

Bijlage I Rapport Interview-NSS

Bijlage II

18072007

Voorwoord

'Duizenden kiezers gedupeerd door experiment stempas' luidde de kop in de Volkskrant van 22 november 2006, de dag dat Nederland naar de stembus ging. Het stemmen in een willekeurig stemlokaal werd door de landelijke media (soms behoorlijk luidkeels) niet altijd even positief belicht. Bij de landelijke verkiezingen op 22 november was het in 312 gemeenten mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Er was meer kritiek dan eerder, bij de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart. Toch wordt, ondanks de negatieve publiciteit, het stemmen in een willekeurig stemlokaal door de grote meerderheid positief ontvangen. Dat blijkt uit het onderzoek dat voor u ligt: de evaluatie van stemmen in een willekeurig stemlokaal – de landelijke verkiezingen. Op een enkele kritische noot na, is er onder alle betrokkenen veel steun voor de nieuwe manier van stemmen.

Amsterdam, 13 februari 2007
INTERVIEW•NSS BV

Gaby Vullings
Research Consultant

Inhoudsopgave

1	Samenvatting	5
1.1	Kiesgerechtigden	5
1.2	Gemeenten	6
1.3	Medewerkers stemlokalen	7
1.4	Analyse opkomst	8
1.5	Conclusie	8
2	Inleiding	9
2.1	Aanleiding en doelstelling	9
2.2	Onderzoeksopzet	10
2.3	Over dit rapport	10
3	Kiesgerechtigden	11
3.1	Veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal	11
3.2	Tien procent van de kiesgerechtigden heeft elders gestemd	12
3.3	Vijftien procent van de kiesgerechtigden meer geneigd te gaan stemmen	13
3.4	Voornaamste informatiebron: de stempas zelf	15
3.5	Stemmers zien de stempas liefst in envelop met begeleidende brief	15
3.6	Twee procent van de kiesgerechtigden stemde niet vanwege verlies stempas	17
4	De pionier- en de herindelingsgemeenten	18
4.1	Inwoners herindelingsgebieden minder vaak positief	18
4.2	In de herindelingsgebieden hebben minder mensen elders gestemd	19
4.3	Minder vaak van belang voor de keuze om te gaan stemmen	20
4.4	Inwoners pionier gemeenten vaker voldoende geïnformeerd	21
4.5	Inwoners Assen en Nieuwegein meest tevreden over verzendingswijze	22
4.6	Meer mensen niet gestemd vanwege kwijtraken stempas dan in maart	23
5	Gemeenten	24
5.1	Bijna alle gemeentefunctionarissen overwegend positief	24
5.2	Populaire stembureaus zijn centraal gelegen	24
5.3	Meeste gemeenten blijven bij hun leverancier	25
5.4	Twee vervangende stempassen per duizend kiesgerechtigden	27
5.5	De volgende keer dezelfde aanpak	29
5.6	Meeste vragen gaan over het kwijt zijn van de stempas	31
5.7	Iets meer kosten	32
6	Medewerkers stembureaus	34
6.1	Een plezierige manier van werken	34
6.2	Merendeel van de reacties is positief	35
6.3	Negatieve lijst is handiger	36
6.4	Per kiezer zijn de medewerkers minder tijd kwijt	38
6.5	Populaire stembureaus liggen vaker dichtbij winkels	38
6.6	Goed geïnformeerd over de nieuwe wijze van stemmen	39
6.7	Vier op de tien heeft kiezers om legitimatie gevraagd	40

◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆

INTERVIEW·NSS

7	Vergelijking van opkomstcijfers	42
7.1	Achtergrond van de analyse	42
7.2	Typering deelnemende gemeenten	42
7.3	Hogere opkomst bij stemmen in een willekeurig stemlokaal	43
7.4	Vooral in het westen is de opkomst gunstiger in deelnemende gemeenten	45
8	Conclusie	47

Bijlagen:

1. Onderzoeksverantwoording

1 Samenvatting

Voor de tweede keer is het experiment stemmen in een willekeurig stemlokaal (sws) op grote schaal uitgevoerd. Dit maal tijdens de Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2006. In opdracht van het ICTU en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft INTERVIEW•NSS in samenwerking met Cap Gemini een evaluatie uitgevoerd onder kiesgerechtigden, gemeentefunctionarissen en medewerkers van het stembureau.

1.1 Kiesgerechtigden

Overall kunnen stemmen belangrijker dan kunnen stemmen met legitimatie

Het merendeel van de kiesgerechtigden, acht op de tien, staat positief tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Wanneer we de kiezers wijzen op het grootste nadeel – dat het niet meer mogelijk is om te stemmen zonder stempas – prefereert nog steeds de meerderheid de nieuwe manier van stemmen. Tien procent van de niet stemmers zegt niet gestemd te hebben omdat zij de stempas kwijt waren. Van alle kiesgerechtigden is dit twee procent.

Bekendheid met de mogelijkheid groter dan bij de gemeenteraadsverkiezingen

Driekwart van de kiesgerechtigden was op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is meer dan bij de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Het merendeel was geïnformeerd via de stempas of een brief van de gemeente.

Eén op de tien kiesgerechtigden heeft elders gestemd

Van de stemmers heeft vijftien procent gebruik gemaakt van de mogelijkheid om elders te stemmen, van alle kiesgerechtigden is dit tien procent. De voornaamste reden om te stemmen in een willekeurig stemlokaal is, net als bij de gemeenteraadsverkiezingen, dat het andere stembureau op de route lag. Van alle kiesgerechtigden overweegt het merendeel, 59 procent, om in de toekomst (misschien) in een ander stemlokaal dan het 'eigen' stemlokaal te stemmen.

Vijftien procent meer geneigd om te gaan stemmen

Vijftien procent van de kiesgerechtigden zegt meer geneigd te zijn te gaan stemmen als ze tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen terecht kunnen. Van de mensen die elders gestemd hebben, zegt vier procent niet te zijn gaan stemmen wanneer ze alleen bij hun eigen stemlokaal terecht hadden gekund. Bij de gemeenteraadsverkiezingen was dit tien procent.

Voorkeur voor verzending stempas in envelop

Over de helderheid van de stempas horen we overwegend positieve geluiden. Wel zou volgens twaalf procent van de stemmers op de stempas duidelijker moeten worden vermeld dat het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ook vinden diverse stemmers de pas fraudegevoelig; slechts vier op de tien denken dat het lastig is de stempas na te maken. Het verzenden van de stempas in envelop, al dan niet met begeleidende brief, kan op de meeste steun rekenen.

1.2 Gemeenten

Gemeentefunctionarissen zijn overwegend positief

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen zien we veel steun voor stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op één na, zeggen al de ondervraagde gemeentefunctionarissen – alles bij elkaar – overwegend positief te zijn over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Bijna alle gemeenten kiezen de volgende keer voor (nagenoeg) dezelfde aanpak.

Gekozen voor de leverancier die eerder ook de stembescheiden drukte

De meeste gemeenten hebben gekozen voor Procura als leverancier van hun stempassen. Veel gemeenten kiezen voor een leverancier omdat die eerder ook al de stembescheiden drukte. Ruim een kwart van de gemeenten heeft afspraken gemaakt met de leverancier over wie wat doet als er problemen optreden bij de productie of distributie. De meeste gemeenten hebben de stempas los, zonder envelop, verstuurd.

Twee vervangende stempassen per duizend kiesgerechtigden

Gemiddeld hebben de gemeenten per duizend kiesgerechtigden twee vervangende stempassen uitgereikt en zijn vier kiesgerechtigden opgenomen in het RIS. Het RIS bestaat voor het grootste deel uit kiesgerechtigden die een vervangende stempas of kiezerspas hebben aangevraagd. De stembureau's waar de meeste 'kiezers van buitenaf' verschenen, zijn meestal centraal gelegen. Daarnaast zijn ze vaak nabij winkels en nabij openbaar vervoer.

Onbegrip kiezers dat op de dag zelf geen vervangende stempas kan worden aangevraagd

Eenderde van de gemeenten zegt tegen problemen te zijn aangelopen. Hierbij noemen zij vooral het onbegrip van de kiezers dat ze op de dag zelf geen vervangende stempas meer kunnen aanvragen. Ook horen we van problemen met kiezers die zeggen geen stempas te hebben ontvangen terwijl deze wel is verstuurd.

Voorlichting via website, kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen

Voor de voorlichting hebben de meeste gemeenten informatie geplaatst op hun website, op de kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen. De vragen waarmee de kiesgerechtigden

contact opnamen met de gemeente betreffen meestal het kwijt zijn van de stempas. Elf procent van de functionarissen is negatief over de informatievoorziening van het ministerie naar de gemeente.

Meerkosten bedragen acht cent per kiesgerechtigde

De meeste gemeente hebben iets meer kosten gehad dan bij de reguliere verkiezingen. De extra kosten per kiesgerechtigde bedragen circa acht cent. De voornaamste kostenpost is de productie van de stempas en de voorlichting. Na aftrek van de kosten voor de voorlichting, een kostenpost die in de loop der tijd zal verdwijnen, komen we uit op een bedrag van zes cent per kiesgerechtigde.

1.3 Medewerkers stemlokalen

Plezierige manier van werken

De meeste medewerkers van de stembureaus staan positief tegenover het nieuwe systeem. Dit was ook na de gemeenteraadsverkiezingen het geval. Het wordt getypeerd als een plezierige manier van werken, goed uitvoerbaar en overzichtelijk. Wel ziet drie op de tien medewerkers het systeem als fraudegevoelig. Het merendeel van de medewerkers, 82 procent, vindt het belangrijker dat stemgerechtigden in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen dan dat zij zonder legitimatiebewijs kunnen stemmen.

Positieve reacties van kiezers

De medewerkers hebben voornamelijk positieve reacties gekregen van de kiezers. Acht procent kreeg ook een of meerdere negatieve reacties. Meestal ging het over het niet meer kunnen stemmen met het identiteitsbewijs. Verder heeft 65 procent van de medewerkers te maken gehad met kiezers zonder stempas, maar dit bleef meestal beperkt tot slechts een handvol kiezers. Een kwart van de medewerkers heeft te maken gehad met (enkele) kiezers die dachten dat het ook mogelijk was om in een andere *gemeente* te stemmen.

Nieuwe systeem is een verbetering

Op een enkeling na vinden alle medewerkers de nieuwe wijze van stemmen vriendelijk en toegankelijk voor de kiezers. De nieuwe werkwijze, het bijhouden van een negatieve lijst in plaats van een positieve, vinden vier op de vijf medewerkers een verbetering. Van alle medewerkers zegt tweederde minder tijd kwijt te zijn per kiezer.

Goed geïnformeerd over nieuwe werkwijze

Bijna alle medewerkers (97 procent) vinden dat zij goed geïnformeerd waren over de nieuwe wijze van stemmen, vier op de vijf vonden dat zij goed waren ingelicht over de echtheidskenmerken. 86 procent vond de echtheidskenmerken van de stempas redelijk goed of zeer goed herkenbaar. De meeste medewerkers konden spontaan één tot twee kenmerken opnoemen.

Vier op de tien vragen de kiezers zich te legitimeren

Buiten de gemachtigden heeft 43 procent van de medewerkers wel eens om legitimatie gevraagd. De reden hiervoor was meestal omdat er twijfel was over de leeftijd of omdat een persoon onbetrouwbaar overkwam. Daarnaast hebben diverse medewerkers steekproefsgewijs om legitimatie gevraagd.

1.4 Analyse opkomst

Hogere opkomst bij stemmen in een willekeurig stemlokaal

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen zien we een gunstigere opkomstontwikkeling in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is. Met name in de grote steden zien we grote verschillen tussen de deelnemende gemeenten en de niet-deelnemende gemeenten.

1.5 Conclusie

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan op veel steun rekenen, zowel onder de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stemlokalen als de gemeenten. Dit sluit aan bij de bevindingen van het onderzoek dat we na de gemeenteraadsverkiezingen hebben uitgevoerd.

2 Inleiding

2.1 Aanleiding en doelstelling

Bij de landelijke verkiezingen op 22 november 2006 was het voor de tweede keer op grote schaal mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. In 311 gemeenten was het mogelijk om in elk willekeurig stemlokaal te stemmen – mits binnen de gemeentegrenzen. Ruim 10 miljoen kiesgerechtigden ontvingen een stempas, de opvolger van de oproepingskaart.

Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) is één van de onderdelen van het project kiezen op afstand (KOA) van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). De eerste keer dat de mogelijkheid op grote schaal werd aangeboden was tijdens de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Toen namen 239 gemeenten deel aan het experiment. Door alle betrokkenen – kiesgerechtigden, medewerkers van de stemlokalen en de gemeenten zelf – werd het stemmen in elk willekeurig stemlokaal goed ontvangen. Hoe is dat na de landelijke verkiezingen?

Met dit onderzoek wordt het stemmen in een willekeurig stemlokaal geëvalueerd. De onderzoeksvragen die beantwoord worden, zijn:

- Hoe beoordelen kiesgerechtigden de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?
- Hoe ervaren de medewerkers in het stembureau het experiment?
- Welke organisatorische aanpassingen hebben gemeenten moeten maken en wat waren de financiële lasten?

Heerlen, Assen, Nieuwegein en Deventer – kortweg de HAND gemeenten genoemd – waren er vanaf het allereerste begin bij. Al bij de Europese verkiezingen in 2004 konden de inwoners van deze gemeente stemmen in een stemlokaal van eigen keuze. We gaan na of de kiesgerechtigden van deze gemeenten het stemmen in een willekeurig stemlokaal anders beoordelen dan de kiesgerechtigden die pas sinds 2006 overal konden stemmen.

Ook nemen we Medemblik en Lansingerland onder de loep. Dit zijn twee nieuwe gemeenten, heringedeeld per 1 januari 2007. Medemblik is samengegaan met Noorder-Koggenland en Wognum. Lansingerland is ontstaan uit een fusie tussen Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs en Bleiswijk. Voor de inwoners van deze gebieden was het al bij de verkiezingen mogelijk om binnen de hele, nieuwe, gemeenten te stemmen. De inwoners van Berschenhoek bijvoorbeeld, mochten ook in Bleiswijk hun stem uit brengen.

Naast de hoofdvragen is er in het onderzoek ook aandacht besteed aan de voorlichting aan kiesgerechtigden en de informatievoorziening van het ministerie van BZK naar de gemeenten.

2.2 Onderzoeksopzet

Voor dit onderzoek zijn vier groepen mensen benaderd:

1. de kiesgerechtigden van de deelnemende gemeenten (n = 1.472);
2. de kiesgerechtigden van enkele specifieke gemeenten (de HAND gemeenten: n = 658; de herindelingsgebieden: n = 274);
3. (vertegenwoordigers van) gemeenten (n = 55);
4. medewerkers van stembureaus (n = 250) en medewerkers van de mobiele stembureaus (n = 52).

De dataverzameling is gestart direct na sluiting van de stembussen op 22 november. De kiesgerechtigden zijn zowel telefonisch als online ondervraagd – dit om te voorkomen dat (groepen) mensen systematisch worden buitengesloten door de manier van benaderen. De gemeentefunctionarissen konden de vragenlijst schriftelijk of online invullen. De medewerkers van de stembureaus zijn telefonisch ondervraagd.

Voor de verdere verantwoording van het onderzoek verwijzen wij u naar bijlage 1.

2.3 Over dit rapport

Achtereenvolgens komt aan de orde: de resultaten van het onderzoek onder kiesgerechtigden (hoofdstuk 3), de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden (hoofdstuk 4), de gemeentefunctionarissen (hoofdstuk 5) en de medewerkers van de stembureaus (hoofdstuk 6). In hoofdstuk 7 worden de opkomstpercentages van zowel de deelnemende als de niet deelnemende gemeenten geanalyseerd. De conclusie en staat beschreven in hoofdstuk 8.

3 Kiesgerechtigden

Bij verkiezingen draait het natuurlijk om de kiesgerechtigden. Wat vinden zij van de mogelijkheid om te kunnen stemmen in een willekeurig stemlokaal? En zijn ze hierdoor meer geneigd te gaan stemmen?

In dit hoofdstuk beschrijven we de resultaten van het onderzoek onder kiesgerechtigden. Allereerst komt het algemene oordeel over stemmen in een willekeurig stemlokaal aan de orde. Vervolgens bekijken we hoeveel kiesgerechtigden gebruik maken van de mogelijkheid en waarom ze er gebruik van maken. Dan volgt een paragraaf over de geneigdheid om te stemmen in relatie tot het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Daarna komt het oordeel over de stempas en de verzendingswijze aan de orde. Ten slotte beschrijven we de redenen om niet te stemmen.

3.1 Veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan op veel steun rekenen. Ruim tachtig procent staat positief tegenover de mogelijkheid, waarvan 37 procent zelfs zeer positief. Slechts een enkeling, 0.4 procent van de kiesgerechtigden om precies te zijn, is er negatief over.

Tabel 3.1: Hoe staat u tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
(Zeer) positief	82	84	71*
Neutraal	16	15	22*
(Zeer) negatief	0	1	0
Weet niet	2	0	7*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.472)

* Verschilt significant van de stemmers

Ook nadat we de mensen gewezen hebben op het nadeel van stemmen in een willekeurig stemlokaal – dat het niet meer mogelijk is om te stemmen zonder stempas – zien we dat de meerderheid kiest voor de nieuwe wijze van stemmen. We legden de kiesgerechtigden het volgende dilemma voor: Wat vindt u belangrijker, dat kiesgerechtigden ook zonder oproepingskaart (maar met legitimatie) kunnen stemmen of dat kiesgerechtigden zelf kunnen kiezen waar, in de gemeente, ze gaan stemmen?

Tabel 3.2: Wat vindt u belangrijker?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
Dat kiesgerechtigden zonder oproepingskaart kunnen stemmen	28	27	31
Dat kiesgerechtigden kunnen kiezen waar ze gaan stemmen	64	67	55*
Weet niet	8	6	14*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.472)

* Verschilt significant van de stemmers

3.2 Tien procent van de kiesgerechtigden heeft elders gestemd

In 311 gemeenten kon men bij de landelijke verkiezingen stemmen in een stemlokaal naar keuze. Maar waren mensen hier eigenlijk wel van op de hoogte?

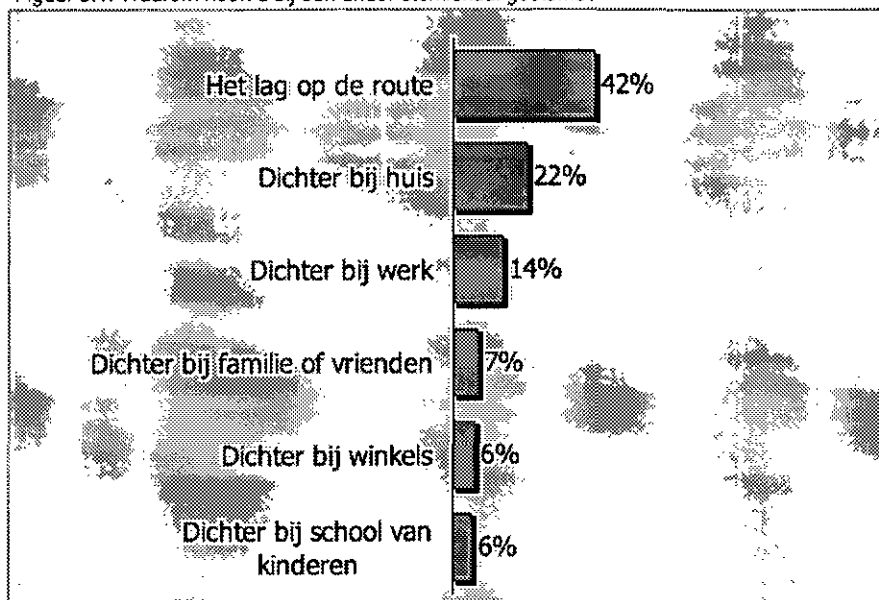
Driekwart van de kiesgerechtigden wist dat het mogelijk was te stemmen in een willekeurig stemlokaal. De bekendheid is groter dan bij de gemeenteraadsverkiezingen. Toen was tweederde van de kiesgerechtigden op de hoogte van de mogelijkheid.

De stemmers zijn beter geïnformeerd dan de niet-stemmers: 78 procent van de stemmers kende de mogelijkheid tegenover 65 procent van de niet-stemmers. Opvallend is dat we geen verschil zien tussen de gemeenten waar het bij de gemeenteraadsverkiezingen al mogelijk was en de gemeenten waar het nu voor het eerst kan. De bekendheid met stemmen in een willekeurig stemlokaal is daar nagenoeg even groot.

Hoeveel mensen hebben gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal? Van de mensen die zijn gaan stemmen en die op de hoogte waren van de mogelijkheid, heeft vijftien procent gestemd in een willekeurig stemlokaal. Bij de gemeenteraadsverkiezingen was dat ongeveer even hoog (veertien procent). Van alle kiesgerechtigden (dus inclusief de niet-stemmers) heeft tien procent bij de landelijke verkiezingen gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een ander dan het 'eigen' stemlokaal.

Wat was de reden dat mensen naar een ander stemlokaal gingen? In figuur 3.1 staan de voornaamste redenen.

Figuur 3.1: Waarom heeft u bij een ander stemlokaal gestemd?

Basis: gestemd in een ander stemlokaal (n = 143)

De meeste mensen hebben in een ander stemlokaal gestemd omdat het op de route lag. Een op de vijf vond een stemlokaal dat dicht bij huis was dan het 'eigen' stemlokaal. Veertien procent koos voor een stemlokaal dat dicht bij hun werk was.

Hoeveel kiesgerechtigden overwegen om in de toekomst in een ander stemlokaal te stemmen?

Tabel 3.3: Denkt u dat u in de toekomst gebruik maakt van de mogelijkheid om elders te stemmen?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
Ja, zeker	16	17	14
Ja, misschien	43	45	38*
Nee, waarschijnlijk niet	26	28	17*
Nee, zeker niet	9	6	18*
Weet niet	6	4	13*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.472)

* Verschilt significant van de stemmers

De meeste kiesgerechtigden, 59 procent, overwegen om in de toekomst (misschien) in een ander stemlokaal dan het 'eigen' stemlokaal te stemmen. Niet verrassend zien we dat meer stemmers dan niet-stemmers overwegen om in de toekomst in een willekeurig stemlokaal te stemmen.

Hebben de kiesgerechtigden nog suggesties voor de locatie van het stembureau? Het merendeel is tevreden met het huidige aanbod. De kiesgerechtigden die wel een andere locatie noemen, noemen onder meer:

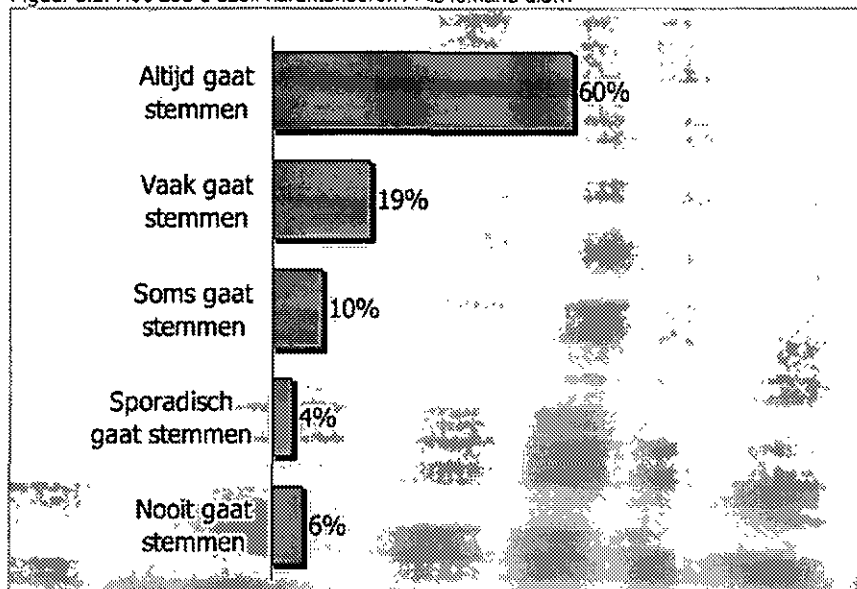
- bij het station / dicht bij het openbaar vervoer;
- bij de supermarkt / in winkelcentra;
- bij het ziekenhuis / zorgcentra;
- bij het postkantoor, een bank of bibliotheek;
- bij het tankstation;
- bij de gemeente / stadshuis / stadsdeelkantoor;
- bij bedrijven.

Ook horen we hier van enkele kiesgerechtigden dat zij graag via het internet zouden willen stemmen.

3.3 Vijftien procent van de kiesgerechtigden meer geneigd te gaan stemmen

Zijn mensen meer geneigd om te gaan stemmen nu het in elk willekeurig stemlokaal kan? Om deze vraag te beantwoorden moeten we eerst weten wie er sowieso altijd gaat stemmen (ongeacht of het overal kan) en wie niet. We vroegen de mensen zichzelf te typeren.

Figuur 3.2: Hoe zou u uzelf karakteriseren? Als iemand die...

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.472)

Zes op de tien Nederlanders typeren zichzelf als iemand die altijd gaat stemmen. Opmerkelijk is dat van de mensen die de afgelopen verkiezingen niet zijn gaan stemmen, twaalf procent zich toch typeert als iemand die altijd gaat stemmen. Aan iedereen behalve de mensen die sowieso gaan stemmen hebben we gevraagd of zij meer geneigd zijn te gaan stemmen als dat in elk stemlokaal binnen hun gemeente kan.

Tabel 3.4: In hoeverre bent u het eens met de stelling 'als ik tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen in de gemeente terecht kan, dan ben ik meer geneigd te gaan stemmen'?

%	Allen	Stemt vaak	Stemt soms, sporadisch of nooit
(zeer) mee eens	38	43	34*
Niet eens/niet oneens	29	35	23*
(zeer) mee oneens	29	21	37*
Weet niet	5	1	6*

Basis: alle kiesgerechtigden behalve degenen die zeggen dat ze altijd gaan stemmen (n = 592)

* Verschilt significant van de mensen die vaak stemmen

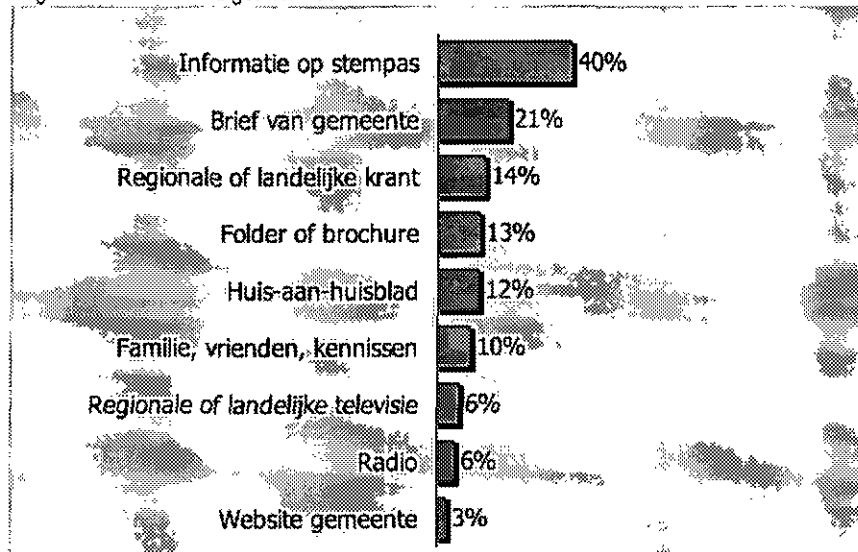
Vier van de tien mensen die niet altijd gaan stemmen, zeggen meer geneigd te zijn te gaan stemmen als ze bij alle stemlokalen terecht kunnen. Dit is vijftien procent van alle kiesgerechtigden. Vooral de mensen die zichzelf karakteriseren als iemand die vaak (maar niet altijd) gaat stemmen, denken dat ze eerder zullen stemmen als het overal kan.

Waren de mensen die op 22 november in een ander stemlokaal hebben gestemd niet gaan stemmen als die mogelijkheid er niet was geweest? Voor de meeste had het niet uitgemaakt. Slechts vier procent was niet gaan stemmen als ze enkel in hun eigen stemlokaal terecht hadden gekund. Dat is nog geen procent (0.4 procent om precies te zijn) van alle kiesgerechtigden. Ter vergelijking: bij de gemeenteraadsverkiezingen zei tien procent niet te zijn gaan stemmen als ze naar hun eigen stemlokaal hadden gemoeten.

3.4 Voornaamste informatiebron: de stempas zelf

Driekwart van de kiesgerechtigden wist dat zij konden stemmen in een willekeurig stemlokaal. Wat was voor hen de belangrijkste informatiebron? In de volgende figuur staan de voornaamste informatiebronnen weergegeven.

Figuur 3.3: Hoe bent u geïnformeerd?

Basis: op de hoogte van stemmen in een willekeurig stemlokaal (n = 1.100)

De meeste mensen zijn geïnformeerd via de informatie op de stempas. Een op de vijf weet het uit een brief die ze ontvangen hebben van hun gemeente.

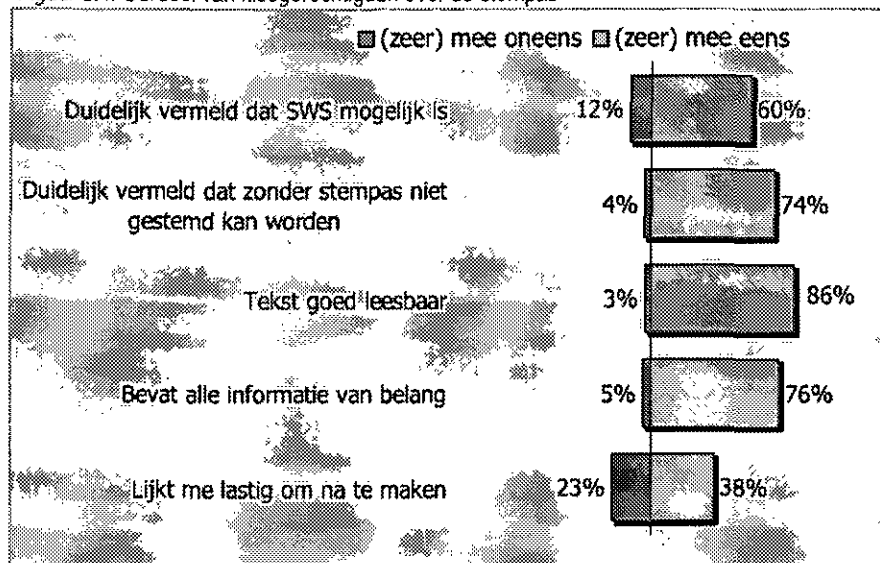
De landelijke campagne luidde 'u heeft het voor het zeggen'. Onder meer op de internetsite en in folders werd de nieuwe wijze van stemmen toegelicht. Hoeveel mensen hebben iets vernomen van deze campagne? Een kwart van de Nederlanders zegt zich te kunnen herinneren iets te hebben gezien of gehoord van de landelijke campagne 'u heeft het voor het zeggen'. Niet verrassend herinneren meer stemmers dan niet-stemmers zich iets van de campagne.

De meeste kiesgerechtigden vinden dat zij voldoende geïnformeerd zijn over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Zestien procent had graag meer geïnformeerd willen worden. Met name over de mogelijkheid an sich hadden ze meer willen horen: dat het mogelijk was. Ook horen we van diverse mensen dat ze graag een overzicht hadden willen hebben van de stemlokalen in hun gemeente, waar ze overal konden stemmen.

3.5 Stemmers zien de stempas liefst in envelop met begeleidende brief

De stempas is een belangrijk onderdeel van de nieuwe wijze van stemmen. De stempas vervangt de oude oproepingskaart en is voorzien van enkele echtheidskenmerken. Zonder stempas kunnen kiesgerechtigden niet stemmen. We legden de mensen die zijn gaan stemmen enkele stellingen over de stempas voor.

Figuur 3.4: Oordeel van kiesgerechtigden over de stempas

Basis: stemmers (n = 1.190)

Over vier van de vijf kenmerken horen we overwegend positieve geluiden, hierover zijn de stemmers goed te spreken. Wel zou volgens twaalf procent van de stemmers op de stempas duidelijker moeten worden vermeld dat het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Eén punt blijft achter op de andere vier: de fraudegevoeligheid van de pas. We vroegen de stemmers of het hen lastig leek om de stempas na te maken. Slechts vier op de tien stemmers denken dat het lastig is de stempas na te maken.

Los, in een envelop of met begeleidende brief: de gemeenten konden de stempas op verschillende manieren verzenden. We vroegen de kiesgerechtigden of ze de verzendingswijze een passende manier vonden om een stempas te versturen.

Tabel 3.5: Vindt u dit een passende manier op een stempas te versturen?

%	Zonder envelop (los)	Met envelop, zonder begeleidende brief of brochure	Met envelop, met begeleidende brief of brochure
Ja	50	83*	97*
nee	41	11*	2*
Weet niet	9	6	1*

Basis: herinnert zich de verzendingswijze (n = 1.293)

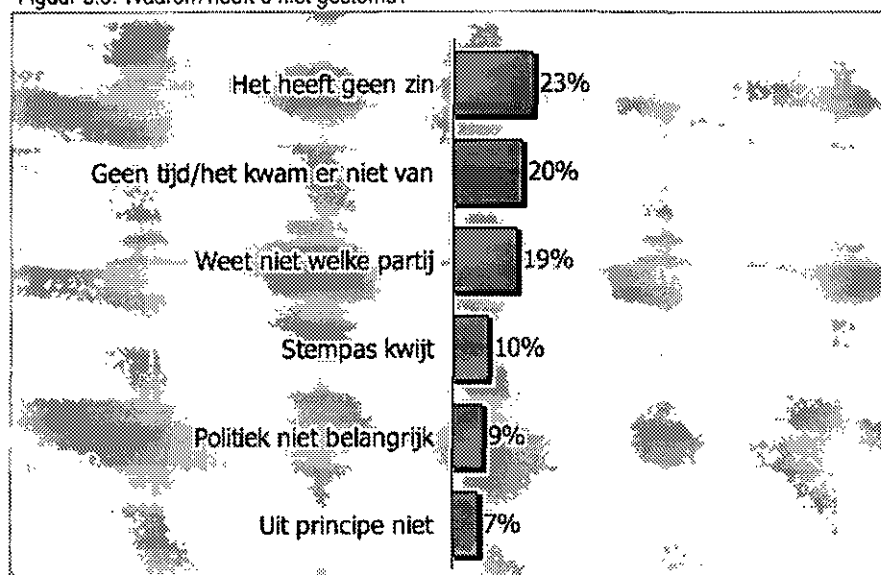
* Verschilt significant van de kiesgerechtigden die de stempas zonder envelop verstuurd kregen

Op een enkeling na vinden alle kiesgerechtigden die de stempas in envelop met begeleidende brief hebben ontvangen, dit een passende wijze om de stempas te versturen. Ook de mensen die de stempas in envelop zonder begeleidende brief hebben ontvangen zijn over het algemeen tevreden. De kiesgerechtigden die de stempas los in de brievenbus kregen zijn het minst te spreken over de verzendingswijze. Vier op de tien vindt dit geen passende manier om een stempas te verzenden.

3.6 Twee procent van de kiesgerechtigden stemde niet vanwege verlies stempas

'Het heeft geen zin', 'het kwam er niet van' of 'ik wist niet op welke partij ik moest stemmen'. Dit zijn de meest voorkomende redenen waarom mensen niet gaan stemmen. Voor deze evaluatie zijn we echter vooral geïnteresseerd in één reden: hoeveel mensen hebben niet gestemd omdat zij hun stempas kwijt waren?

Figuur 3.5: Waarom heeft u niet gestemd?

Basis: niet-stemmers (n = 282)

Tien procent van de niet-stemmers zegt niet te hebben gestemd omdat zij hun stempas kwijt waren (of in een enkel geval: niet had ontvangen). Van alle kiesgerechtigden is dat twee procent (2,0). En dat is iets meer dan bij de gemeenteraadsverkiezingen. Toen zei 1,6 procent van de kiesgerechtigden niet gestemd te hebben gestemd omdat zij hun stempas kwijt waren. De stempas is bij de landelijke verkiezingen meer (negatief) in het nieuws geweest. Wellicht dat dit deze ontwikkeling heeft versterkt.

4 De pionier- en de herindelingsgemeenten

De pioniers van het stemmen in een willekeurig stemlokaal zijn Heerlen, Assen, Nieuwegein en Deventer (afgekort: HAND gemeenten). Daar is het al enkele jaren mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Ook Medemblik en Lansingerland nemen een bijzondere positie in. Op 1 januari 2007 vond in die gebieden een herindeling plaats. Medemblik bestaat sinds 1 januari uit Noorder-Koggenland, Wognum en Medemblik zelf. Lansingerland is ontstaan uit een fusie van Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs en Bleiswijk. Voor de inwoners was het bij de verkiezingen op 22 november 2006 al mogelijk om in het hele gebied te stemmen. Zo konden de inwoners van Bergschenhoek bijvoorbeeld in Bleiswijk stemmen of de inwoners van Medemblik in Noorder-Koggenland.

Staan de inwoners van de HAND en de herindelingsgebieden anders tegenover stemmen in een willekeurig stemlokaal dan de andere Nederlanders? In dit hoofdstuk komen dezelfde onderwerpen aan de orde als in hoofdstuk 3, maar dan uitgesplitst voor de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden.

4.1 Inwoners herindelingsgebieden minder vaak positief

Van de inwoners van de HAND gemeenten staat 82 procent positief tegenover het stemmen in een willekeurig stemlokaal. De HAND gemeenten onderscheiden zich hierin niet van de andere gemeenten. In Nieuwegein wordt de mogelijkheid het best ontvangen: wel 91 procent zegt positief dan wel zeer positief tegenover het stemmen in een willekeurig stemlokaal te staan.

Hoewel ook hier de grote meerderheid positief staat tegenover het stemmen in een stemlokaal naar keuze, zien we onder de inwoners van de herindelingsgebieden – en dan met name Lansingerland – minder steun. 'Maar' 74 procent van de inwoners van Lansingerland en 79 procent van de inwoners van Medemblik staan positief tegenover de mogelijkheid – tegenover 82 procent van alle Nederlanders.

Tabel 4.1: Hoe staat u tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
Zeer positief	37	36	23*
Positief	45	46	53*
Neutraal	16	15	18
Negatief	0	1	2*
Zeer negatief	0	0	0
Weet niet	2	2	4*

Basis: alle kiesgerechtigden (allen n = 1.472, HAND gemeenten n = 658, Herindelingsgebieden n = 274)

* Verschilt significant van alle gemeenten waar SWS mogelijk is

Wat vinden de inwoners belangrijker: dat kiesgerechtigden ook zonder oproepingskaart (maar met legitimatie) kunnen stemmen, of dat kiesgerechtigden zelf kunnen kiezen waar ze gaan stemmen?

Tabel 4.2: Wat vindt u belangrijker?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
Dat kiesgerechtigden zonder oproepingskaart kunnen stemmen	28	29	31
Dat kiesgerechtigden kunnen kiezen waar ze gaan stemmen	64	62	62
Weet niet	8	9	7

Basis: alle kiesgerechtigden (allen n = 1.472, HAND gemeenten n = 658, Herindelingsgebieden n = 274)

Net als bij de andere gemeenten, zien we dat de meeste inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden de mogelijkheid om overal te stemmen prefereren boven de mogelijkheid om te stemmen zonder legitimatie.

4.2 In de herindelingsgebieden hebben minder mensen elders gestemd

In de HAND gemeenten is het stemmen in een willekeurig stemlokaal al 'gewoon', het kan al enkele jaren. In de herindelingsgebieden bood het stemmen in een willekeurig stemlokaal een extra voordeel: hoewel de herindeling nog geen feit was, konden de *inwoners al wel in de gehele nieuwe gemeente stemmen.*

Hebben de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden meer gebruik gemaakt van de mogelijkheid?

Tabel 4.3: Heeft u gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een ander stemlokaal?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
Ja	15	17	8*
Nee	84	82	92*
Weet niet	1	1	0

Basis: was op de hoogte (allen n = 917, HAND gemeenten n = 427, Herindelingsgebieden n = 163)

* Verschilt significant van alle gemeenten waar SWS mogelijk was

Opmerkelijk is dat de inwoners van de herindelingsgebieden minder gebruik gemaakt hebben van de mogelijkheid om elders te stemmen dan de inwoners in de andere gemeenten. Dit ondanks het extra voordeel dat zij hadden. Voor een deel is dit te verklaren uit het feit dat veel mensen niet op de hoogte waren van het extra voordeel. Slechts de helft van de inwoners wist dat ze in het hele gebied mochten stemmen. 70 procent wist van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is iets minder dan gemiddeld (75 procent).

Binnen de HAND gemeenten is nagenoeg evenveel gebruik gemaakt van de mogelijkheid om in een ander stemlokaal te stemmen dan binnen de andere gemeenten. Na de gemeenteraadsverkiezingen in maart zei 20 procent van de inwoners van Assen, Heerlen en Nieuwegein in een ander stemlokaal te hebben gestemd. Het verschil met de huidige verkiezingen is niet significant.

Niet verrassend waren in de HAND gemeenten iets meer mensen op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal dan elders: 79 procent wist ervan tegenover 75 procent elders.

De redenen die de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden noemen om in een ander stemlokaal te stemmen komen overeen met de redenen die de inwoners van alle gemeenten noemen. De voornaamste redenen zijn dat het stemlokaal op de route ligt of dat het dichterbij huis is.

Tabel 4.4: Denkt u dat u in de toekomst gebruik maakt van de mogelijkheid om elders te stemmen?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
Ja, zeker	16	20	16
Ja, misschien	43	37*	29*
Nee, waarschijnlijk niet	26	21*	23
Nee, zeker niet	9	16*	25*
Weet niet	6	6	7

Basis: alle kiesgerechtigden (allen n = 1.472, HAND gemeenten n = 658, Herindelingsgebieden n = 274)

In de herindelingsgemeenten verwacht de helft van de inwoners dat zij in de toekomst *geen* gebruik zullen maken van het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Een kwart zegt zelfs *zeker* geen gebruik te maken van de mogelijkheid. Dit is beduidend meer dan het gemiddelde: van de inwoners van alle gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is, zegt slechts negen procent er zeker geen gebruik van te maken.

Bij de HAND gemeenten zien we dat de meningen beter uitgekristalliseerd zijn dan bij de andere gemeenten. Meer inwoners kiezen voor de sterkste antwoordcategorie, ongeacht of we naar 'ja, zeker' of 'ja, zeker niet' kijken.

4.3 Minder vaak van belang voor de keuze om te gaan stemmen

In hoeverre zijn de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden meer geneigd om te gaan stemmen, nu ze overal terecht kunnen? We hebben deze vraag alleen voorgelegd aan de mensen die ook wel eens niet gaan stemmen.

Tabel 4.5 In hoeverre bent u het eens met de stelling 'als ik tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen in de gemeente terecht kan, dan ben ik meer geneigd te gaan stemmen'?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
(zeer) mee eens	38	36	39
Niet eens/niet oneens	29	23	11*
(zeer) mee oneens	29	38*	49*
Weet niet	4	3	1

Basis: alle kiesgerechtigden behalve degenen die zeggen altijd te stemmen (allen n = 592, HAND gemeenten n = 227, herindelingsgebieden n = 86)

In vergelijking met de andere gemeenten zien we voor zowel de HAND gemeenten als de herindelingsgebieden een minder sterk effect op de geneigdheid om te gaan stemmen. In de HAND gemeenten en herindelingsgebieden geven meer inwoners aan dat voor hun keuze om wel of niet te gaan stemmen, het er niet toe doet dat het overal kan.

We vroegen de mensen die de afgelopen verkiezingen elders hebben gestemd of zij niet waren gaan stemmen als die mogelijkheid er niet geweest was. Vijf procent van de inwoners van de HAND gemeenten die elders hebben gestemd, zegt dat zij dan inderdaad niet waren gaan stemmen. De meeste mensen waren dus sowieso gaan stemmen. Bij de herindelingsgebieden hebben te weinig mensen deze vraag beantwoord om representatieve uitspraken te kunnen doen. Ter indicatie: van de twaalf ondervraagden zegt geen enkele persoon niet te zijn gaan stemmen als het niet had gekund.

Hebben de inwoners nog suggesties voor de locatie van een stembureau? Net als bij de andere gemeenten wordt ook in de HAND gemeenten de supermarkt of het winkelcentrum vaak genoemd, net als het station. De inwoners van de herindelingsgebieden zijn vaker dan de anderen tevreden met het huidige aanbod. Acht op de tien geven aan dat er geen andere locaties zijn waar zij graag een stembureau zouden zien.

4.4 Inwoners pionier gemeenten vaker voldoende geïnformeerd

In de HAND gemeenten was – net als bij de andere gemeenten – de stempas de belangrijkste informatiebron over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. De inwoners van de herindelingsgebieden noemen de stempas minder vaak als bron van informatie, hoewel deze ook hier van alle informatiebronnen het meest genoemd wordt. Van de inwoners van Medemblik en Lansingerland noemt 31 procent de stempas. Ter vergelijking: in de HAND gemeenten noemt 38 procent de stempas en in alle gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is noemt 40 procent de stempas. Vaker dan de anderen wijzen de inwoners van de Medemblik en Lansingerland naar de krant en naar de kabelkrant.

Van de inwoners van de HAND gemeenten vindt 82 procent dat zij voldoende geïnformeerd waren over de mogelijkheid. Dit is meer dan bij de andere gemeenten, waar 77 procent zich voldoende geïnformeerd voelde. In de herindelingsgebieden zegt 78 procent voldoende geïnformeerd te zijn. De inwoners die meer geïnformeerd hadden willen worden, zeggen vooral, net als bij de andere gemeenten, dat er meer aandacht had moeten zijn voor de mogelijkheid an sich.

In de herindelingsgebieden zegt 35 procent iets gezien of gehoord te hebben van de landelijke campagne 'u heeft het voor het zeggen'. Dit is meer dan gemiddeld: van alle gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was, zegt 26 procent iets daarvan gezien of gehoord te hebben. Ook in de HAND gemeenten wordt de campagne vaker herkend: 33 procent heeft er iets van gezien of gehoord.

4.5 Inwoners Assen en Nieuwegein meest tevreden over verzendingswijze

Hoe beoordelen de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden de stempas. We legden hen enkele stellingen voor.

Tabel 4.6: In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling? Percentage (zeer) mee eens

%	Alle gemeenten	HAND Gemeenten	Herindelingsgebieden
Op de stempas stond duidelijk vermeld dat het mogelijk was om in elk stemlokaal van de gemeente te stemmen	60	61	55
Op de stempas stond duidelijk vermeld dat zonder stempas niet gestemd kan worden	74	78	76
De tekst op de stempas was goed leesbaar	86	90*	92*
De stempas bevatte alle informatie die van belang was	76	82*	80
Het lijkt me zeer lastig de stempas na te maken	38	39	34

Basis: heeft gestemd (alleen: n = 1.190, HAND gemeenten n = 533, Herindelingsgebieden n = 231)

*Significant verschil met alle gemeenten waar SWS mogelijk was

In vergelijking met de andere gemeenten zijn er zowel in de HAND gemeenten als de herindelingsgebieden meer mensen tevreden over de leesbaarheid van de stempas. Overigens is dit een onderdeel dat ook bij de andere gemeenten erg goed scoort. In de HAND gemeenten zien we daarnaast een grotere tevredenheid over de mate waarin de stempas alle relevante informatie bevatte.

In Assen en Nieuwegein is de stempas verzonden in een envelop met een begeleidende brief, in Heerlen in envelop zonder begeleidende brief. In Deventer en in beide herindelingsgebieden is de stempas los verzonden, zonder envelop. Tenminste, dat is wat de meerderheid van de inwoners aangeeft.

In Assen en Nieuwegein zien we de hoogste tevredenheid over de verzendingswijze: negen op de tien inwoners vinden dat de stempas op een passende manier is verzonden. In Heerlen vindt driekwart het een passende manier. De losse verzendingswijze van Medemblik en Lansingerland wordt door respectievelijk 65 procent en 69 procent als passend gezien. Het meest kritisch zijn de inwoners van Deventer: slechts 43 procent vindt het een passende manier om de stempas los te versturen.

Net als bij de andere gemeenten zien we de verzending in envelop met begeleidende brief op de meeste steun kan rekenen.

4.6 Meer mensen niet gestemd vanwege kwijtraken stempas dan in maart

Hoeveel mensen zijn niet gaan stemmen omdat ze hun stempas kwijt waren? In tabel 4.7 staan de redenen.

Tabel 4.7: Waarom heeft u niet gestemd?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden*
<i>Ik heb het gevoel dat het geen zin heeft</i>	23	21	16
<i>Geen tijd</i>	20	14	11
<i>Ik weet niet op welke partij ik moet stemmen</i>	19	10	17
<i>Ik was mijn stempas kwijt</i>	10	8	4
<i>Ik vind de politiek niet zo belangrijk</i>	9	12	5
<i>Ik stem uit principe niet</i>	7	12	4

Basis: heeft niet gestemd (alleen n = 288, HAND gemeenten n = 133, herindelingsgebieden n = 43)

*Door gering steekproefaantal zijn deze bevindingen indicatief

In de HAND gemeenten hebben nagenoeg evenveel mensen vanwege het kwijtraken van de stempas niet gestemd als bij alle gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was (8 procent versus 10 procent). Dit is significant hoger dan bij de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Toen zei twee procent niet te zijn gaan stemmen omdat zij de stempas kwijt waren.

Op het oog lijkt het dat de niet-stemmers in de herindelingsgebieden minder vaak zeggen dat zij niet gestemd hebben omdat zij hun stempas kwijt waren dan de niet-stemmers in de andere gemeenten. Echter, het verschil is niet significant. Dit komt omdat het aantal ondervraagden (n = 43) gering is. Hierdoor moeten we voorzichtig zijn met het interpreteren van de resultaten van de herindelingsgebieden.

5 Gemeenten

Voor veel gemeenten is het de tweede keer dat zij het stemmen in een willekeurig stemlokaal uitvoeren. Hoe hebben zij het deze keer ervaren?

In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van het onderzoek onder de gemeenten waar het op 22 november 2006 mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Allereerst beschrijven we het algemene oordeel over het verloop van stemmen in een willekeurig stemlokaal. Vervolgens bekijken wat de karakteristieken van de stembureaus waren waar de meeste mensen uit een ander kiesdistrict gestemd hebben. We gaan in op het stempasmodel en het uitreiken van vervangende stempassen. Daarna beschrijven we de problemen waar gemeenten tegenaan zijn gelopen. Ten slotte komen de voorlichting en de financiën aan de orde.

Voor dit onderzoek hebben 55 gemeentefunctionarissen een vragenlijst ingevuld. Omdat niet alle functionarissen alle vragen hebben beantwoord, kan de basis per vraag verschillen.

5.1 Bijna alle gemeentefunctionarissen overwegend positief

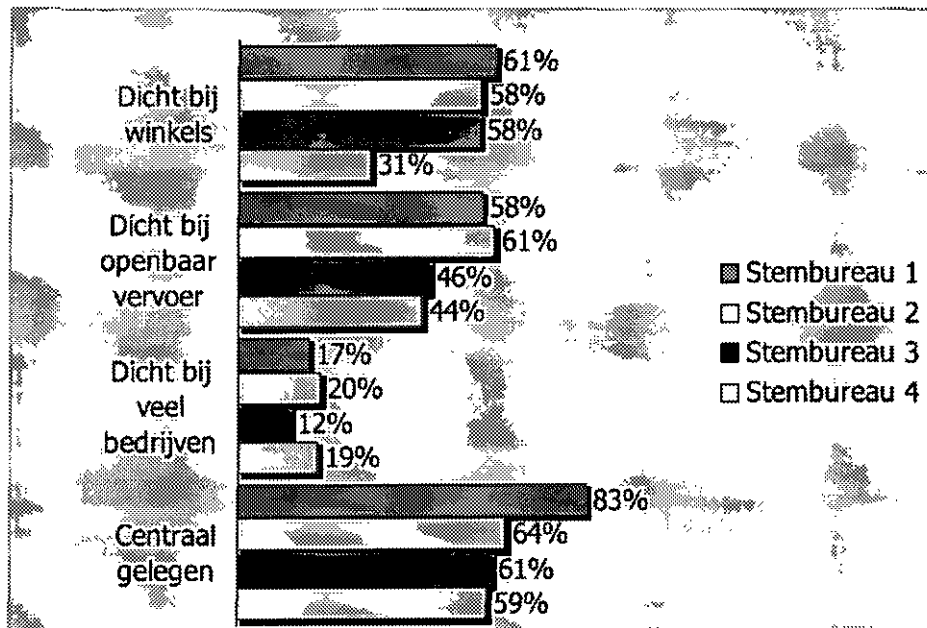
Het stemmen in een willekeurig stemlokaal wordt goed ontvangen. Alle functionarissen op één na, zeggen – alles bij elkaar – overwegend positief te zijn. Eén functionaris is overwegend negatief. In deze gemeente zijn er problemen geweest met de bezorging van de stempassen.

Ook de ervaringen van de medewerkers van de stembureaus zijn – voor zover de gemeentefunctionarissen het kunnen inschatten – overwegend positief. En hoe is het om te werken met het Register van Ingetrokken Stemmen (het RIS)? De meeste functionarissen geven aan dat de ervaringen van de betrokken gemeentebtenaren overwegend positief zijn. Negen procent houdt het op 'neutraal'. Geen van de functionarissen is overwegend negatief.

5.2 Populaire stembureaus zijn centraal gelegen

Door het stemmen in een willekeurig stemlokaal, is het lastiger geworden om te voorspellen welke stembureaus druk bezocht gaan worden en welke niet. Waar is extra capaciteit nodig? Om dat te achterhalen hebben we de gemeentefunctionarissen gevraagd om hun best bezochte stembureaus te omschrijven.

Figuur 5.1: Aspecten die goed passen bij de stembureaus met de meeste kiezers van buitenaf

Basis: alle gemeenten (n = 36 bij stembureau 1 en 2, n = 33 bij stembureau 3 en n = 32 bij stembureau 4)

Stembureau 1 is het populairste stembureau – dat de meeste kiezers uit een ander stembureau heeft getrokken. De ligging blijkt van groot belang voor de aantrekkingskracht van een stembureau. Van de gemeentefunctionarissen zegt 83 procent dat hun populairste stembureau centraal gelegen is. Het populairste stembureau kenmerkt zich daarnaast vaak door de nabijheid van winkels en openbaar vervoer.

Andere kenmerken die de gemeentefunctionarissen noemen zijn onder meer:

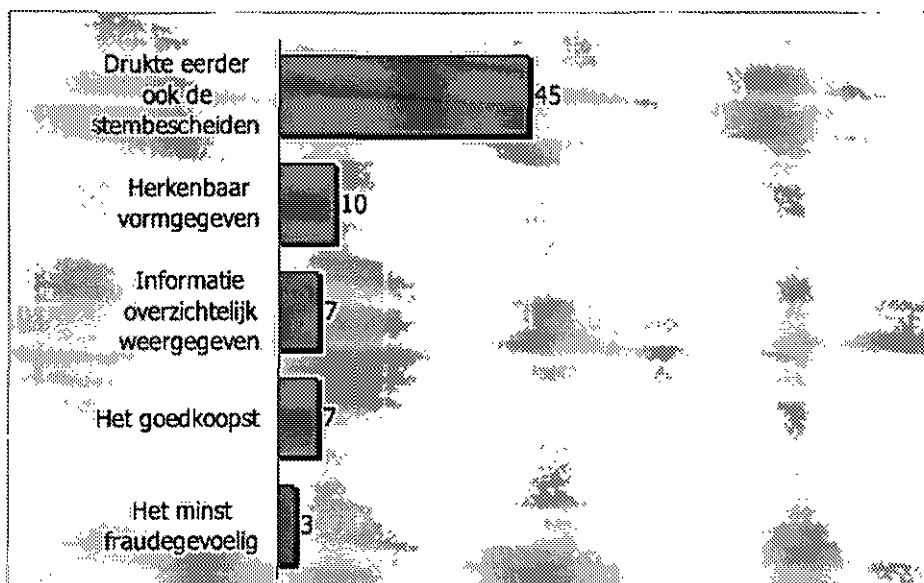
- Het is in het gemeentehuis / het is bij publiekszaken / het is in het stadskantoor.
- Het stembureau ligt nabij een ander stembureau.
- Het ligt bij de markt.
- Veel studenten / het is bij een hogeschool.
- Het is toegankelijk voor de minder validen.

5.3 Meeste gemeenten blijven bij hun leverancier

Procura, Centric, Joh. Enschede, SDU en CIB: de gemeenten konden kiezen uit verschillende leveranciers van stempassen. Zij kunnen ervoor kiezen om een eigen model te ontwikkelen. De meerderheid van de ondervraagde gemeenten koos voor Procura. De anderen kozen voor Centric. Daarnaast gingen nog enkele van de ondervraagde gemeenten in zee met Joh. Enschede, SDU of Group Joos.

Waarom kozen de gemeenten voor deze leverancier?

Figuur 5.2 Gekozen voor dit model omdat...

Basis: alle gemeenten (n = 55)

De meeste gemeenten kiezen uit gewoonte voor de leverancier: deze leverde eerder ook al de stembescheiden. Andere redenen die de functionarissen nog noemen zijn onder meer:

- ♦ zeer fraai en opvallende stempas voorzien van echtheidskenmerken;
- ♦ betrouwbare firma (geen problemen bij verzending);
- ♦ vanwege de service.

Tilburg heeft een eigen model ontwikkeld. 'Omdat we onze burgers een fatsoenlijke stempas willen toesturen', beargumenteert de functionaris.

De meeste gemeenten zijn tevreden over de vormgeving van de stempas. Tien van de 55 ondervraagde functionarissen vinden de vormgeving echter maar matig of zelfs slecht. Op één na hebben al deze gemeenten het hier over hetzelfde model stempas. De functionarissen lichten het onder meer als volgt toe:

- ♦ 'De stempas onderscheidt zich te weinig van de oproepingskaart'.
- ♦ 'De stempas valt niet op tussen de post'.
- ♦ 'Te veel informatie op een te kleine ruimte'.
- ♦ 'Niet herkenbaar genoeg als officieel document'.
- ♦ 'De uiterste datum voor het aanvragen van vervangende stempassen bleek zeer verwarrend'.
- ♦ 'Op het oog gemakkelijk na te maken'.

Vier van de 55 ondervraagde functionarissen vinden de stempas onvoldoende veilig ogen (allen hebben het over dezelfde stempas).

Het kan voorkomen dat er bij de productie of distributie van de stempassen problemen voorkomen. Ruim een kwart van de gemeenten heeft hierover afspraken gemaakt met de leverancier. De afspraken variëren van 'check-check-dubbelcheck het hele proces' en 'uiterste leverdatum' tot 'dat er één op één controle is op enkelvoudige aanmaak van de passen' en 'vervanging van de stempassen bij problemen'.

Van gemeenten waar het in maart ook al mogelijk was te stemmen in een willekeurig stemlokaal (n = 44), hebben er 41 weer voor hetzelfde model gekozen. De gemeenten die voor een ander model hebben gekozen deden dit omdat 'de vorige stempas niet aan onze verwachtingen voldeed', legt een functionaris uit. 'Het vorige model had een afscheurstrook, sommige kiezers hadden die er afgehaald', beargumenteert een ander.

De meeste gemeenten hebben de stempas los verstuurd. Drie gemeenten kozen voor een envelop zonder brief, vijf voor een envelop met begeleidende brief. Bij één gemeente was de stempas onderdeel van een A4 met uitleg.

Tabel 5.1: Waarom heeft uw gemeente voor deze manier van verzending gekozen?

Absolute aantallen	Zonder envelop (n = 45)	In envelop, al dan niet met brief (n = 9)
<i>Het was het goedkoopste</i>	19	0
Het was het meest praktisch	20	2
Het was het meest servicegericht	0	5
Om tegelijkertijd informatie te kunnen verschaffen	1	6
Omdat mensen altijd op deze wijze stembescheiden krijgen	37	3

Basis: alle gemeenten (n = 55)

De voornaamste reden om de stempas zonder envelop te versturen is dat mensen op deze wijze altijd hun stembescheiden krijgen. Daarnaast horen we dat het het goedkoopste is en het meest praktisch.

5.4 Twee vervangende stempassen per duizend kiesgerechtigden

Wanneer kiesgerechtigden hun stempas kwijt zijn, om welke reden dan ook, kunnen ze bij de gemeente een vervangende stempas aanvragen. Bij tweederde van de gemeenten kon dit tot dinsdag, één dag voor de verkiezingen. Bij 13 van de 55 ondervraagde gemeenten (24 procent) kon het tot maandag, twee dagen voor de verkiezingen. Bij de overigen moest het voor- of in het weekend.

Bij bijna alle gemeenten uit dit onderzoek was de uitgifte centraal georganiseerd. Behalve in Rotterdam, Zaanstad en Terneuzen. In Amsterdam kon de pas decentraal worden aangevraagd, maar de uitgifte was wel centraal georganiseerd.

Hoeveel mensen maken nu gebruik van de mogelijkheid om een vervangende stempas aan te vragen? In de volgende tabel staat het gemiddelde aantal uitgereikte vervangende stempassen, uitgesplitst naar stedelijke en niet stedelijke gemeenten.

Tabel 5.2. Uitgereikte vervangende stempassen

Aantal	(Zeer) sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig of niet stedelijk
Uitgereikte vervangende stempassen	221	39	27
Uitgereikte vervangende stempassen per 1.000 inwoners	2	2	1
Aantal uitgereikte vervangende stempassen één dag voor de verkiezingen	56	8	4
Schatting van aantal kiezers dat op de dag zelf stempas probeerde te krijgen	82	8	4

Basis vervangende stempassen: zeer stedelijk n = 22, matig stedelijk n = 11, weinig stedelijk n = 19

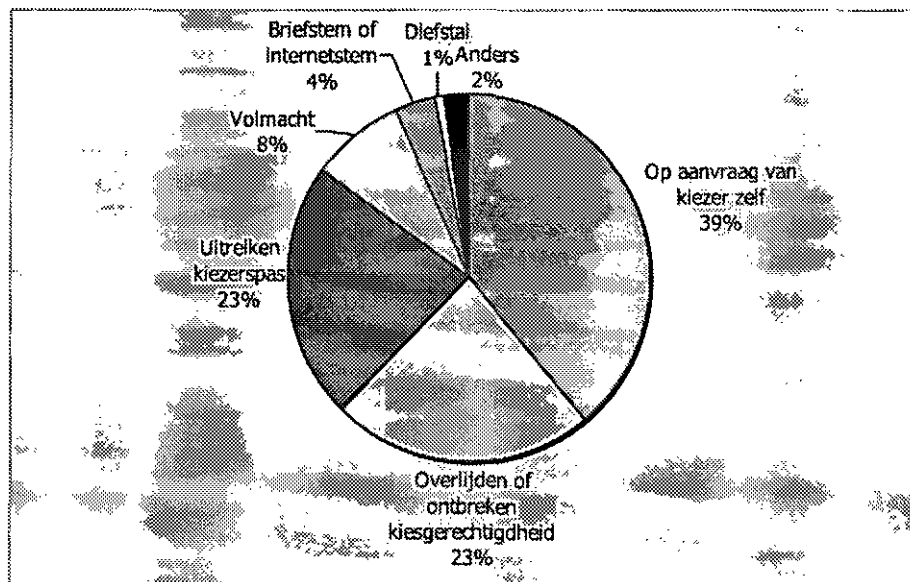
Basis één dag voor de verkiezingen: zeer stedelijk n = 9, matig stedelijk n = 7, weinig stedelijk n = 12

Basis op dag zelf: zeer stedelijk n = 19, matig stedelijk n = 9, weinig stedelijk n = 17

Gemiddeld hebben de gemeenten per duizend kiesgerechtigden twee vervangende stempassen uitgereikt. Op de dag zelf hebben in de matig tot niet stedelijke gemeenten nog zo'n handvol kiesgerechtigden een stempas proberen te krijgen. Bij de stedelijke gemeenten zijn dit er zo'n tachtig. Echter, dit aantal wordt vertekend door één uitschieter: Amsterdam. In Amsterdam hebben naar schatting maar liefst 600 inwoners op de dag zelf nog een vervangende stempas proberen te krijgen. Laten we Amsterdam buiten het gemiddelde, dan zien we dat in de stedelijke gemeenten gemiddeld 53 mensen op de dag zelf nog een vervangende stempas hebben proberen te krijgen.

De stedelijke gemeenten hebben gemiddeld 572 mensen opgenomen in het RIS. Bij de matig stedelijke gemeenten zijn dit 110 mensen en bij de weinig stedelijke gemeenten 81 mensen. Gemiddeld zijn per 1.000 kiesgerechtigden vier kiesgerechtigden opgenomen in het RIS. In de volgende figuur staan de redenen voor opname in het RIS.

Figuur 5.3 Opgenomen in het RIS vanwege...

Basis: alle gemeenten (n = 52)

Het RIS bestaat voor het grootste deel uit kiesgerechtigden die een vervangende stempas of een kiezerspas hebben aangevraagd.

De categorie 'anders' bevat onder meer mensen die in het RIS zijn opgenomen omdat ze verhuisd zijn naar een andere gemeente.

5.5 De volgende keer dezelfde aanpak

We vroegen de gemeenten of ze tegen problemen zijn aangelopen met het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Eenderde van de ondervraagde gemeenten geven aan dat dit het geval is. In de volgende tabel staat op welke vlakken de gemeenten problemen hebben gehad.

Tabel 5.3: Gemeenten die problemen hebben gehad met...

Absolute aantallen	Alle gemeenten
Het uitreiken van de vervangende stempas	8
Het uitreiken van de stempas	7
De voorlichting	4
Het uiterlijk van de stempas	3
De organisatie van stemmen in een willekeurig stemlokaal	2
Overige problemen	7

Basis: alle gemeenten (n = 53)

De meeste problemen die worden genoemd hebben betrekking op de vervangende stempas. Het betreft hier vooral het onbegrip van de kiezers dat ze op de dag zelf geen vervangende stempas meer kunnen aanvragen.

INTERVIEW·NSS

Daarnaast geven diverse gemeenten aan dat ze problemen hebben gehad met het uitreiken van de stempas. Het gaat hierbij om problemen met de bezorging en kiezers die zeggen geen stempas te hebben ontvangen (terwijl deze wel is verstuurd).

De gemeenten die problemen hebben gehad met de voorlichting, beargumenteren dit als volgt:

- ♦ 'Kiezers lezen de informatie niet'.
- ♦ 'Een aantal mensen heeft toch niet meegekregen dat er op de dag van verkiezingen zonder stempas niet gestemd kan worden'.
- ♦ 'Te weinig voorlichting vanuit het ministerie'.
- ♦ 'Veel telefonische vragen, vooral over het niet hebben ontvangen van een stempas'.

Het uiterlijk van de stempas wordt door drie gemeenten genoemd. Bij één gemeente leidde de uiterste datum voor het aanvragen van een vervangende stempas tot verwarring, met name bij oudere kiezers. Een andere gemeentefunctionaris geeft aan dat de veiligheidskenmerken te summier waren. De derde geeft aan dat de stempas zo dun was, dat de bezorging daardoor niet goed ging.

De twee gemeenten die problemen hebben gehad met de organisatie, wijzen beide naar het extra werk dat stemmen in een willekeurig stemlokaal met zich mee brengt.

De andere problemen die de gemeentefunctionarissen nog noemen, hebben vooral te maken met boze kiezers of dat er stemmen verloren gaan omdat er niet meer met legitimatie gestemd kan worden. Een functionaris noemt de onduidelijkheid in de regelgeving over het aanvragen van de vervangende pas: 'De richtlijnen conform de procedure 'aanvragen kiezerspas' zouden als model moeten worden genomen.' Een andere functionaris wijst op problemen rond de beveiliging van de stemmachine.

Slechts één van de ondervraagde gemeenten zou de volgende keer voor een geheel andere aanpak kiezen: Amhem. Deze gemeente wil dan meer publiciteit aan het stemmen in een willekeurig stemlokaal geven en de stempas waarschijnlijk in een envelop verzenden. Zes gemeenten overwegen een enkele aanpassing, veelal ook het verzenden van de stempas in een envelop. Eén gemeente wil meer informatie geven via abri's of aanplakbiljetten. Een ander geeft aan de termijn voor het aanvragen van de vervangende stempas te vervroegen, de huidige termijn tot één dag voor de verkiezingen bleek organisatorisch te lastig.

Andere suggesties die de functionarissen doen, zijn onder meer:

- ♦ centrale voorlichting over de stempas;
- ♦ mogelijk maken om stempas om te zetten in kiezerspas;
- ♦ een nationaal RIS;
- ♦ invoeren legitimatieplicht;
- ♦ een geliktere stempas.

5.6 Meeste vragen gaan over het kwijt zijn van de stempas

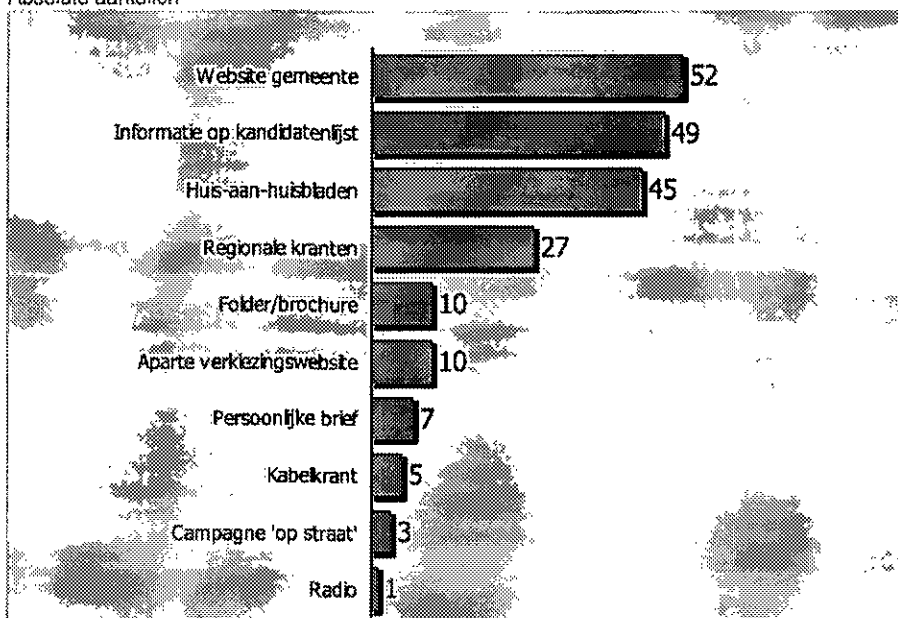
Drie van de tien gemeenten hebben deelgenomen aan de landelijke voorlichtingscampagne 'u heeft het voor het zeggen'. 44 Procent zegt hier niet aan te hebben deelgenomen. De overige functionarissen blijven het antwoord schuldig, ze weten het niet.

Het merendeel van de functionarissen is 'neutraal' over het verloop van de landelijke informatiecampagne. Eén op de vijf is overwegend positief, één op de tien is overwegend negatief. De negatieve reacties hebben veelal betrekking op de beperkte aandacht voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. 'Circa 10 miljoen kiezers konden met de stempas stemmen', licht een functionaris toe, 'dan kan het niet zo zijn dat het ministerie geen informatie over de stempas geeft.'

Over de eigen campagne zijn de functionarissen optimistischer: 64 procent is overwegend positief over het verloop, de overigen zijn 'neutraal' over het verloop. Geen van de ondervraagden is negatief over de eigen campagne.

Welke middelen hebben de gemeenten zelf ingezet om de kiesgerechtigden te informeren? In de volgende figuur staan de informatiebronnen die het meest zijn ingezet.

Figuur 5.4: Welke middelen heeft uw gemeente ingezet om de kiesgerechtigden voor te lichten? Absolute aantallen

Basis: alle gemeenten (n = 55)

Naast eerder genoemde middelen noemen de gemeenten ook nog een aantal andere middelen, waaronder:

- free publicity via regionale tv of radio;
- tekst op de stempas;
- campagneborden.

De inwoners die inlichtingen hebben ingewonnen, welke vragen hadden zij zoal? De meeste vragen hadden betrekking op het feit dat ze de stempas kwijt waren of niet ontvangen hadden. Andere reacties zijn onder meer:

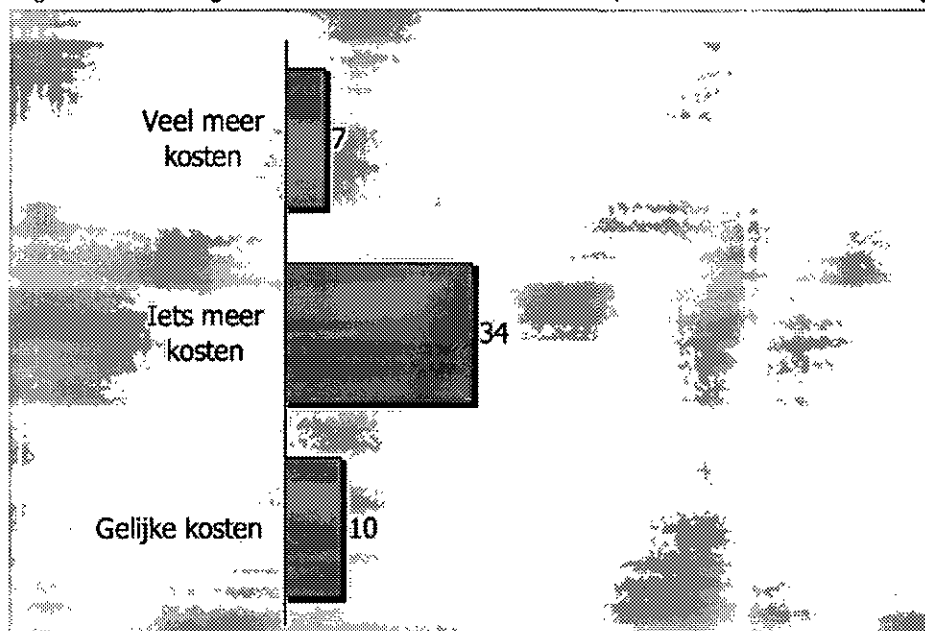
- Moet ik een legitimatiebewijs meenemen?
- Hoe zit het met machtigingen?
- Op welke locaties kan ik overal stemmen?
- Hoe kan ik een kiezerspas krijgen?
- Kan ik in heel Nederland stemmen met de stempas?

Hoe vinden de functionarissen eigenlijk dat ze zelf zijn voorgelicht? Ruim de helft is overwegend positief. Eenderde is 'neutraal' over de informatievoorziening van het ministerie aan de gemeenten. Zes functionarissen (elf procent) zeggen overwegend negatief te zijn. De informatie kwam volgens hen te laat en was onoverzichtelijk. 'De veelheid van informatie en verzoeken van het ministerie kwam nerveus over,' licht een functionaris toe.

5.7 Iets meer kosten

Hoe ziet het kostenplaatje eruit van stemmen in een willekeurig stemlokaal? We vroegen de functionarissen of hun gemeente meer of minder kosten heeft gemaakt ten aanzien van de oude situatie.

Figuur 5.5: Heeft uw gemeente ten aanzien van de oude situatie per saldo meer of minder kosten gemaakt?

Basis: alle gemeenten (n = 51)

De meeste gemeenten hebben iets meer kosten gehad. Wat waren de meerkosten nu precies? De meerkosten per gemeente staan in bijlage 2d. In onderstaande tabel staat de gemiddelde meerkosten per duizend kiesgerechtigden. Omdat de bedragen per gemeenten nogal uiteenlopen, is naast het gemiddelde ook de mediaan weergegeven (de middelste score: vijftig procent zit boven en vijftig procent zit beneden deze score).

Tabel 5.4: Gemiddelde meerkosten ten behoeve van...

	Meerkosten in euro per 1.000 kiesgerechtigden - gemiddelde	Meerkosten in euro per 1.000 kiesgerechtigden - mediaan
Productie van de stempas	29	17
Verzenden van de stempas	8	0
Ontwikkeling van het RIS	4	0
Gebruik van het RIS	2	0
Voorlichting	19	11
Instructie medewerkers	9	0
Evaluatie	5	2
Overige meerkosten	3	0
Meerkosten totaal	80	70
Meerkosten exclusief voorlichting	61	48

Basis: alle gemeenten (n = 38)

Gemiddeld kost het stemmen in een willekeurig stemlokaal 8 cent per kiesgerechtigde. Kijken we naar de mediaan – het bedrag dat het meeste voorkomt – dan is het 7 cent per kiesgerechtigde.

De productie van de stempas drukt zwaar op het budget. Net als de voorlichting. Als de mogelijkheid in de toekomst eenmaal welbekend is, dan zullen de kosten voor de voorlichting afnemen. Laten we de kosten voor de voorlichting buiten beschouwing, dan zien we dat het stemmen in een willekeurig stemlokaal gemiddeld 6 cent per kiesgerechtigde kost.

Een aantal gemeentefunctionarissen noemden een bedrag bij 'overige meerkosten'. We vroegen hen toe te lichten wat voor kosten dit precies waren. Ze noemden onder meer:

- ◆ extra inzet van applicatiebeheer;
- ◆ een extra stemlokaal;
- ◆ UV-lampen voor het controleren van de stempassen.

Wat maakt het stemmen in een willekeurig stemlokaal nu duurder? We vroegen de functionarissen per aspect hun meerkosten toe te lichten.

De productie van de stempas is duurder door de echtheidskenmerken. De verzending is duurder voor de gemeenten die de pas in een envelop versturen, al dan niet met een begeleidende brief. De meerkosten voor de ontwikkeling van het RIS betreffen meestal de aanschaf of ontwikkeling van de software. De meerkosten voor het gebruik van het RIS komen voort uit het feit dat het RIS moet worden bijgehouden. De voorlichting is duurder omdat er nu nog onbekendheid is met stemmen in een willekeurig stemlokaal en er dus meer voorlichting gegeven moet worden. Het instrueren van de medewerkers is duurder dan voorheen omdat veel gemeenten een extra instructie hebben georganiseerd of een schriftelijke memo hebben verstuurd. De evaluatie ten slotte is duurder omdat de eerdere verkiezingen minder of niet werden geëvalueerd.

6 Medewerkers stembureaus

Hoe zijn de ervaringen van de mensen die het stemmen in een willekeurig stemlokaal uitvoeren: de medewerkers van de stemlokalen? In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van het onderzoek onder de medewerkers.

Allereerst gaan we in op hoe het is om met het nieuwe systeem te werken. Vervolgens beschrijven we hoe de kiezers het – volgens de medewerkers – ervaren hebben. We gaan in op de belangrijkste veranderingen en de vraag of het stemmen in een willekeurig stemlokaal een verbetering is. Daarna bekijken we of de medewerkers minder tijd per kiezer kwijt zijn en vragen we ze om hun stemlokaal te karakteriseren. Als laatste komen de stempas en de voorlichting aan de orde.

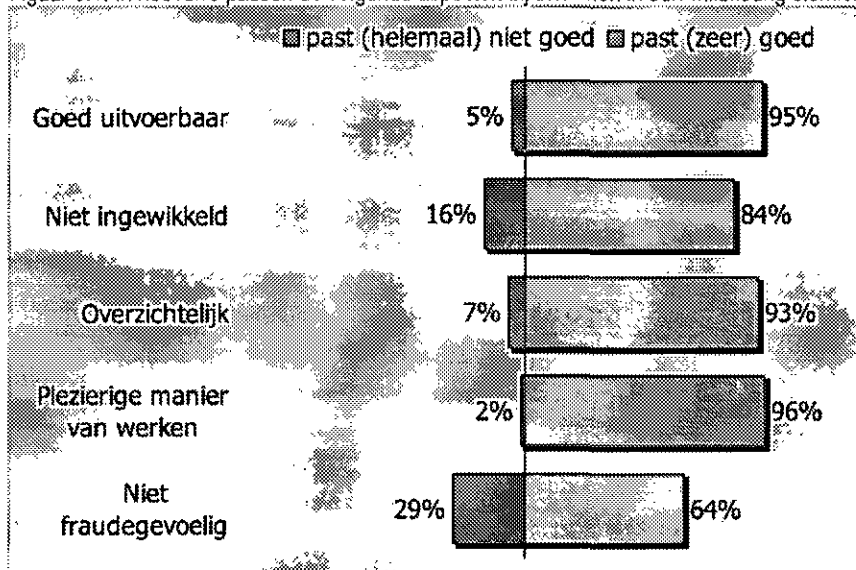
De resultaten die we hier bespreken hebben betrekking op een representatieve groep medewerkers. Naast de representatieve steekproef hebben we 52 medewerkers van de mobiele stembureaus ondervraagd. Deze medewerkers zijn buiten de totalen gelaten. Indien de mobiele stembureaus significant afwijken van de representatieve steekproef, hebben wij dit vermeld in de tekst. Voor de verdere resultaten van het onderzoek onder de mobiele stembureaus, verwijzen wij u naar de tabellen in bijlage 2.

6.1 Een plezierige manier van werken

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen, is er onder de medewerkers van de stembureaus veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Hun oordeel wijkt over de gehele linie niet af van dat in maart 2006.

Op een enkeling na, vinden alle medewerkers van de stembureaus het nieuwe systeem een plezierige manier van werken. Ze vinden het goed uitvoerbaar en overzichtelijk. Wel vindt zestien procent het nieuwe systeem ingewikkeld.

Figuur 6.1: In hoeverre passen de volgende aspecten bij stemmen in een willekeurig stemlokaal?

Basis: alle medewerkers (n = 250)

Over de fraudegevoeligheid zijn de medewerkers minder eensgezind. Drie op de tien medewerkers vinden het stemmen in een willekeurig stemlokaal fraudegevoelig.

Onder de medewerkers is veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ook als we hen confronteren met het dilemma van het nieuwe systeem. We vroegen hen: waar gaat uw voorkeur naar uit, dat kiesgerechtigden overal kunnen stemmen of dat kiesgerechtigden ook kunnen stemmen met legitimatiebewijs (maar zonder stempas)? De meeste medewerkers – 82 procent – kiest voor de mogelijkheid om in een ander stemlokaal te kunnen stemmen. Vijftien procent kiest voor de mogelijkheid om te kunnen stemmen zonder oproepingskaart. De overigen spreken zich niet uit voor het een of het ander.

Onder de medewerkers van de mobiele stembureaus zien we vaker een voorkeur voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal boven het stemmen met legitimatie.

6.2 Merendeel van de reacties is positief

Welke reacties kregen de medewerkers van de kiesgerechtigden? Het merendeel van de reacties was positief. Mensen zeggen dat ze het gemakkelijk vinden dat ze overal kunnen stemmen of maken een opmerking over de snelle afhandeling. De medewerkers van de mobiele stembureaus hebben meer positieve reacties gehad dan de medewerkers van de andere stembureaus.

Acht procent van de medewerkers geeft aan een negatieve reactie te hebben gehad. Het ging hierbij meestal over het niet meer kunnen stemmen met paspoort of het niet meer kunnen aanvragen van een (vervangende) stempas. Vier procent van de medewerkers geeft aan vragen te hebben gehad over de precieze werking van het stemmen in een willekeurig stemlokaal.

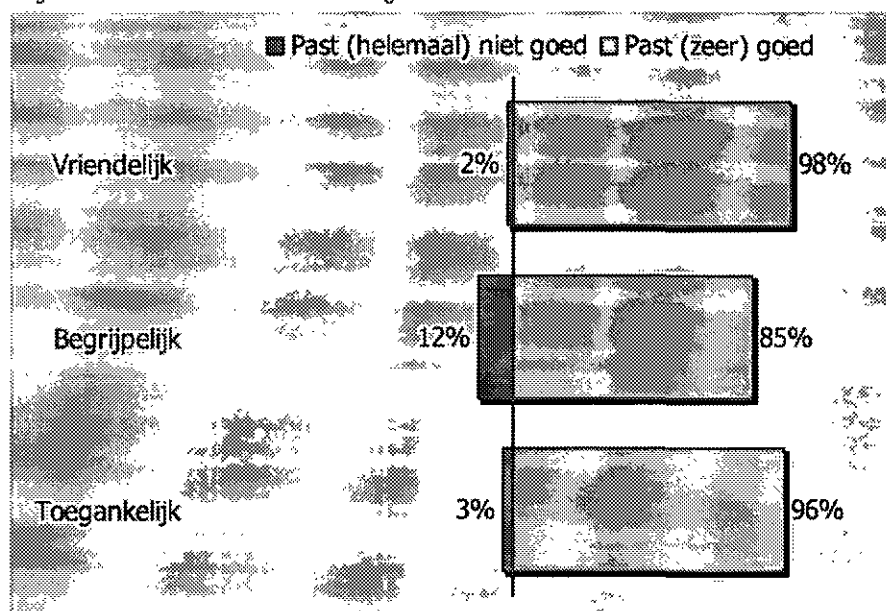
Van de medewerkers heeft 65 procent tijdens de verkiezingen te maken gehad met kiezers die wilden stemmen, maar niet konden stemmen omdat zij hun stempas kwijtgeraakt waren. Meestal bleef het beperkt tot een enkele kiesgerechtigden. Zeven procent van de medewerkers geeft aan dat het zes tot tien kiesgerechtigden betrof en bij vijf procent betrof het meer dan elf kiesgerechtigden.

Een deel van de medewerkers – 27 procent om precies te zijn – heeft ook te maken gehad met kiezers uit een andere gemeente die dachten dat ze met hun stempas ook in een andere *gemeente* konden stemmen. In de meeste gevallen ging het om een enkeling (22 procent). Vijf procent van de medewerkers zegt dat het meerdere kiezers betrof.

De medewerkers van de mobiele stembureaus hebben beduidend vaker te maken gehad met kiezers uit een andere gemeenten die dachten dat ze ook in een andere gemeente mochten stemmen. Liefst 77 procent van de mobiele medewerkers heeft kiezers uit een andere gemeente aan het bureau gehad.

Hoe kiezersvriendelijk vinden de medewerkers het stemmen in een willekeurig stemlokaal?

Figuur 6.2: is stemmen in een willekeurig stemlokaal voor kiezers....

Basis: alle medewerkers (n=250)

Op een enkeling na, vinden alle medewerkers de nieuwe wijze van stemmen vriendelijk en toegankelijk voor de kiezers. De enige kritische noot die we zien betreft de begrijpelijkheid: twaalf procent van de medewerkers vindt het stemmen in een willekeurig stemlokaal niet begrijpelijk voor de kiezers.

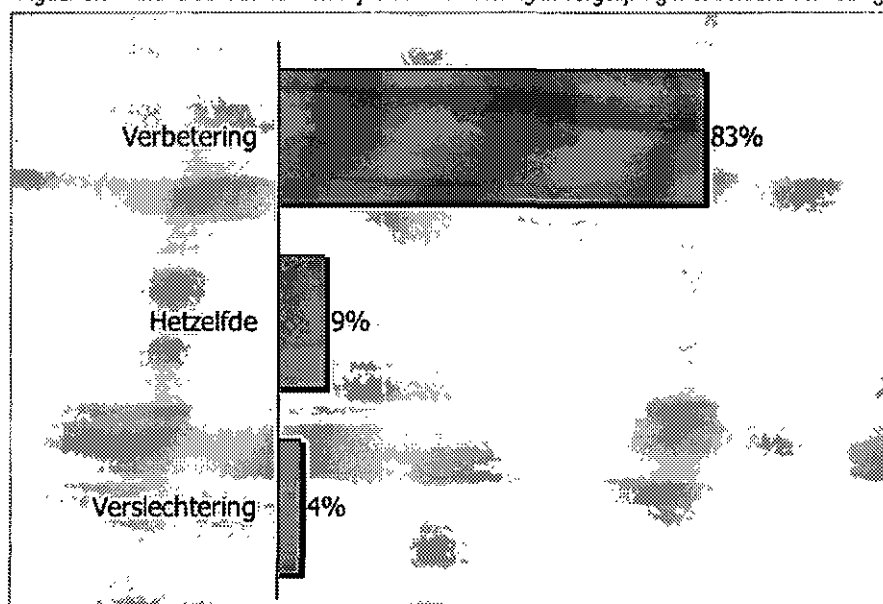
De medewerkers van de mobiele stembureaus zeggen vaker dan de andere stembureaus dat stemmen in een willekeurig stemlokaal zeer vriendelijk is voor de kiezers.

6.3 Negatieve lijst is handiger

De meeste medewerkers doen het werk al jaren achter elkaar. Zij kunnen dus goed een vergelijking maken met de eerdere situatie.

We vroegen de medewerkers of ze de nieuwe werkwijze een verbetering vonden.

Figuur 6.3: Vindt u de nieuwe werkwijze een verbetering in vergelijking met eerdere verkiezingen?

Basis: medewerkers die bij eerdere verkiezingen gewerkt hebben (n = 227)

Het merendeel van de medewerkers vindt de nieuwe werkwijze een verbetering. De medewerkers die het een verbetering noemen, motiveren dit als volgt:

- Het is handiger / overzichtelijker omdat we de naam van de kiesgerechtigde niet hoeven op te zoeken in een lange lijst namen (78 procent noemde een antwoord in deze richting).
- Het is een verbetering voor de kiezers, omdat zij mochten stemmen waar ze wilden (dertien procent).
- Het kost minder tijd / een snellere doorstroming (dertien procent).

De medewerkers die het een verslechtering vinden, wijzen met name op de fraudegevoeligheid (omdat ze de naam niet meer hoeven te controleren).

We legden de medewerkers ook specifiek een vraag voor over hoe het is om te werken met het RIS.

Dit jaar heeft u gewerkt met een negatieve lijst. In het RIS stonden de kiezers die NIET mochten stemmen. Eerder werkte u met het kiezersregister en dat was juist een positieve lijst. In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?

- *Als stembureau medewerker is het prettiger om te werken met een negatieve lijst dan met een positieve lijst*

De meeste medewerkers – 80 procent – vinden het prettiger om te werken met een negatieve lijst dan met een positieve lijst. Tien procent vindt het juist niet prettiger. De overige tien procent is het eens, noch oneens met de stelling.

Hebben de medewerkers nog suggesties voor de toekomst? De antwoorden variëren sterk van 'duidelijker maken dat het kan, 'verplicht legitimeren' en 'het kon ook met twee personen' tot 'duidelijker maken dat ze de kaart van de brief moesten afscheuren' en 'metro stembureau in Albrandswaard afschaffen'. Diverse suggesties betreffen niet zozeer het stemmen in een willekeurig stemlokaal, als wel het stemmen met een stemcomputer. Voor een volledig overzicht van de suggesties, verwijzen wij u naar bijlage 3.

6.4 Per kiezer zijn de medewerkers minder tijd kwijt

Enkele medewerkers noemden het al, toen we hen vroegen toe te lichten waarom zij het nieuwe systeem een verbetering vonden: in het nieuwe systeem is een snellere doorstroming mogelijk. Van alle medewerkers zegt tweederde minder tijd kwijt te zijn. Een kwart is evenveel tijd kwijt. Zes procent zegt meer tijd kwijt te zijn.

Tabel 6.1: In vergelijking met de vorige verkiezingen bent u per kiezer meer of minder tijd kwijt geweest?

	%
Meer tijd	6
Evenveel tijd	25
Minder tijd	66
Weet niet/geen mening	3

Basis: medewerkers die bij eerdere verkiezingen gewerkt hebben (n = 283)

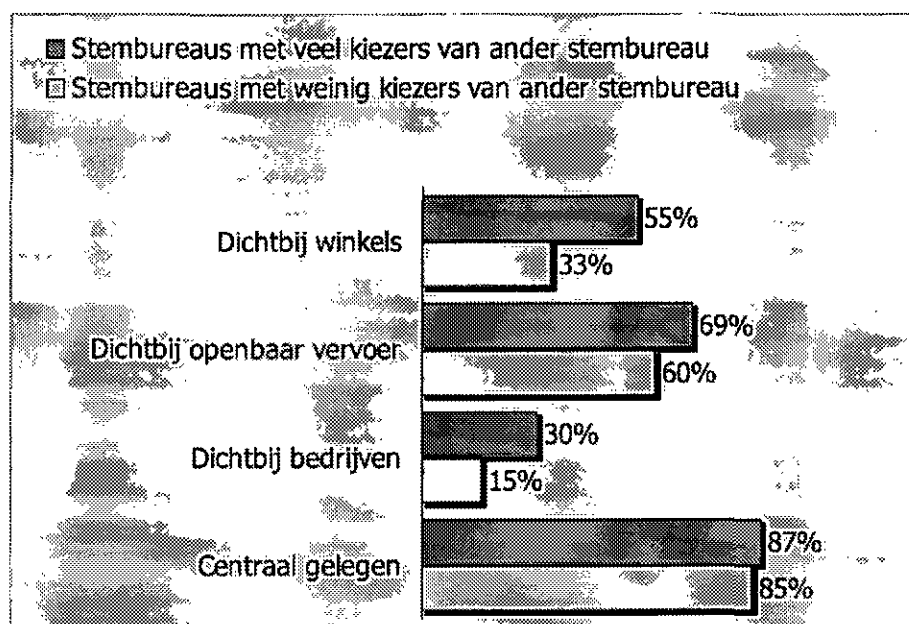
Diverse medewerkers die meer tijd kwijt waren, geven aan dat dit kwam door de stemmachine – of juist door het stemmen met potlood. Wel relevant voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal zijn de volgende antwoorden:

- 'Het was veel drukker vergeleken met eerdere jaren'.
- 'Om we meer identiteiten hebben gecontroleerd'.
- 'Omdat ze de stempas niet van de brief af hadden gescheurd'.
- 'Omdat je nu moest turven uit welke kiesdistrict de kiezers kwamen'.

6.5 Populaire stembureaus liggen vaker dichtbij winkels

Omdat we graag willen weten welke stembureaus veel mensen trekken en welke weinig, vroegen we de medewerkers om hun stembureau te omschrijven. In figuur 6.4 staat hun omschrijving, waarbij we een onderscheid maken naar medewerkers van stembureaus met veel kiezers van een ander stembureau en stembureaus met weinig kiezers van een ander stembureau.

Figuur 6.4: In hoeverre passen de volgende aspecten bij uw stembureau? Percentage 'past (zeer) goed'

Basis: medewerkers van een stembureau met veel (n = 77) en weinig (n = 81) kiezers van buitenaf

De meeste stembureaus zijn centraal gelegen, daarin onderscheiden ze zich niet zozeer van elkaar. Wel zien we dat de stembureaus die veel kiezers hebben getrokken, vaker dan de andere stembureaus dichtbij winkels liggen, dichtbij openbaar vervoer en dichtbij bedrijven.

Niet verrassend liggen de mobiele stembureaus vaker bij bovenstaande locaties dan de andere stembureaus.

6.6 Goed geïnformeerd over de nieuwe wijze van stemmen

Bijna alle medewerkers (97 procent) vinden dat zij goed geïnformeerd waren over de nieuwe wijze van stemmen. De medewerkers die slecht geïnformeerd waren, wisten meestal geheel niet van de veranderingen.

Elke stempas bevatte minimaal drie echtheidskenmerken. De meeste medewerkers – 82 procent – vonden dat zij goed ingelicht waren over de echtheidskenmerken. Elf procent vond dat zij voldoende waren ingelicht. Zeven procent van de medewerkers was niet tevreden over de voorlichting.

Van de medewerkers vond 86 procent de echtheidskenmerken van de stempas redelijk goed of zeer goed herkenbaar. Vijf procent vond ze slecht herkenbaar. De meeste van hen hadden problemen met de kleine letters (de microletters). De overige negen procent heeft geen antwoord gegeven op de vraag ('weet niet' of 'geen mening').

We vroegen de medewerkers om de echtheidskenmerken te omschrijven. De meeste medewerkers konden één of twee kenmerken noemen. De medewerkers van de mobiele stembureaus noemen gemiddeld iets meer kenmerken dan de medewerkers van de andere stembureaus.

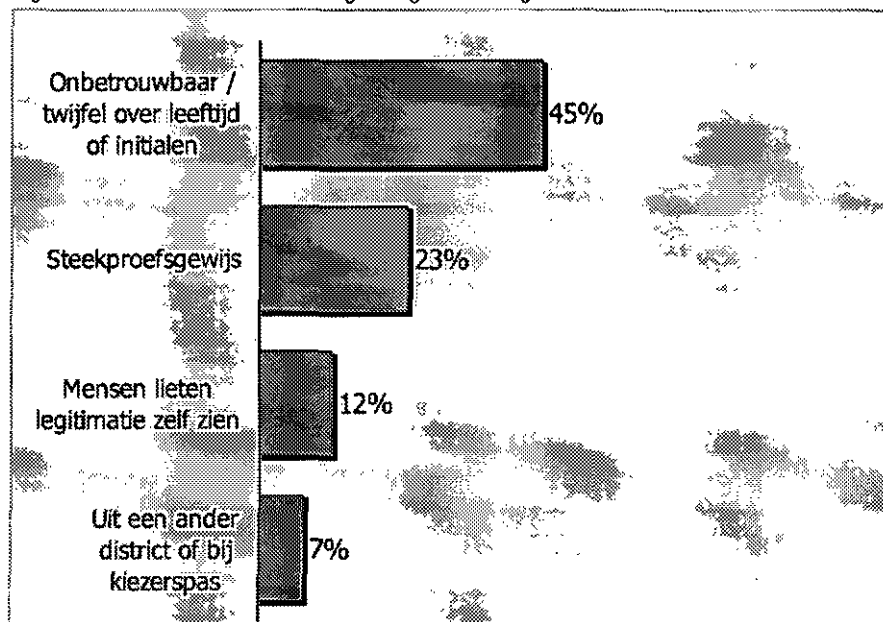
Het onbruikbaar maken van de stempas verliep in de meeste gevallen zonder problemen. Bijna de helft van de medewerkers vond het zeer gemakkelijk, één op de vijf vond het redelijk gemakkelijk. Vier procent van de medewerkers vond het moeilijk om de stempas onklaar te maken. De overigen hebben geen antwoord gegeven op deze vraag, waarschijnlijk omdat ze zelf de stempassen niet hoefden te vernietigen.

6.7 Vier op de tien heeft kiezers om legitimatie gevraagd

De medewerkers van de stemlokalen mogen de kiesgerechtigden om legitimatie vragen. Bij kiezers die twee volmachten hadden, heeft 22 procent altijd om legitimatie gevraagd, 17 procent meestal en 34 procent soms. Een op de vijf medewerkers hebben nooit om een legitimatie gevraagd bij een volmacht. De overigen hebben geen kiezers met volmachten gehad of blijven het antwoord schuldig. De medewerkers van de mobiele stembureaus hebben de kiezers vaker om legitimatie gevraagd dan de medewerkers van de andere stembureaus.

Buiten de gemachtigden heeft 43 procent ook andere kiezers naar hun legitimatie gevraagd. De redenen om naar legitimatie te vragen staan in onderstaande figuur:

Figuur 6.5: Waarom heeft u kiezers gevraagd zich te legitimeren?

Basis: Heeft kiezers gevraagd zich te legitimeren (n = 102)

◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆ ◆

INTERVIEW·NSS

De meest genoemde reden om naar legitimatie te vragen is wanneer iemand onbetrouwbaar overkomt of wanneer wordt getwijfeld aan iemands leeftijd. Bij de kleinere stembureaus horen we ook dat de medewerkers legitimatie vroegen aan alle mensen die ze niet (van gezicht) kenden. Diverse medewerkers vroegen steekproefsgewijs om legitimatie. Ook kwam het bij verschillende bureaus voor dat de kiezers – ongevraagd – zelf al hun legitimatie lieten zien.

7 Vergelijking van opkomstcijfers

Met het stemmen in een willekeurig stemlokaal wordt het de kiezer gemakkelijker gemaakt om te gaan stemmen. Maar werkt het nu ook opkomstverhogend?

In dit hoofdstuk analyseren we de opkomstcijfers van 2003 en 2006. Hierbij maken we een onderscheid naar gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal en gemeenten waar het niet mogelijk was. Een hogere opkomst is overigens geen expliciete doelstelling van stemmen in een willekeurig stemlokaal.

7.1 Achtergrond van de analyse

De doelstelling van dit hoofdstuk is het beantwoorden van de volgende vraag:

- Is de opkomst in vergelijking met de verkiezingen in 2003, meer toe- of afgenomen in de gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was dan in de gemeenten waar dat niet mogelijk was?

We vergelijken de opkomstontwikkeling van de gemeenten waar het in 2006 mogelijk was te stemmen in een willekeurig stemlokaal met de opkomstontwikkeling van de gemeenten waar het niet mogelijk was. Om de analyses zo zuiver mogelijk te houden hebben we bronnen van 'vervuiling' uitgesloten. Dat wil zeggen gemeenten die sedert 2003 een *gemeentelijke herindeling meemaakten buiten de analyse gehouden*.

De nadruk van deze analyse ligt op het overzichtelijk presenteren van de opkomstgegevens (zie ook bijlage 1d). De uitkomsten hebben een sterk feitelijk karakter, we zijn voorzichtig in het trekken van conclusies over de oorzaak van de trends.

In 2006 telt Nederland 458 gemeenten.

Tabel 7.1: Verdeling Nederlandse gemeenten naar deelname stemmen in een willekeurig stembureau

Verkiezingen	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS	Totaal
Zowel in 2003 als in 2006	286	138	424
Niet zowel in 2003 als 2006 *)	20	14	34
Totaal	306	153	458

*) vanwege herindelingen

We beperken ons in deze analyse tot de 424 gemeenten die in 2003 en 2006 dezelfde samenstelling kenden (die dus niet heringedeeld zijn). Het totale opkomstpercentage wijkt hierdoor (iets) af van het 'werkelijke' landelijke opkomstpercentage. De basis is immers anders, we baseren ons op 424 gemeenten in plaats van op alle 458 gemeenten.

7.2 Typering deelnemende gemeenten

Voor een goede interpretatie van de analyse is het belangrijk om te weten of de deelnemende gemeenten verschillen van de niet deelnemende gemeenten. In deze paragraaf vergelijken we de gemeenten op stedelijkheid en op ligging.

De verdeling van de deelnemende gemeenten naar stedelijkheid staat in tabel 7.2.

Tabel 7.2: Verdeling naar stedelijkheid

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Zeer sterk stedelijk	2.1	2.2
Sterk stedelijk	17.1	4.3
Matig stedelijk	21.3	15.9
Weinig stedelijk	35.3	32.6
Niet stedelijk	24.1	44.9

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

We zien dat de deelnemende gemeenten wat meer gelegen zijn in sterk stedelijke gebieden. Hoe zijn de deelnemende gemeenten verdeeld naar landsdeel?

Tabel 7.3: Verdeling naar landsdeel

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Noord (Friesland, Groningen, Drenthe)	15.7	13.0
Oost (Overijssel, Gelderland, Flevoland)	21.7	13.0
Zuid (Limburg, Noord-Brabant, Zeeland)	28.0	29.0
West (Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht)	34.6	44.9

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

Oost Nederland is wat oververtegenwoordigd onder de deelnemende gemeenten, terwijl West Nederland juist wat ondervertegenwoordigd is.

Verschillen de deelnemende gemeenten qua inwoneraantal van de niet deelnemende gemeenten?

Tabel 7.4: Kengetallen deelnemers en niet-deelnemers

	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Totaal aantal kiesgerechtigden	8.304.100	2.476.568
Gemiddeld aantal kiesgerechtigden per gemeente	29.035	17.946

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

De deelnemende gemeenten zijn gemiddeld wat groter dan de niet deelnemende gemeenten.

Wat betekent dit nu voor de interpretatie van de resultaten? Over het algemeen is de opkomst in grotere gemeenten lager dan in kleinere gemeenten. Dit moeten dus in het achterhoofd houden wanneer we de opkomstgegevens van deelnemers en niet deelnemers vergelijken.

7.3 Hogere opkomst bij stemmen in een willekeurig stemlokaal

De ontwikkeling in de opkomstcijfers kan op twee manieren worden bekeken:

- met de kiesgerechtigden als basis;
- met de gemeenten als basis.

Als we de kiesgerechtigden als basis nemen, tellen we als het ware alle kiesgerechtigden uit de betreffende gemeenten op en berekenen over deze groep van kiesgerechtigden het opkomstpercentage.

Kijken we naar de kiesgerechtigden, dan zien we het volgende:

Tabel 7.5 Opkomstontwikkeling op basis van het aantal kiesgerechtigden

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst bij de Tweedekamer verkiezingen in 2003	80.1	81.5
Opkomst bij de Tweedekamer verkiezingen in 2006	80.7	81.1
Vershil 2006-2003	0.5	- 0.4

Basis: circa 10.8 miljoen kiesgerechtigden

Het uitgangspunt is 2003, toen het nog nergens mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Hoe hebben de opkomstcijfers zich ontwikkeld?

Zowel in 2003 als in 2006 is het opkomstpercentage bij de deelnemers lager dan bij de niet-deelnemers. Dit komt omdat er onder de deelnemers meer stedelijke gebieden zijn (zie vorige paragraaf) en in stedelijke gebieden is de opkomst over het algemeen lager.

Waar we vooral in geïnteresseerd zijn, is de ontwikkeling: zijn er in 2006 meer mensen gaan stemmen dan in 2003? Bij de deelnemende gemeenten is dit het geval. De opkomst is gestegen van 80.1 naar 80.7 procent. Bij de niet deelnemende gemeenten zien we daarentegen juist het tegenovergestelde: de opkomst is gedaald van 81.5 naar 81.1 procent. Stemmen in een willekeurig stemlokaal lijkt dus een gunstig effect te hebben op de opkomst.

Wanneer we de kiesgerechtigden als uitgangspunt nemen, zoals in de vorige tabel, dan drukken enkele gemeenten (de grote gemeenten met veel kiesgerechtigden) sterk hun stempel op het totaalresultaat. Daarom analyseren we tevens de opkomst voor de afzonderlijke gemeenten. We middelen in dit geval de totale opkomstpercentages per gemeente. Elke gemeenten telt dan even zwaar mee, ongeacht inwoneraantal. De opkomstpercentages zien er dan als volgt uit:

Tabel 7.6 Opkomstontwikkeling op basis van de gemeenten (gemiddelden)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst bij de Tweedekamer verkiezingen in 2003	82.7	83.6
Opkomst bij de Tweedekamer verkiezingen in 2006	82.7	83.0
Vershil 2006-2003	0.0	- 0.6

Basis: alle gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

De opkomst bij de deelnemende gemeenten is in 2006 even hoog als in 2003. Bij de niet-deelnemende gemeenten zien we echter een daling van 83.6 tot 83.0 procent.

Tot één decimaal achter de komma, het lijkt alsof we over minimale verschillen spreken. Maar toch zijn er wel degelijk verschillen tussen de deelnemende gemeenten en de gemeenten waar het niet mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dat is duidelijker te zien als we de opkomstontwikkeling onderverdelen in vier categorieën, zoals we in de volgende tabel hebben gedaan. Achter de gemiddelden blijken dan forse verschillen schuil te gaan.

Tabel 7.7: Opkomstontwikkeling bij de Tweede kamerverkiezingen van 2003 naar 2006

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst in 2006 1 t/m 4% lager	21.0	47.8
1% lager tot 1% hoger	61.9	38.4
1% t/m 4% hoger	15.4	11.6
Opkomst in 2006 meer dan 4% hoger	1.7	2.2
Totaal	100.0	100.0

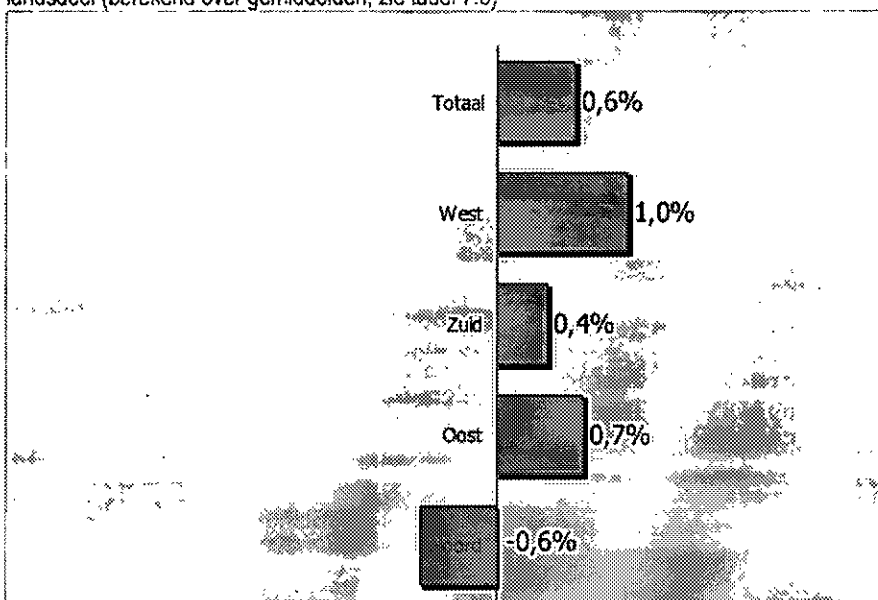
Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

Bijna de helft van de niet-deelnemers heeft te maken gehad met een opkomstdaling van meer dan een procent. Bij de deelnemers is dit er slechts één op de vijf. Bij de meeste deelnemers is de opkomst gelijk gebleven en bij zeventien procent is de opkomst meer dan een procent gestegen. Bij de niet-deelnemers is slechts in 38 procent van de gevallen de opkomst gelijk gebleven. En bij veertien procent de opkomst gestegen.

7.4 Vooral in het westen is de opkomst gunstiger in deelnemende gemeenten

Zijn er ook verschillen naar landsdeel? In de volgende grafiek staat hoeveel procent hoger de opkomst is in gemeenten waar het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, in vergelijking met gemeenten waar dat niet kan.

Figuur 7.1: Verschil in opkomstontwikkeling tussen deelnemende en niet deelnemende gemeenten naar landsdeel (berekend over gemiddelden, zie tabel 7.6)

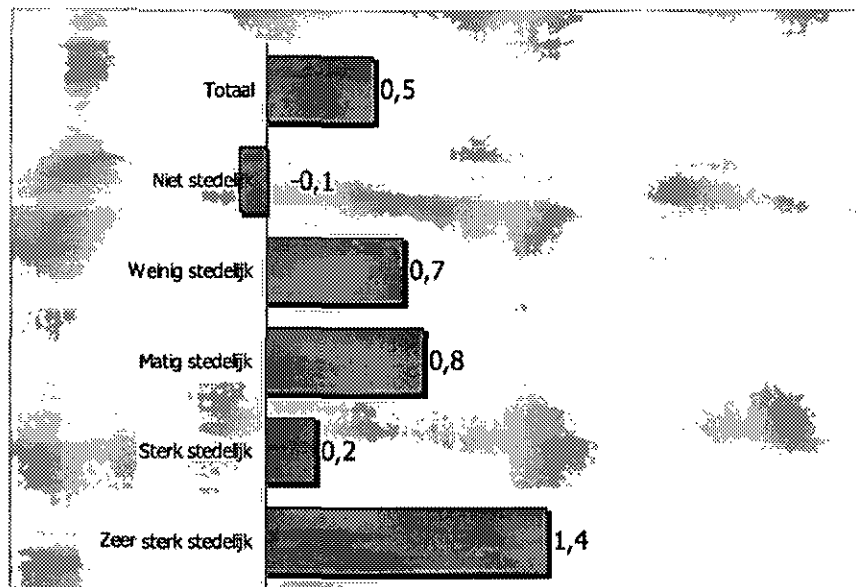

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

Het verschil in de opkomstontwikkeling tussen de deelnemers en de niet-deelnemers was 0,6 procent (zie ook tabel 7.6). Echter, we zien wel verschillen tussen regio's. Het verschil tussen de deelnemende en niet-deelnemende gemeenten is het geringste in het zuiden en het grootste in het westen. Opmerkelijk is het noorden. Tegen de trend in zien we daar bij de niet-deelnemers een gunstigere opkomstontwikkeling dan bij de deelnemers.

Hoe ziet het plaatje eruit als we een uitsplitsing maken naar stedelijkheid?

Figuur 7.2: Verschil in opkomstontwikkeling tussen deelnemende en niet deelnemende gemeenten (berekend over gemiddelden) naar stedelijkheid

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

In de steden – de zeer sterk stedelijke gebieden – zien we het grootste verschil tussen de gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was en gemeenten waar dit niet mogelijk was. In de niet stedelijke gebieden lijkt de mogelijkheid minder effect te hebben op de opkomst: de deelnemers en niet-deelnemers verschillen weinig van elkaar in opkomst.

Conclusie

Geconcludeerd kan worden dat de ontwikkeling in de opkomst gunstiger is in de gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal dan in de andere gemeenten. We zagen dit ook al na de gemeenteraadsverkiezingen. Vooral in de grote steden zien we grote verschillen tussen de deelnemers en de niet-deelnemers. In de kleine dorpen daarentegen is de opkomst niet hoger in de gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

8 Conclusie

Na de gemeenteraadsverkiezingen zagen we dat stemmen in een willekeurig stemlokaal op veel steun kan rekenen. Deze bevinding wordt ondersteund door de evaluatie na de landelijke verkiezingen. Zowel de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stembureaus als de gemeenten staan positief ten aanzien van de mogelijkheid om te kunnen stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Kiesgerechtigden

Waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was, was de opkomst hoger. Een aanzienlijk deel van de mensen die ook wel eens niet gaan stemmen, zegt dat zij meer geneigd zijn om te gaan stemmen als het overal kan. Als we de kiesgerechtigden het dilemma voorleggen – overal kunnen stemmen of kunnen stemmen zonder stempas – kiezen de meeste kiesgerechtigden voor stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Medewerkers

Het merendeel van de medewerkers vindt de nieuwe werkwijze een verbetering. Ze vinden het goed uitvoerbaar en een plezierige manier van werken. Ook is het efficiënter: de meeste medewerkers zeggen per kiezer minder tijd kwijt te zijn. Ondanks dat veel medewerkers te maken hebben gehad met kiezers die zonder stempas wilden stemmen, hebben de meeste een voorkeur voor overal stemmen boven stemmen zonder stempas.

Gemeenten

In de organisatie van de verkiezingen is het voornaamste verschil met het oude systeem dat gemeenten een RIS moeten opstellen en ervoor moeten zorgen dat er vervangende stempassen kunnen worden uitgereikt. De meerkosten voor stemmen in een willekeurig stemlokaal bedragen circa acht cent per kiesgerechtigde. Bijna alle functionarissen zijn tevreden over het verloop van stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op een enkele aanpassing na kiezen bijna alle gemeenten de volgende keer voor een zelfde aanpak.

BIJLAGE 1

18072007

Bijlage 1. Onderzoeksverantwoording

In deze bijlage bespreken we achtereenvolgens het onderzoek onder kiesgerechtigden, het onderzoek onder gemeenten(functionarissen) en het onderzoek onder de medewerkers van de stembureaus

Kiesgerechtigden

De steekproef is getrokken uit InterviewBase, een database van ruim 150.000 Nederlanders – representatief voor alle Nederlanders. Van al deze mensen is bekend via welk kanaal – telefonisch of e-mail – zij het liefst benaderd worden. Voor dit onderzoek hebben we zo'n tachtig procent van de mensen online ondervraagd. De overigen – de mensen die thuis geen internet hebben of die weinig frequent gebruik maken van het internet – hebben we telefonisch benaderd.

Voor de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden hebben we gebruik gemaakt van de postcodedatabase. We hebben een steekproef getrokken uit alle adressen en deze adressen verrijkt met telefoonnummers. Ook in de evaluatie na de gemeenteraadsverkiezingen hebben we Assen, Heerlen en Nieuwegein expliciet betrokken. De mensen die toen online of telefonisch zijn benaderd, zijn deze keer buiten de steekproef gelaten.

Kiesgerechtigden: aantal ondervraagden naar methode (respons in %)

%	Telefonisch	Online	Totaal
Alle gemeenten waar SWS mogelijk is	208 (54)	1264 (54)	1472
Heerlen	89 (44)	42 (64)	131
Assen	89 (39)	49 (67)	138
Nieuwegein	99 (33)	32 (70)	131
Deventer	32 (36)	226 (53)	258
Medemblik	145 (49)	-	145
Lansingerland	129 (68)	-	129

De respons van het telefonische onderzoek was 54 procent. Dit is het aandeel mensen dat bereid was om deel te nemen aan het onderzoek. De mensen die niet bereikt zijn binnen de veldwerkperiode zijn buiten dit percentage gelaten. Het responscijfer voor het online deel van het onderzoek is lastiger te interpreteren. Omdat het initiatief voor deelname bij de ondervraagde ligt, weten we niet welke mensen weigeren om deel te nemen en welke mensen niet binnen de veldwerkperiode bereikt zijn.

In vergelijking met de gemeenteraadsverkiezingen was het lastiger om de niet-stemmers te bereiken. Er zijn bij landelijke verkiezingen immers minder niet-stemmers. De dag na de verkiezingen hebben we aan al onze panelleden gevraagd of- en wat ze hadden gestemd. Een week na de verkiezingen hebben we gericht de niet-stemmers uit ons online panel benaderd met een uitnodiging voor dit onderzoek.

In onderstaande tabel staat hoeveel stemmers en hoeveel niet-stemmers we hebben ondervraagd.

	Stemmers	Niet-stemmers	Totaal
Alle gemeenten waar SWS mogelijk is	1190	282	1472
HAND gemeenten	525	133	658
Herindelingsgebieden	231	43	274

De verhouding stemmers – niet-stemmers, wijkt af van de werkelijke opkomstpercentages. Achteraf hebben we de gegevens daarom zo gewogen dat de resultaten representatief zijn voor de gehele populatie. Daarnaast hebben we – om steekproefeffecten te voorkomen – de gegevens gewogen op leeftijd en geslacht.

Het telefonisch veldwerk voor de kiesgerechtigden liep van 23 november tot en met 8 december (ook op zaterdag). De online enquête is woensdag 22 november om 21.00 uur uitgezet (na sluiting van de stembussen). Na een week hebben we een reminder verstuurd. De mensen hadden tot 15 december de mogelijkheid om de vragenlijst in te vullen (het merendeel heeft de vragenlijst echter dezelfde week nog ingevuld).

Gemeenten

Van alle 311 gemeenten die bij de verkiezingen de mogelijkheid boden om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, hebben we een steekproef van zestig gemeenten getrokken. Bij de selectie hebben we erop gelet dat er een goede spreiding is qua stedelijkheid en regio.

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken heeft vervolgens de contactpersonen van deze zestig gemeenten een schriftelijke vooraankondiging van het onderzoek gestuurd. Hierbij ontvingen de gemeenten ook de vragenlijst, zodat zij precies wisten welke gegevens zij dienden te verschaffen.

Op 23 november heeft INTERVIEW♦NSS de contactpersonen van de gemeenten een e-mail verstuurd, met het verzoek de vragenlijst online in te vullen. De e-mail bevatte een link waarmee de gemeenten de online vragenlijst konden openen. In dezelfde week hebben we de vragenlijst ook per post verstuurd. De gemeenten konden de vragenlijst ofwel online invullen ofwel schriftelijk (per post).

De gemeenten hadden tot en met 2 januari de tijd om de vragenlijst in te vullen. Na drie weken hebben we per e-mail een reminder verstuurd. 55 van de zestig gemeenten hebben (binnen de termijn) voldaan aan het verzoek de vragenlijst in te vullen.

Medewerkers stembureaus

Om de telefoonnummers van de medewerkers van de stembureaus te verkrijgen, is een beroep gedaan op de zestig gemeenten die geselecteerd waren voor het gemeenteonderzoek. Allereerst hebben wij de gemeenten gevraagd een aselechte steekproef te trekken uit hun stembureaus. We hebben hen hierbij de volgende procedure aangereikt:

- Pak de lijst met alle stembureaus van uw gemeente voor u.
- Nummer de stembureaus van 1 tot XX (afhankelijk van hoeveel stembureaus uw gemeente heeft).
- Bepaal de ophoogfactor. Dit doet u door het totaal aantal stembureaus te delen door drie. Als uw gemeente bijvoorbeeld 47 stembureaus heeft, dan is de ophoogfactor $47/3 = 15$ (afgerond naar beneden).
- De selectie is vervolgens als volgt:

Het eerste te selecteren stembureau is: stembureau 2

Het tweede te selecteren stembureau is: 2 + de ophoogfactor. In het voorbeeld is dat dus $2 + 15 = 17$ --> stembureau 17

Het derde te selecteren stembureau is: 4 + twee maal de ophoogfactor. In het voorbeeld is dat $2 + 30 = 32$ --> stembureau 32

Het aantal te selecteren stembureaus verschilt per gemeente omdat het afhankelijk is van het inwoneraantal.

Van de geselecteerde stembureaus hebben de gemeenten de telefoonnummers verstrekt van de medewerkers van de stembureaus die in de steekproef zijn gevallen. In totaal zijn 250 medewerkers van stembureaus telefonisch ondervraagd.

Naast de representatieve steekproef, hebben we ook expliciet de medewerkers van de mobiele stembureaus in het onderzoek betrokken. Hiervoor hebben we 52 medewerkers ondervraagd.

Het veldwerk vond plaats van 23 t/m 30 maart. De respons was zeer hoog: 98 procent. Slechts vijf medewerkers weigerden deel te nemen aan het onderzoek. Bij de medewerkers van de mobiele stembureaus was de respons zelfs 100 procent.

De gegevens zijn achteraf gewogen op stedelijkheid.

Toelichting bij de tabellen

In bijlage 2 staan per doelgroep de tabellen weergegeven. In de tabellen van de kiesgerechtigden zijn de resultaten uitgesplitst naar stemmers en niet-stemmers. In de tabellen van de medewerkers van de stembureaus zijn de resultaten uitgesplitst naar stedelijkheid. Daarnaast hebben we de mobiele stembureaus vergeleken met de representatieve steekproef van stembureaus. Om te toetsen of de verschillen tussen de groepen significant zijn, hebben we gebruik gemaakt van een T-toets.

18072007

Bij toepassing van de T-toets wordt elke kolom aangeduid met een hoofdletter. Wanneer er significante verschillen optreden op 95% betrouwbaarheid wordt deze letter als hoofdletter afgedrukt in de cel met het hogere percentage. Een kleine letter wordt gebruikt om significanties op 90% betrouwbaarheid aan te geven. In het onderstaande (fictieve) voorbeeld worden drie onafhankelijke kolommen onderling getoetst op een betrouwbaarheidsniveau van 95%.

Direct onder de tabel wordt aangegeven welke kolommen bij de toetsing zijn betrokken en op welke significantieniveaus (risk level) is getoetst.

10. Voor ik de vragen stel wil ik graag weten of u:		Leeftijd			
INT.: LEES VOOR ...		Allen	15-29	30-49	50+
Basis: alle respondenten		750	(A) 150	(B) 249	(C) 351
<u>Werkzaamheid</u>					
- werkzaam bent in een beroep of arbeid		600 80.0	75 50.0	166 66.6	117 33.3
- op dit moment studeert		75 10.0	60 40.0	83 33.3	117 33.3
- (-geen van deze-)		75 10.0	15 10.0	0 0.0	117 33.3 AB
Columns Tested (5% risk level) - A/B - A/C - B/C					

18072007

Datum
29 september 2006

Ons kenmerk
2006-0000308258

Onderdeel
CZW

Blad
1 van 2

Regeling van de Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties van PM, nr. 2006-0000305214, houdende regels met betrekking tot de toekenning van een specifieke uitkering als stimulering aan gemeenten die deelnemen aan het experiment Stemmen in een Willekeurig Stemlokaal bij de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal in november 2006 en de verkiezing van de leden van provinciale staten in maart 2007 (Regeling uitkering experiment Stemmen in een Willekeurig Stemlokaal november 2006 en maart 2007)

De Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties
Gelet op artikel 17, vijfde lid, van de Financiële-verhoudingswet;

Besluit

Artikel 1

In deze regeling wordt verstaan onder:

- a. de minister: de Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties;
- b. deelnemende gemeente: gemeente die krachtens artikel 1, eerste lid, tweede volzin, van de Experimentenwet Kiezen op Afstand is aangewezen voor het houden van een experiment met het oog op nieuwe voorzieningen die de kiesgerechtigden in Nederland in staat stellen om in een stemlokaal naar keuze te stemmen bij de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal in november 2006 onderscheidenlijk bij de verkiezing van de leden van de provinciale staten in maart 2007.

Artikel 2

1. De minister verstrekt ter stimulering van het experiment, bedoeld in artikel 1, onderdeel b, aan de deelnemende gemeenten een eenmalige specifieke uitkering van € 0,10 per kiesgerechtigde inwoner.
2. De uitkering, bedoeld in het eerste lid, wordt eenmaal verstrekt voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en eenmaal voor de verkiezing van de leden van de provinciale staten.

Artikel 3

1. Voor de berekening van de uitkering, bedoeld in artikel 2, wordt voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer uitgegaan van het aantal verwachte kiesgerechtigde inwoners op 22 november 2006, zoals door de deelnemende gemeenten voor 1 november 2006 opgegeven aan de minister.
2. Voor de berekening van de uitkering, bedoeld in artikel 2, wordt voor de verkiezing van de leden van de provinciale staten uitgegaan van het aantal verwachte

03102606

18072007

Datum
29 september 2006

Ons kenmerk
2006-0000308258

Blad
2 van 2

kiesgerechtigde inwoners op 7 maart 2007, zoals door de deelnemende gemeenten voor 26 januari 2007 opgegeven aan de minister.

3. De gemeenten baseren het aantal verwachte kiesgerechtigde inwoners, bedoeld in het eerste lid, op het aantal kiesgerechtigde inwoners op 22 januari 2003 en de bevolkingscijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

4. De gemeenten baseren het aantal verwachte kiesgerechtigde inwoners, bedoeld in het tweede lid, op het aantal kiesgerechtigde inwoners op 11 maart 2003 en de bevolkingscijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

3. De minister beoordeelt de opgaven en kan indien daartoe redenen zijn het aantal verwachte kiesgerechtigde inwoners lager vaststellen.

Artikel 4

De uitkering wordt binnen zes maanden na ontvangst van de opgave, bedoeld in artikel 3, eerste lid, onderscheidenlijk tweede lid, betaald.

Artikel 5

Deze regeling treedt in werking met ingang van de tweede dag na de dagtekening van de Staatscourant waarin zij wordt geplaatst en vervalt met ingang van 1 september 2007.

Artikel 6

Deze regeling wordt aangehaald als: Regeling uitkering experiment Stemmen in een Willekeurig Stemblok november 2006 en maart 2007.

Deze regeling zal met de toelichting in de Staatscourant worden geplaatst.

DE MINISTER VOOR BESTUURLIJKE VERNIEUWING EN
KONINKRIJKSRELATIES,

Atzo Nicolaï

De Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties;

Gelet op artikel 24 van het Tijdelijk experimenten besluit Kiezen op Afstand;

Besluit

Enig artikel:

Als leden van de begeleidingscommissie van de evaluatie van het experiment met het stemmen in een stemlokaal naar keuze tijdens de herindelings- (of uitgestelde reguliere gemeenteraadsverkiezingen) en Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 en de Provinciale Staten verkiezingen van 7 maart 2007 worden benoemd:

- J.M.M. Polman, burgemeester van Bergen op Zoom;
- E.A. Schipper, hoofd Burgerzaken van de gemeente Zoetermeer;
- J.M.L.E.G. van den Eeden, Beleidsadviseur Burgerzaken/Coördinator Verkiezingen van de gemeente Eindhoven.

DE MINISTER VOOR BESTUURLIJKE VERNIEUWING EN
KONINKRIJKSRELATIES

Atzo Nicolaï

18072007
19102006

Vergaderjaar 2006–2007

30 800 VII

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII) voor het jaar 2007

Nr. 5

BRIEF VAN DE MINISTER VOOR BESTUURLIJKE vernieuwing EN KONINKRIJKSRELATIES

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 29 september 2006

Hierbij informeer ik u over de voortgang in het project Kiezen op Afstand.

Ik heb besloten om twee nieuwe experimenten te houden bij de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2006:

- De mogelijkheid voor kiezers om in een stemlokaal naar keuze binnen hun eigen gemeente te stemmen.
- De mogelijkheid voor Nederlandse kiezers in het buitenland om via internet hun stem uit te brengen.

Stemmen in een willekeurig stemlokaal

Het stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) houdt in dat de kiezer zelf binnen zijn eigen gemeente op de dag van stemming bepaalt in welk stemlokaal hij zijn stem uitbrengt.

In 2004 en in 2006 hebben eerder al verschillende experimenten met SWS plaatsgevonden. Het laatste experiment is bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 gehouden; 239 gemeenten hebben hieraan deelgenomen. Het ging hierbij om 7,3 miljoen kiesgerechtigden.

Gelet op de positieve ervaringen bij deze experimenten, streef ik er naar om deze manier van stemmen landelijk in te voeren. Een wetsvoorstel met deze strekking is op 22 mei 2006 bij de Tweede Kamer ingediend.

Door de vervroeging van de Tweede Kamerverkiezingen was het echter niet meer mogelijk om dit wetsvoorstel tijdig door beide kamers te laten behandelen voor de eerstvolgende verkiezing. Daarom heb ik besloten om bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 een experiment met SWS te houden.

Op dit moment hebben 231 gemeenten zich (voorlopig) aangemeld voor deelname aan SWS. Dit betreft ruim 7,5 miljoen kiesgerechtigden.

Mede op verzoek van de VNG en de NVVB heb ik besloten om ook bij de Provinciale Staten verkiezingen een experiment te houden, zodat beide verkiezingen onder hetzelfde regime kunnen plaatsvinden.

Stemmen via internet voor Nederlandse kiezers in het buitenland

Bij de Tweede Kamerverkiezingen wordt tevens een experiment gehouden met stemmen via internet voor de Nederlandse kiezers in het buitenland. De stemperiode voor deze groep kiezers is vastgesteld op vijf dagen, te weten van 18 november 2006 tot en met 22 november 2006.

Dit experiment wijkt af van het experiment dat in 2004 bij de Europese Parlementsverkiezingen is gehouden. Zo wordt gebruik gemaakt van een andere stemdienst, die in 2004 is ontwikkeld in opdracht van het Hoogheemraadschap van Rijnland en twee keer met succes beproefd is bij waterschapsverkiezingen. De stemdienst is in de afgelopen maanden aangepast om ook een Tweede Kamer verkiezing te kunnen ondersteunen. De stemdienst biedt vernieuwende mogelijkheden voor kiezers om te controleren of hun stem is aangekomen en of deze correct is geteld. Een andere verandering is dat de mogelijkheid om per telefoon een stem uit te brengen niet meer wordt geboden, aangezien in 2004 slechts een klein percentage van de kiezers hiervan gebruik heeft gemaakt.

De evaluatie van het experiment in 2004 heeft uitgewezen dat de kiezers de mogelijkheid om via internet te stemmen waarderen. Stemmen via internet biedt de kiezer diverse voordelen ten opzichte van briefstemmen. Zo is de benodigde tijd om een stem uit te brengen vrijwel nihil en krijgt de kiezer een bevestiging dat zijn stem is aangekomen. Ook kunnen kiezers in het buitenland nu bovendien wachten tot de verkiezingsdag zelf, zodat zij meer van de campagne en lijsttrekkersdebatten kunnen volgen. Een experiment met internetstemmen is niet zonder risico's. Een deel van die risico's bestaan ook in de huidige praktijk van briefstemmen. Ik heb een risicoanalyse opgesteld die binnenkort aan de Tweede Kamer zal worden aangeboden.

Na de verkiezing worden van beide experimenten evaluaties opgesteld. Ook deze evaluaties zal ik aan de Tweede Kamer aanbieden.

De Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties,
A. Nicolai

Het College van Burgemeester en Wethouders

Datum
18 juli 2006

Ons kenmerk
2006-0000240081

Onderdeel
CZW/KOA

Inlichtingen
M. Dam-Jansen/
E. Beneder
T 070-4256054/6912
F 070-4256089

Uw kenmerk

Onderwerp
Uitnodiging experiment Stemmen in een
willekeurig stemlokaal en nadere informatie over
experiment Internetstemmen

Bied
1 van 2

Aantal bijlagen
0

Bezoekadres
Herengracht 21
2511 EG Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.minbzk.nl

Hierbij nodig ik u uit om deel te nemen aan het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal bij de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen die op 22 november 2006 gaan plaatsvinden.

Verder wil ik u met deze brief nader informeren over het experiment internetstemmen dat ook bij de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen zal worden gehouden.

Experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS)

Zoals u weet hebben eerder al verschillende experimenten met SWS plaatsgevonden. Het laatste experiment is bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 gehouden; 239 gemeenten hebben hieraan deelgenomen.

Het stemmen in een willekeurig stemlokaal houdt in dat de kiezer zelf binnen zijn eigen gemeente op de dag van stemming bepaalt in welk stemlokaal hij zijn stem uitbrengt.

Gelet op de positieve ervaringen bij deze experimenten, streef ik er naar om deze manier van stemmen landelijk in te voeren. Een wetsvoorstel met deze strekking is reeds naar de Tweede Kamer gestuurd. Echter door de vervroeging van de Tweede Kamerverkiezingen is het niet meer mogelijk om dit wetsvoorstel tijdig door beide kamers te laten behandelen. Daarom is er toe besloten om wederom een experiment met SWS te houden.

De vervroegde Tweede Kamerverkiezingen zal in sommige gemeenten samenvallen met een experiment met SWS bij herindelingsverkiezingen. Deze gemeenten zullen hier separaat over worden geïnformeerd.

Mede als gevolg van een brief van de VNG heeft het ministerie besloten om ook bij de Provinciale Staten verkiezingen een experiment te houden. Aangezien beide verkiezingen kort op elkaar volgen is het bij de voorbereidingen van belang dat beide verkiezingen onder hetzelfde regime kunnen plaatsvinden. Over de aanmelding voor het experiment bij de Provinciale Staten verkiezingen wordt u te zijner tijd geïnformeerd.

20072006

18072007

Datum
18 juli 2006

Ons kenmerk
2006-0000240051

Onderdeel
CZW/KOA

Blad
2 van 2

Voor meer informatie over dit experiment verwijs ik u naar de bij deze brief bijgevoegde bijlage. Verder kunt u voor al uw vragen over dit experiment terecht bij het KOA-informatiepunt, bereikbaar op nummer 070 425 8010 en e-mailadres: koa@minbzk.nl.

Ik verneem graag zo snel mogelijk of uw gemeente wenst deel te nemen aan dit experiment. U kunt uw voorlopige opgave naar koa@minbzk.nl sturen.

De definitieve deelname voor het experiment SWS, dus op basis van een raadsbesluit, ontvang ik graag per brief vóór vrijdag 2 oktober 2006.

Verder breng ik u onder de aandacht dat de Experimentenwet Kiezen op Afstand vereist dat de gemeenteraden instemmen met deelname. Ook wijs ik u op het feit dat er bij de TK-verkiezingen - in tegenstelling tot het experiment bij de gemeenteraadsverkiezingen eerder dit jaar - geen stimuleringsbijdrage beschikbaar is.

Na ontvangst van uw aanmelding, ontvangt u hiervan een bevestiging. Een afschrift van deze brief stuur ik naar de raadsgriffier van uw gemeente.

Experiment internetstemmen

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 zal ook een experiment met internetstemmen worden gehouden. Dit is voorbehouden aan kiezers die in het buitenland verblijven, omdat ze daar wonen of omdat ze daar voor hun beroep tijdelijk verblijven. De bestaande mogelijkheden om te stemmen vanuit het buitenland (brief, volmacht of kiezerspas) blijven beschikbaar voor deze kiezers.

Voor uw gemeente betekent dit dat kiezers die in uw gemeente zijn ingeschreven in de GBA en die zich op de dag van stemming in het buitenland bevinden wegens beroep of werkzaamheden (van henzelf of van hun geregistreerde partner, levensgezel of ouder) zich kunnen registreren als internet- of briefstemmer.

Voor meer informatie over dit experiment verwijs ik u naar de bij deze brief bijgevoegde bijlage. Verder kunt u voor al uw vragen over het project Kiezen op Afstand (KOA) terecht bij het de projectgroep KOA, bereikbaar op telefoonnummer 070 426 8010 en e-mailadres koa@minbzk.nl.

DE MINISTER VOOR BESTUURLIJKE VERNIEUWING EN
KONINKRIJKSRELATIES,

Atzo Nicolaï

Bijlage bij uitnodiging experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal en nadere informatie over experiment internetstemmen
(brief van 18 juli 2006, kenmerk 2006-0000240051)

Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS)

Zoals u weet hebben eerder al verschillende experimenten met SWS plaatsgevonden. Het laatste experiment is bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 gehouden; 239 gemeenten hebben hieraan deelgenomen.

Het stemmen in een willekeurig stemlokaal houdt in dat de kiezer zelf binnen zijn eigen gemeente op de dag van stemming bepaalt in welk stemlokaal hij zijn stem uitbrengt.

Gelet op de positieve ervaringen bij deze experimenten, streef ik er naar om deze manier van stemmen landelijk in te voeren. Een wetsvoorstel met deze strekking is reeds naar de Tweede Kamer gestuurd. Echter door de vervroeging van de Tweede Kamerverkiezingen is het niet meer mogelijk om dit wetsvoorstel tijdig door beide kamers te laten behandelen. Daarom is er toe besloten om wederom een experiment met SWS te houden.

Herindelingsverkiezingen

De vervroegde Tweede Kamerverkiezingen zal in sommige gemeenten samenvallen met een experiment met SWS bij herindelingsverkiezingen. Deze gemeenten zullen hier separaat over worden geïnformeerd.

Provinciale Statenverkiezingen

Mede als gevolg van een brief van de VNG heeft het ministerie besloten om ook bij de Provinciale Staten verkiezingen een experiment te houden. Aangezien beide verkiezingen kort op elkaar volgen is het bij de voorbereidingen van belang dat beide verkiezingen onder hetzelfde regime kunnen plaatsvinden. Over de aanmelding voor het experiment bij de Provinciale Staten verkiezingen wordt u te zijner tijd geïnformeerd.

Circulaire

In de circulaire 2005-000031350 wordt ingegaan op de consequenties die SWS heeft voor de organisatie van de verkiezingen. Deze circulaire heeft u in januari 2006 ontvangen. Op termijn ontvangt u een circulaire die naast een algemeen deel ingaat op een aantal recente wijzigingen in de regelgeving en op een aantal zaken waarin SWS bij gemeenteraadsverkiezingen afwijkt van SWS bij Tweede Kamerverkiezingen. Hierbij gaat het voornamelijk om het uitreiken van een kiezerspas.

Stimuleringsbijdrage

Bij het experiment bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2006 hebben de deelnemende gemeenten een eenmalige stimuleringsbijdrage ontvangen. Voor de gemeenten die deelnemen aan het experiment met SWS bij de Tweede Kamerverkiezingen is er geen stimuleringsbijdrage beschikbaar.

Aanmelden

Verder breng ik u onder de aandacht dat de Experimentenwet Kiezen op Afstand vereist dat de gemeenteraden instemmen met deelname.

U wordt verzocht zo snel mogelijk aan te geven of uw gemeente wenst deel te nemen aan dit experiment. U kunt uw voorlopige opgave naar koa@minbzk.nl sturen.

De definitieve deelname voor het experiment SWS, dus op basis van een raadsbesluit, dient u, graag per brief, vóór vrijdag 2 oktober 2006.

U kunt dit raadsbesluit sturen naar:
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Directie Constitutionele Zaken en Wetgeving
Project Kiezen op Afstand
t.a.v. Gabi Markovic
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Na ontvangst van uw aanmelding, ontvangt u hiervan een bevestiging.
Een afschrift van deze brief stuur ik naar de raadsgriffier van uw gemeente.

Wanneer u voornemens bent om deel te nemen, ontvang ik graag de volgende informatie bij uw voorlopige opgave:

- de geplande datum van het raadsbesluit;
- een opgave van het aantal kiesgerechtigden per 1 november 2006;
- het post- en het bezoekadres van de gemeente;
- naam, functie, telefoonnummer en e-mailadres van uw contactpersoon voor de uitvoering van dit experiment;
- een opgave van overige personen die informatie over het project willen ontvangen.

Evaluatie

Ieder experiment dat op basis van de Experimentenwet Kiezen op Afstand wordt uitgevoerd, dient geëvalueerd te worden. Over de opzet van deze evaluatie ontvangt de contactpersoon van uw gemeente te zijner tijd verdere informatie. Bij een groot aantal deelnemende gemeenten zal er, net zoals bij het experiment bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006, een steekproef uit de deelnemende gemeenten worden getrokken die benaderd worden voor de evaluatie.

Meer informatie

Voor meer informatie over dit experiment en het project Kiezen op afstand (KOA) verwijs ik u naar de website www.minbzk.nl/koa. Verder kunt u voor al uw vragen over KOA terecht bij het de projectgroep KOA, bereikbaar op telefoonnummer 070 426 8010 en e-mailadres koa@minbzk.nl.

Experiment Internetstemmen

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 zal ook een experiment met internetstemmen worden gehouden. Dit is voorbehouden aan kiezers die in het buitenland verblijven, omdat ze daar wonen of omdat ze daar voor hun beroep tijdelijk verblijven. De bestaande mogelijkheden om te stemmen vanuit het buitenland (brief, volmacht of kiezerspas) blijven beschikbaar voor deze kiezers.

Voor uw gemeente betekent dit dat kiezers die in uw gemeente zijn ingeschreven in de GBA en die zich op de dag van stemming in het buitenland bevinden wegens beroep of werkzaamheden (van henzelf of van hun geregistreerde partner, levensgezel of ouder) zich kunnen registreren als internet- of briefstemmer.

Welke kiezers kunnen zich aanmelden voor stemmen via internet (of brief of volmacht of kiezerspas)?

Alleen kiezers die onder artikel M1 van de Kieswet vallen.

Kiezers kunnen een M3-registratieformulier downloaden van:
www.kiezenuithetbuitenland.nl.

Wat wordt er van uw gemeente verwacht?

1. Kiezers dienen het M3-formulier in te vullen en toe te sturen aan het Hoofd Verkiezingen/Afdeling Burgerzaken van uw gemeente.
2. Uw gemeente dient een beslissing te nemen over het verzoek van de kiezer (zie art M4 Kieswet).
3. Uw gemeente tekent in uw kiezersregistratie van het GBA aan dat de kiezer per brief zal stemmen. Dit geldt voor zowel de kiezers die hebben aangegeven per brief te willen stemmen als de kiezers die hebben aangegeven via internet te willen stemmen. De kiezer die per brief of per internet wil stemmen dient geen oproepingskaart of stempas thuisgestuurd te krijgen.
4. Uw gemeente stuurt het registratieformulier zo spoedig mogelijk door naar:

Gemeente Den Haag, Bureau Verkiezingen
Postbus 12620
2500 DL Den Haag

De formulieren dienen uiterlijk 25 oktober 2006 binnen te zijn bij de gemeente Den Haag, zodat tijdig de stembescheiden verzonden kunnen worden. De gemeente Den Haag regelt samen met het Ministerie van Binnenlandse Zaken de verdere registratie van de internet- of briefstemmer evenals het toesturen van de stembescheiden.

Waar kunnen kiezers meer informatie vinden?

Kiezers kunnen op de website www.kiezenuithetbuitenland.nl meer informatie vinden.

Wellicht dat u deze link ook op uw website kunt plaatsen.

Over de verdere voortgang van het project zult u op de hoogte worden gehouden.

Meer informatie

Voor meer informatie over dit experiment en het project Kiezen op afstand verwijs ik u naar de website www.minbzk.nl/koa, voor specifieke informatie over internetstemmen kunt u ook terecht op www.kiezenuithetbuitenland.nl.

Verder kunt u voor al uw vragen over KOA terecht bij het de projectgroep KOA, bereikbaar op telefoonnummer 070 426 8010 en e-mailadres koa@minbzk.nl.

Den Haag, 18 juli 2006

401

Besluit van 21 augustus 2006 tot wijziging van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand

Wij Beatrix, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, enz. enz. enz.

Op de voordracht van Onze Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties van 10 juli 2006, nr.2006-0000223719, directie Constitutionele Zaken en Wetgeving;

Gelet op artikel 4, tweede en vierde lid, van de Experimentenwet Kiezen op Afstand;

De Raad van State gehoord (advies van 31 juli 2006, No.W04.06.0302/1);

Gezien het nader rapport van Onze Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties van 10 augustus 2006, nr. 2006-0000266333;

Hebben goedgevonden en verstaan:

ARTIKEL I

Het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand wordt als volgt gewijzigd:

A

Artikel 5 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het eerste lid wordt «derde» vervangen door: vijfde.
2. In het tweede lid vervalt «tweede, dan wel de».

B

In de artikelen 6, eerste lid, onder c, 22, onder a, 26, onder b, 27, 28, eerste lid, onder b, 29, 32, eerste lid, 33, 34, 35, eerste lid, 36, tweede en zesde lid, 39, 43, eerste en tweede lid, 44, tweede lid, 47, tweede lid, 50, vierde lid, en 53, tweede lid, onder b, en vierde lid en in het opschrift van hoofdstuk 3 vervalt telkens «of telefoon».

C

Artikel 28, eerste lid, wordt als volgt gewijzigd:

1. Onderdeel g vervalt.
2. De onderdelen h tot en met j worden geletterd g tot en met i.

D

Onder vernummering van het vierde en vijfde lid tot derde en vierde lid komt het derde lid van artikel 30 te vervallen.

E

In artikel 31, vijfde lid, vervalt de eerste volzin.

F

Artikel 32 wordt als volgt gewijzigd:

1. Het tweede lid komt te luiden:
2. Onze Minister verzendt aan de kiezer wiens stemcode in het ongerede is geraakt of die ten onrechte geen stemcode heeft ontvangen op zijn aanvraag een nieuwe stemcode, mits de aanvraag uiterlijk drie werkdagen voor aanvang van de stemperiode, bedoeld in artikel 39, door Onze Minister wordt ontvangen en de aanvrager bij zijn aanvraag van zijn identiteit doet blijken. Een kiezer kan hiertoe slechts een keer een aanvraag doen. De in eerste instantie verstrekte code wordt door deze verzending ongeldig.
2. In het vierde lid vervallen: «zowel», «als stemmen met behulp van telefoon» en «of telefoon».
3. Onder vernummering van het vierde tot vijfde lid, wordt een lid ingevoegd, luidende:
4. Onze Minister stelt een referentiebestand van alle mogelijke elektronische stemmen op en legt dit ter inzage. Bij ministeriële regeling worden hierover regels gesteld.

G

Artikel 38 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het tweede lid vervalt «, met dien verstande dat ten aanzien van iedere kandidaat tevens een unieke kandidaatcode is vermeld, alsmede een unieke code ten behoeve van een blanco stem».
2. In het derde lid vervalt de tweede zin.

H

In artikel 39 wordt «zes» vervangen door: vier.

I

Artikel 41, eerste lid, komt te luiden:

1. De kiezer die met behulp van internet stemt, brengt zijn stem als volgt uit.

a. Nadat de kiezer verbinding heeft gekregen met de voorziening, voert hij zijn stemcode, bedoeld in artikel 32, eerste lid, in.

b. Nadat de kiezer aan de hand van de stemcode is geïdentificeerd, maakt de kiezer zijn keuze. De kiezer kiest eerst een kandidatenlijst uit van het getoonde overzicht van alle nummers van de lijsten en, voor zover deze boven de lijst zijn geplaatst, van de aanduidingen van politieke groeperingen. Vervolgens kiest de kiezer uit de getoonde geselecteerde kandidatenlijst een kandidaat. De kiezer kan ook een blanco stem uitbrengen.

c. Nadat de inhoud van zijn keuze aan de kiezer is getoond en de kiezer zijn stem heeft bevestigd, wordt de stem verzonden naar de voorziening. Na ontvangst wordt de stem opgeslagen in het geheugen van de voorziening;

d. Nadat de stem is ontvangen door de voorziening ontvangt de kiezer een ontvangstbevestiging.

J

Artikel 42 vervalt.

K

In het derde lid van artikel 44 vervalt «onderscheidenlijk artikel 42, eerste lid, onder a en b.».

L

Artikel 47, eerste lid, komt als volgt te luiden:

1. Onmiddellijk nadat de stemming is geëindigd, stelt het stembureau aan de hand van de gegevens die de voorziening weergeeft het aantal kiezers vast dat met behulp van internet heeft gestemd.

M

Artikel 48 wordt als volgt gewijzigd:

1. In het tweede lid, onderdeel b, wordt «code» vervangen door: optie.

2. Het derde lid komt te luiden:

3. Als ongeldige stem wordt aangemerkt:

- a. een in het tweede lid, onderdeel b, bedoelde stem;
- b. op één na alle stemmen van een kiezer die meerdere stemmen heeft uitgebracht op dezelfde kandidaat;
- c. de stemmen van een kiezer die stemmen heeft uitgebracht op verschillende kandidaten;
- d. een stem waaraan gegevens zijn toegevoegd waardoor de kiezer kan worden geïdentificeerd;
- e. een stem waarvan de stemcode ongeldig is.

3. Onder vernummering van het vijfde en zesde lid tot vierde en vijfde lid, vervalt het vierde lid.

4. Er wordt een lid toegevoegd, luidende:

6. Het stembureau stelt iedere kiezer na de stemopneming in de gelegenheid om na te gaan of zijn elektronische stem correct is meegeteld. Bij ministeriële regeling kunnen hierover regels worden gesteld.

N

In artikel 53, tweede lid, onder a, en derde lid, onder a, vervalt «en telefoon».

ARTIKEL II

Het advies van de Raad van State wordt niet openbaar gemaakt op grond van artikel 25a, vijfde lid j* vierde lid, onder b van de Wet op de Raad van State, omdat het uitsluitend opmerkingen van redactionele aard bevat.

Dit besluit treedt in werking met ingang van de dag na de datum van uitgifte van het Staatsblad waarin het wordt geplaatst.

's-Gravenhage, 21 augustus 2006

Beatrix

De Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties,
A. Nicolai

Uitgegeven de *twaalfde* september 2006

De Minister van Justitie,
J. P. H. Donner

NOTA VAN TOELICHTING

Algemeen

Bij de verkiezingen van de leden van de Tweede Kamer in 2006 zal aan kiezers in het buitenland bij wijze van experiment de mogelijkheid worden geboden om per internet te stemmen. Naast het stemmen per internet blijft ook de mogelijkheid bestaan om per brief of volmacht te stemmen. In 2004 is bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement ook een dergelijk experiment gehouden. Uit de evaluatie van dat experiment met internet- en telefoonstemmen is gebleken dat slechts een paar honderd stemmen zijn uitgebracht via de telefoon. Het grootste deel van de kiezers (91%) dat aangegeven had om per internet of telefoon te willen stemmen stemde per internet.

De voorziening om via internet te stemmen is zeer betrouwbaar gebleken. Zo is zij meervoudig uitgevoerd en heeft zij een zeer breedbandige verbinding met het internet. De voorziening kan in korte tijd een zeer groot aantal stemmen verwerken. De kans dat internetstemmen niet beschikbaar is en teruggevallen moet worden op de telefoonstemvoorziening wordt daardoor zeer klein.

Om naast de mogelijkheid om per internet te stemmen ook de mogelijkheid te laten bestaan om per telefoon te stemmen moeten extra kosten gemaakt worden. Gelet op het zeer kleine aantal kiezers dat gekozen heeft voor de optie om per telefoon te stemmen (480 tegenover 4871 kiezers die gestemd hebben via internet) en de kosten van het telefoonstemmen is ervoor gekozen om bij het experiment dat in 2006 zal worden gehouden het niet meer mogelijk te maken om per telefoon te stemmen. Om die reden is in een groot aantal artikelen de verwijzing naar het telefoonstemmen geschrapt en is tevens artikel 42 dat uitsluitend ziet op het stemmen per telefoon vervallen.

Bij het experiment in 2006 wordt er gebruik gemaakt van een andere leverancier voor de stemdienst dan in 2004. De verandering van stemdienst leidt er toe dat de wijze waarop de kiezer tot zijn keuze komt iets verandert. In 2004 kreeg de kiezer een overzicht van alle kandidatenlijsten en de daarop voorkomende kandidaten thuisgestuurd. Bij elke kandidaat was een numerieke 9-cijferige kandidaatcode gedrukt. In de nieuwe situatie kiest hij eerst een politieke groepering uit de lijst van deelnemende politieke groeperingen en krijgt hij daarna van de gekozen lijst de kandidaten te zien. Vervolgens maakt hij een keuze voor één van deze kandidaten. Artikel 41 is hieraan aangepast. Op grond van artikel 38, eerste lid, onder b, ontvangt de kiezer wel een overzicht van alle kandidatenlijsten. Dit zal omwille van de snelle verzending per e-mail worden toegestuurd. Op die manier heeft hij altijd een volledig overzicht ten behoeve van het uitbrengen van zijn stem.

De voorziening is zo ontworpen dat voorafgaand aan het uitbrengen van de stem wordt geverifieerd of de kiezer reeds een stem heeft uitgebracht. Als de kiezer reeds heeft gestemd, dan wordt aan de kiezer de ontvangstbevestiging getoond. Er kunnen echter verschillende oorzaken zijn dat van een en dezelfde kiezer meerdere stemmen worden ontvangen. Bijvoorbeeld omdat door fouten in de datatransmissie de netwerkapparatuur van het internet zelfstandig besluit om data nogmaals te versturen. Of omdat de synchronisatie tussen de servers waarop de stemmen worden ontvangen achterloopt bij de daadwerkelijke stemmen die worden uitgebracht. Of omdat een kiezer met opzet meerdere stemmen uitbrengt. Dit alles leidt ertoe dat de ontvangst van meerdere stemmen niet kan worden voorkomen. Om er toch voor te zorgen dat per kiezer maximaal één stem wordt meegeteld voor de verkiezing moet

daarom na ontvangst worden bepaald welke stem geldig is. Hiervoor zijn de stemmen uitgerust met een unieke en anonieme identificatie, waarmee de authenticiteit van de kiezer is vast te stellen zonder zijn anonimiteit te schenden.

Voorafgaand aan de stemming wordt een zogenaamd referentiebestand gegenereerd (zie ook artikel 32) en gepubliceerd waarin referentiewaarden staan van alle mogelijke stemmen die uitgebracht kunnen worden. Na afloop van de stemming wordt voor elke ontvangen stem aan de hand van de bijbehorende referentiewaarden gekeken of er van één kiezer meerdere stemmen zijn ontvangen. Als dat het geval is, en de stemmen betreffen een en dezelfde kandidaat, dan wordt één van de stemmen geldig verklaard en de andere ongeldig. Indien de stemmen verschillende kandidaten betreffen is er geen mogelijkheid om vast te stellen welke stem meegeteld moet worden en worden alle stemmen als ongeldig beschouwd.

Indien aan een elektronische stem bewust gegevens zijn toegevoegd waardoor de identiteit van de kiezer kan worden bepaald, wordt de stem eveneens ongeldig verklaard. Op deze manier kan er per kiezer maximaal één stem worden meegeteld in de uitslag.

Ten slotte worden alle ontvangen stemmen waarvan de stemcode ongeldig is, ongeldig verklaard. Een stemcode is ongeldig indien een vervangende stemcode is uitgereikt.

Om de transparantie en de controleerbaarheid van het verkiezingsproces te vergroten biedt de voorziening de mogelijkheid aan de kiezer om zelf te verifiëren of zijn stem is meegeteld. Hiertoe worden specifieke gegevens gepubliceerd, zoals het referentiebestand en na afloop van de stemopneming een tabel met alle ontvangen stemmen waarin is aangegeven of de stem is geaccepteerd als een geldige stem. Bij de *ontvangstbevestiging die de kiezer krijgt na het uitbrengen van zijn stem*, zal hij zijn referentiewaarde te zien krijgen. Hiermee kan hij achteraf zien dat zijn stem is geregistreerd. De kiezer kan controleren of zijn geaccepteerde stem voor de juiste kandidaat is meegeteld.

Daarnaast is nu voorzien in de mogelijkheid om een kiezer die zijn stemcode kwijt is op verzoek een nieuwe stemcode toe te zenden. Dit is analoog aan de regeling die gebruikt wordt bij de stempas waarmee in een willekeurig stembureau naar keuze binnen de eigen gemeente gestemd kan worden. Toezenden van een nieuwe stemcode leidt er niet toe dat de kiezer twee keer zou kunnen stemmen, omdat de eerder toegezonden stemcode ongeldig wordt gemaakt; hiermee kan niet meer aan de verkiezingen worden deelgenomen.

De wijzigingen brengen geen vermeerdering of vermindering van de administratieve lasten voor burgers en bedrijven met zich mee.

Artikelsgewijs

A

De kiezer die ten onrechte geen stempas heeft ontvangen of wiens stempas in het ongereede is geraakt, kan uiterlijk op de vijfde dag vóór de dag van stemming mondeling of schriftelijk een vervangende stempas aanvragen. Op advies van de Kiesraad, de VNG en de NVVB bij het wetsvoorstel tot landelijke invoering van het stemmen in een willekeurig stembureau¹ is deze termijn gewijzigd van drie naar vijf dagen. Bij een verkiezing op woensdag eindigde de termijn namelijk in het weekend, wat tot onduidelijkheid leidde bij gemeenten en kiezers. Een beperking van de

¹ Kamerstukken II 2005/06, 30 569.

termijn is noodzakelijk om de gemeente de gelegenheid te geven, de lijst van ongeldige stempassen te kunnen aanmaken en distribueren. Het is van belang dat de kiezer nog tot een zo laat mogelijke datum op het gemeentehuis een vervangende stempas kan verkrijgen, omdat dit in het stembureau niet kan. De burgemeester is daarom bevoegd om, indien dit mogelijk en gewenst is, de termijn hiervoor te verlengen; hij kan bepalen dat tot de dag voor de stemming nog vervangende passen kunnen worden verkregen. Tijdens eerdere experimenten die zijn gehouden met SWS, hebben sommige gemeenten inderdaad besloten tot een verkorte termijn voor het aanvragen van een vervangende stempas. De gemeente Nieuwegein heeft voor de Europese verkiezingen de mogelijkheid tot het aanvragen van een vervangende stempas opengelaten tot 20.00 uur op de avond voor de verkiezingen. Voor grotere gemeenten is dit echter niet altijd mogelijk, om die reden is niet gekozen voor het voorschrijven van een uniforme termijn van uiterlijk één dag voor de verkiezingen. Voorlichting aan de kiezers moet waarborgen dat de kiezers alert zijn op de tijdige ontvangst van hun stempas.

C en M

Zoals in het algemeen deel van de toelichting is aangegeven is het vanwege de techniek van het internetstemmen noodzakelijk om te regelen dat per kiezer weliswaar meerdere stemmen naar de stembureau kunnen worden verstuurd, maar dat hiervan maximaal één meetelt voor de uitslag.

D

Bij het experiment in 2004 is gebleken dat relatief veel kiezers hun toegangscode waren vergeten. Hierdoor konden zij niet deelnemen aan de stemming. Het niet opnieuw kunnen uitreiken van de toegangscode stuitte dan ook op groot onbegrip.

Bij het experiment in 2006 zal geen toegangscode gevraagd worden. Alleen de stemcode die wordt verzonden naar de kiezer zal als identificerend gegeven dienen.

E

Aangezien de kiezer geen toegangscode hoeft op te geven op het verzoekschrift is de eerste volzin van het vijfde lid van artikel 31 niet meer nodig.

F

Aan elke kiezer wordt een stemcode verstrekt. De stemcode dient ter identificatie van de kiezer als hij zijn stem via internet uitbrengt. In de oude situatie ontving een kiezer deze stemcode pas nadat de kandidaatstelling onherroepelijk was vastgesteld door het centraal stembureau. Om te voorkomen dat de stemcode niet tijdig aankomt, wordt deze nu zo snel mogelijk verzonden, ook reeds vóór de datum van kandidaatstelling. Het overzicht van kandidaten wordt later per e-mail toegestuurd aan de kiezer.

Bij het experiment in 2004 was het niet toegestaan om aan een kiezer die zijn stemcode niet ontvangen had, verloren of vergeten was een vervangende stemcode uit te reiken. Bij het experiment in 2006 is dit wel mogelijk. Aan de hand van de gegevens die bij registratie door de kiezer zijn verstrekt, zal de identiteit en authenticiteit van de kiezer geverifieerd worden alvorens een nieuwe stemcode wordt verstrekt. In de voorziening wordt vastgelegd dat stemmen die worden uitgebracht met de eerder

verstrekke stemcode als ongeldig aangemerkt moeten worden. Hiervan wordt proces-verbaal opgemaakt. Gedurende de stemperiode zelf zullen geen vervangende stemcodes worden verstrekt.

G

De kandidaat-codes komen te vervallen als gevolg van de keuze om bij het experiment geen voorziening voor stemmen per telefoon te hanteren. Deze kandidaat-codes werden uitsluitend bij het stemmen per telefoon gebruikt; de kiezer moest deze via de telefoontoetsen invoeren om zijn keuze duidelijk te maken. Voor het stemmen per internet zijn deze codes niet nodig.

H

Uit de evaluatie van het experiment van 2004 is gebleken dat de meeste kiezers die per internet stemden dit pas aan het eind van de daarvoor uitgetrokken stemperiode van tien dagen stemden. Tevens bleek de capaciteit van de stemdienst vele malen groter te zijn dan het aantal uitgebrachte stemmen. Omdat gedurende de hele stemperiode de stemdienst bemand moet zijn is er nu voor gekozen deze stemperiode te verkorten tot vijf dagen. In deze periode zit ook een weekend.

I

In 2004 kreeg de kiezer geen bevestiging van de ontvangst van zijn stem. Dit wordt bij de nieuwe stemdienst anders. Na ontvangst van de stem stuurt de voorziening een ontvangstbevestiging naar de kiezer. Met deze ontvangstbevestiging heeft de kiezer een bewijs dat zijn stem is ontvangen. Indien de kiezer geen ontvangstbevestiging krijgt, bijvoorbeeld doordat de verbinding voortijdig wordt verbroken en de kiezer twijfelt of zijn stem nu wel of niet is aangekomen, kan hij opnieuw verbinding zoeken met de voorziening. De voorziening controleert aan de hand van de toegangscode en stemcode van de kiezer wat de status is. Indien er wél een stem is ontvangen, zal dit aan de kiezer getoond worden en ontvangt hij op dat moment de ontvangstbevestiging. Indien er geen stem is ontvangen, kan de kiezer alsnog een stem uitbrengen.

De Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties,
A. Nicolai

Minister voor Bestuurlijke vernieuwing en
Koninkrijksrelaties
Postbus 20011
2500 EA
Den Haag

Onderwerp
Evaluatie SWS bij Tweede Kamerverkiezingen
22 november 2006

Geachte heer Nicolaï,

Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen, op 22 november 2006, hebben 312 gemeenten een experiment uitgevoerd met het Stemmen in een willekeurig stemlokaal. Artikelen 23 en 24 van het experimentenbesluit schrijven voor, dat dit experiment geëvalueerd dient te worden en dat de evaluatie begeleid dient te worden door een begeleidingscommissie.

U heeft de heer Schipper, de heer Van den Eeden en mijzelf benoemd als leden van de begeleidingscommissie voor de evaluatie van SWS bij de Tweede Kamerverkiezingen. De begeleidingscommissie wordt geacht een oordeel te geven over de wijze waarop de evaluatie wordt uitgevoerd en u te adviseren over voortzetting van de experimenten, dan wel de invoering van de voorzieningen waarmee wordt geëxperimenteerd.

De begeleidingscommissie heeft met waardering kennis genomen van de eerste resultaten van de evaluatie en de opzet van het evaluatierapport. De begeleidingscommissie is van mening dat de evaluatie goed is opgezet en wordt uitgevoerd. In de evaluatie wordt ingegaan op de vraag of het gestelde doel, het toegankelijker maken van de verkiezingen is bereikt en er zullen aanbevelingen worden gedaan over de wijze waarop de experimenten kunnen worden voortgezet.

Deze resultaten en de opzet van de evaluatie zijn door de begeleidingscommissie besproken in haar vergadering van 17 januari 2007.

De evaluatie van het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) zal in februari 2007 zijn afgerond. De begeleidingscommissie hecht eraan om haar bevindingen van het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen echter vóór de Provinciale Statenverkiezingen en de publicatie van het evaluatierapport aan u bekend te maken.

Datum
8 februari 2007
Orga kenmerk
2007-0000045718

Onderdeel

Inlichtingen
G.J van den
Nieuwenhuijzen
T 070-4268595
F

Uw kenmerk

Blad
1 van 3

Aantal bijlagen
0

Bezoekadres
Schedeldoekshaven 200
2511 EZ Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.minbzk.nl

15022007

18072007

Datum
8 februari 2007

Ons kenmerk
2007-000045716

Onderdeel

Blad
2 van 3

De begeleidingscommissie wil graag wijzen op de volgende voorlopige resultaten.

Uit de evaluatie van Interview-NSS blijkt dat het aantal personen dat aangeeft niet te zijn gaan stemmen omdat ze geen stempas hadden is toegenomen in vergelijking met de gemeenteraadsverkiezingen.

Voorts blijkt dat een kwart van de betreffende kiesgerechtigden niet wist dat het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal en een aantal kiezers met de stempas in een andere gemeente wilde stemmen.

De begeleidingscommissie is daarom van mening dat het, mede gezien de voorvallen die zich in het voortraject hebben voorgedaan, raadzaam is om in de voorlichting naar kiezers aandacht te besteden aan de volgende punten:

- zonder stempas kan niet worden gestemd. Kiezers die hun stempas kwijt zijn, of niet ontvangen hebben, moeten tijdig een nieuw exemplaar aanvragen.
- met de stempas kunnen kiezers in elk stemlokaal binnen de eigen gemeente stemmen. Benadrukt dient dus te worden dat dit buiten de eigen gemeentegrenzen niet kan.

Daarnaast is het van belang dat gemeenten zorgen voor een goede instructie van stembureamedewerkers, zodat zij beter op de hoogte zijn van de veranderingen die een gevolg zijn van deelname aan het experiment met SWS.

Het verdient volgens de begeleidingscommissie de voorkeur dat de stempas in een enveloppe met begeleidende brief wordt verzonden. Zodoende wordt de kiezer op een betere manier geïnformeerd over de gevolgen van SWS en is er minder kans dat de stempas in het ongereede raakt.

Mogelijk biedt het schrijven van een brief van de minister van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties aan de burgemeesters van de deelnemende gemeenten, een mogelijkheid om de hiervoor genoemde onderwerpen voor het voetlicht te brengen.

Als laatste veroorlooft de begeleidingscommissie zich nog een aantal algemene opmerkingen te plaatsen.

Gezien de bij veel kiezers en stembureauleden levende vrees dat de stempas fraudegevoelig is, adviseert de begeleidingscommissie de uitstraling van de stempas te verbeteren. De stempas is immers het bewijs van kiesgerechtigheid, de uitstraling van de pas moet hierbij aansluiten.

Bij de vaststelling van één landelijk model voor de stempas dient hiermee rekening te worden gehouden.

De begeleidingscommissie adviseert mede gezien de algemene voorlichtings-campagne waarin SWS wordt meegenomen, dat er een uniforme termijn komt voor het aanvragen van een vervangende stempas. Deze termijn dient zo dicht mogelijk bij de dag van de verkiezingen te liggen.

Datum
8 februari 2007

Ons kenmerk
2007-0000045716

Onderdeel

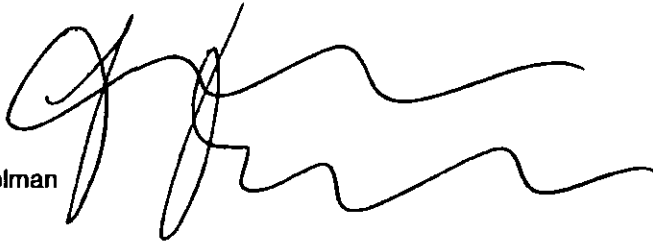
Blad
3 van 3

De begeleidingscommissie hoopt met de opmerkingen in deze brief een bijdrage te leveren aan verbeteringen in het proces rondom SWS en ziet met vertrouwen uit naar het experiment bij de Provinciale Statenverkiezingen.

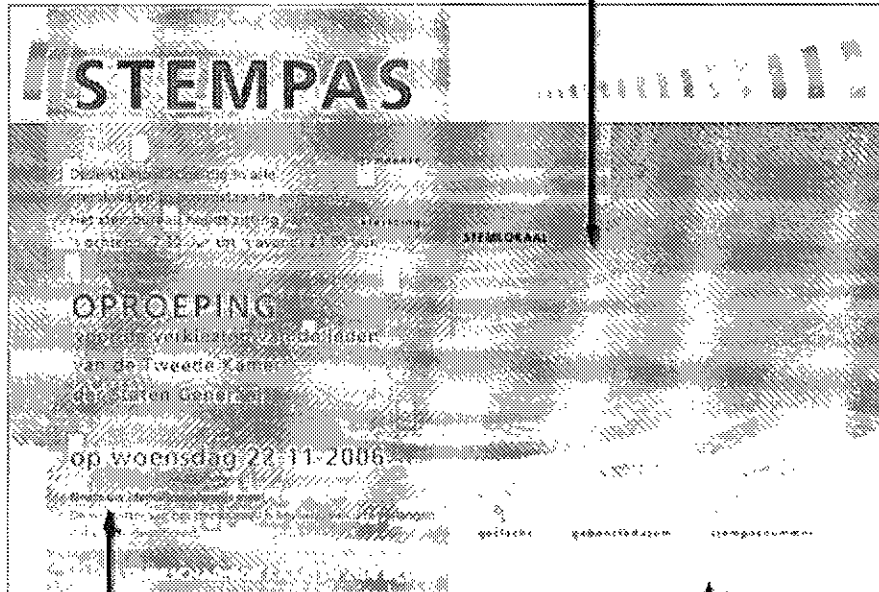
Hoogachtend,

De voorzitter van de begeleidingscommissie Evaluatie experiment stemmen in een willekeurig stemlokaal,

J.M.M. Polman

Stemlokaal bij u in de buurt.

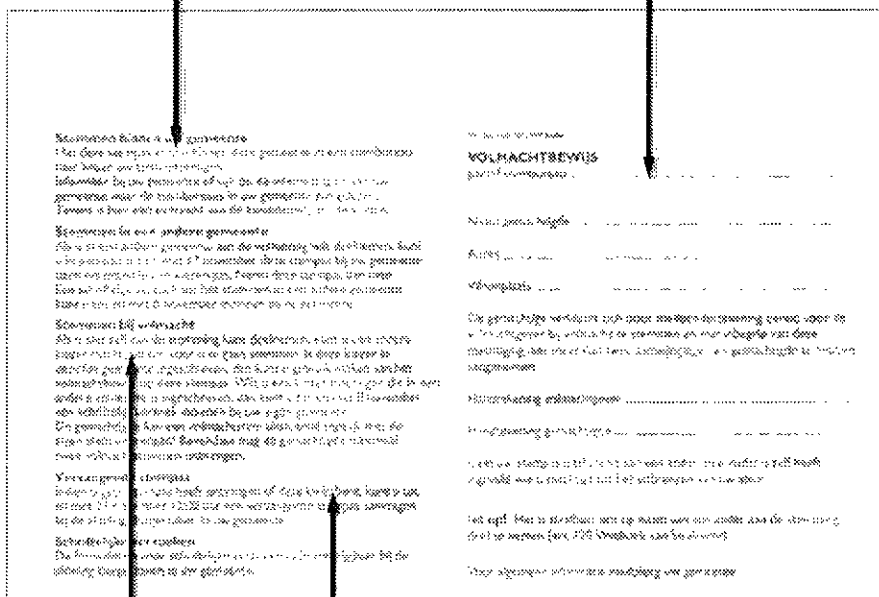

Neem voor de zekerheid uw paspoort of identiteitskaart mee.

Niet vergeten, want zonder stempas kunt u niet stemmen.

U mag in elk stemlokaal in uw gemeente stemmen.

Invullen als iemand in uw naam stemt.

Belangrijk als u zelf niet kunt.

Belangrijk bij vertrek, diefstal en dergelijke.

1 8 0 7 2 0 0 7

Stemplokaal bij u in de buurt

U mag in elk stemlokaal in uw gemeente stemmen.

Stempas

Gemeente: _____
 Kieskring: _____

OPROEPING voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal op woensdag 22 november 2006.

Het stempas is bedoeld voor elk geldend half acht tot 's avonds negen uur op woensdag 22 november 2006.

Fracties: _____

Stemmen met een stempas

Met deze stempas kunt u binnen drie maanden in een stemlokaal waar u niet stemde stemmen. Het stempas van de kieskring waar u woont staat vermeld op de kandidatenlijsten, die beschikbaar zijn op de website van de kieskring. Als u deze kaart bent verworven en u wilt aan de verkiezing deelnemen, kunt u dit aankaarten bij de gemeente. Er kan dan een aanvraagformulier worden verstrekt. Het verzoek om een aanvraagformulier wordt beantwoord op werkdagen vóór het middernacht van het verzoek. Het stempas of andere vragen over de verkiezing kunt u terecht op het gemeentehuis.

© De Persgroep Media 2006

ZONDER DEZE KAART KUNT U NIET STEMMEN!

TPG Post
 Post bezorgd
 Don't Ask
 Don't Tell

Dere kaart aanbrenghen!
 De gemeente

Post, 2006

2006

Belangrijk bij verlies, diefstal en dergelijke.

Niet vergeten, want zonder stempas kunt u niet stemmen.

Belangrijk als u zelf niet kunt.

Neem voor de zekerheid uw paspoort of identiteitskaart mee.

LET OP

- Krijgt u een oproeping met uw naam van een ander dan de gemeente waar u woont, dan kunt u niet stemmen.
- Neem uw identiteitskaart of paspoort mee. De gemeente waar u woont kan u hiervan in kennis stellen.

Stemmen in een andere gemeente

Als u in een andere gemeente woont dan de gemeente waar u woont, kunt u in personen tot en met 17 november 2006 deze kaart aankaarten bij de gemeente waar u woont. Het aankaarten kan alleen worden gedaan op werkdagen vóór het middernacht van het verzoek.

Stemmen bij volmacht

Als u niet te komen kunt, kunt u een andere kiesgerechtigde om voor u te gaan stemmen. De andere kiesgerechtigde moet u hiervoor schriftelijk machtigen. Het aankaarten kan alleen worden gedaan op werkdagen vóór het middernacht van het verzoek.

Volmachtbewijs

Met dit bewijs kunt u stemmen.

Naam gemachtigde: _____
 Adres: _____
 Woonplaats: _____

De gemachtigde verklaart zich door mede ondertekening bereid voor de volmachtgever bij volmacht te stemmen en met inbegrip van deze machtiging niet meer dan twee aanvullingen als gemachtigde te hebben aangenomen.

Benedictusweg 100, 1017 CA Amsterdam

Geef uw kaart pas aan een ander mee, omdat u zelf het ingevuld wilt hebben. Het aankaarten kan alleen worden gedaan op werkdagen vóór het middernacht van het verzoek.

Invullen als iemand in uw naam stemt.

U mag in elk stemlokaal
in uw gemeente stemmen.

Stemlokaal bij u in de buurt.

STEMPAS

OPROEP voor de verkiezing van de leden van de **verrede Raam**
der Staten Generaal op **woensdag 22 november 2006**.

Gemeente
Friesland
Dichtbijgevoerde stemlocaties:

Met deze stempas kunt u binnen deze gemeente in
een stembureau naar uw keuze uw stem uitbrengen.
De stembureaus zijn geopend van 7.00 tot 17.00 uur op
22 november 2006. Kijk naar meer informatie op

Stempas invullen?
Als u deze stempas kunt invullen, kunt u dit zelf doen bij de
gemeente. Het is de persoon tot u toe te
nemen verslag van de stemlocaties.

Met de stempas kunt u kiezen voor een andere stemlocatie in de gemeente.
1700 Wetgeving van de Staten
Niet uw identiteitsbewijs mee! Het is de persoon tot u toe te
nemen verslag van de stemlocaties.

TPG Post
Post betaald
Post gratis
Days & Post

plaats | telefoonnummer | stempasnummer

Met de stempas kunt u kiezen voor een andere stemlocatie in de gemeente.
1700 Wetgeving van de Staten
Niet uw identiteitsbewijs mee! Het is de persoon tot u toe te
nemen verslag van de stemlocaties.

Belangrijk bij verlies,
diefstal en dergelijke.

Niet vergeten, want zonder
stempas kunt u niet stemmen.

Neem voor de zekerheid uw
paspoort of identiteitskaart mee.

Stemmen bij volmacht
Als u niet zelf aan de stemming kunt deelnemen, kunt u een andere stemmer machtigen om voor u te gaan stemmen. In deze keuze is dezelfde gemeente
ingevuld, dan het u gekozen, maar met het volmachtbewijs. Het u een keuze te maken die te een andere gemeente is ingevuld, dan kunt u schriftelijk
op 18 november de volmacht schriftelijk intrekken bij de gemeente. De gemachtigde kan een volmachtteekst uitbrengen (niet met de eigen stem uitbrengen).
Het volmachtbewijs moet een ander adres, zodat u niet kunt ingetrokken worden. De gemachtigde zal het uitbrengen van uw stem. De gemachtigde voor de schriftelijke
zijn verkrijgbaar bij gemeente, notarie.

VOLMACHTBEWIJS (Met afschriften overlijden)

Naam gemachtigde: _____

Adres en woonplaats gemachtigde: _____

De gemachtigde verklaart zich door mijn ondertekening bereid zijn de volmachtgever bij volmacht te stemmen en dat elke pap van deze machtiging niet
meer dan twee afschriften als gemachtigde te hebben aangeleverd.

Mijn ondertekening volmachtgever: _____

Mijn ondertekening gemachtigde: _____

Stemmen in een andere gemeente
Als u in een andere gemeente aan de verkiezing wilt deelnemen, kunt u dit persoonlijk doen op 17 november deze stempas bij de gemeente waar u wilt
stemmen. Het is de persoon tot u toe te nemen verslag van de stemlocaties. Het is de persoon tot u toe te nemen verslag van de stemlocaties. Het is de persoon tot u toe te nemen verslag van de stemlocaties.

Belangrijk als u
zelf niet kunt.

Invullen als iemand in
uw naam stemt.

U mag in elk stemlokaal in uw gemeente stemmen.

Stemlokaal bij u in de buurt.

STEMPAS
Gemeente

Kieskring: 1

OPROEPING voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal op woensdag 22 november 2006. Het stemlokaal in uw stadsdeel houdt oening van 's ochtends zeven uur dertig tot 's avonds negen uur in:

Kantoornummer: _____

Aan de hand van: _____

geb. datum: _____

Stemmen met een stempas
Met deze stempas kunt u in ieder wettelijk stemlokaal binnen uw gemeente uw stem uitbrengen. Een overzicht van alle stemlokalen staat vermeld op de kandidatenlijsten. Als u deze stempas bent kwijtgeraakt, dient u dit zo spoedig mogelijk te melden bij de gemeente. Er kan dan een vervangende stempas worden verstrekt. Een aanvraag voor een vervangende stempas dient uiterlijk te zijn ontvangen op _____

Voor het maken van het veldje van een stempas, het afbrengen van een vervangende stempas of andere vragen over de verkiezingen, kunt u terecht bij uw gemeente.

ZONDER DEZE STEMPAS KUNT U NIET STEMMEN! 2.0.2.

Belangrijk bij verlies, diefstal en dergelijke.

Niet vergeten, want zonder stempas kunt u niet stemmen.

Belangrijk als u zelf niet kunt.

Invullen als iemand in uw naam stemt.

Stemmen in een andere gemeente
Als u in een andere gemeente aan de verkiezing wilt deelnemen, dient u op woensdag 17 november 2006 deze stempas bij uw gemeente in te leveren omzette in een kassapas. Een schriftelijk verzoek, het het stemmen in een andere gemeente, dient u uiterlijk 8 november 2006 in te dienen bij de gemeente.

Stemmen bij volmacht
Als u niet zelf aan de stemming kunt deelnemen, kunt u een andere kiesgerechtigde machtigen om voor u te gaan stemmen. In deze keuze in dezelfde gemeente ingeschreven, dan kunt u gebruik maken van onderstaand volmachtbewijs. Wie u een kassapas moet geven die in een andere gemeente is ingeschreven, dan dient u uiterlijk 8 november 2006 een schriftelijk verzoek in te dienen bij de gemeente. De gemachtigde kan een volmachtbewijs laten afgeven, maar dat moet de gemeente aangeven. De stempas voor de verkiezing verzoeken nu verzoeken bij de gemeentesecretariaat.

VOLMAGTBEWIJS (Met bijlappende invulform)

Naam gemachtigde: _____

adres en woonplaats: _____

De gemachtigde verklaart zich door naaste onderaandrijving bereid voor de volmachtgever bij volmacht te stemmen en niet anderszins kan deze machtiging niet meer dan twee aanwijzingen als gemachtigde te hebben aangestemd.

Geeft uw stempas pas aan een ander maar niet te zelf huts opgesteld wie u macht te het u brengen van uw stem

Handtekening volmachtgever: _____ Handtekening gemachtigde: _____

Persoonlijk stemlokaal: _____

LET OP:
- Het is strafbaar om op naam van een ander aan de stemming deel te nemen (art. 120 Wetboek van Strafrecht).
- Niet op straat te verspreiden! De voorzitter van het stembureau is bevoegd van u te verbieden dat u het stemlokaal in en u geen stempas heeft, kunt u niet stemmen!

Neem voor de zekerheid uw paspoort of identiteitskaart mee.

Niet vergeten, want zonder stempas kunt u niet stemmen.

Stemlokaal bij u in de buurt.

STEMPAS

Zonder deze STEMPAS kunt u niet stemmen!

OPROEPING voor de verkiezing op **WOENSDAG 22 NOVEMBER 2006** van

De stemlocaties zijn geprikt van 's ochtends half acht tot 's middags negen uur.
Een stempas wordt u automatisch toegezonden op woensdag 22 november 2006.

DESLAcht

GEROEPEDERFLAM

Belangrijk bij verlies, diefstal en dergelijke.

Belangrijk bij verlies, diefstal en dergelijke.

U mag in elk stemlokaal in uw gemeente stemmen.

Neem voor de zekerheid uw paspoort of identiteitskaart mee.

Invullen als iemand in uw naam stemt.

LET OP

Met de stempas kunt u iemand van een ander naar de stemlocatie laten gaan. Het is belangrijk dat u de stempas aan het stemlokaal meeneemt. Het is belangrijk dat u de stempas aan het stemlokaal meeneemt.

Stemmen in een andere gemeente

Als u in een andere gemeente wilt stemmen, moet u een schriftelijk verzoek tot het stemmen in een andere gemeente indienen op woensdag 22 november 2006 vóór de verkiezing.

Stemmen bij volmacht

Als u niet zelf naar de verkiezing kunt gaan, kunt u iemand anders laten stemmen voor u. Het is belangrijk dat u de stempas aan het stemlokaal meeneemt. Het is belangrijk dat u de stempas aan het stemlokaal meeneemt.

VOLMACHTBEWIJS

Naam gemachtigde

Adres

Woonplaats

De gemachtigde kan een volmachtbewijs aanvragen bij de gemeente van de stemmer. Het is belangrijk dat u de stempas aan het stemlokaal meeneemt. Het is belangrijk dat u de stempas aan het stemlokaal meeneemt.

De stempas wordt u automatisch toegezonden op woensdag 22 november 2006 vóór de verkiezing.

Als u niet zelf naar de verkiezing kunt gaan, kunt u iemand anders laten stemmen voor u. Het is belangrijk dat u de stempas aan het stemlokaal meeneemt. Het is belangrijk dat u de stempas aan het stemlokaal meeneemt.

Belangrijk als u zelf niet kunt.

Datum
18 november 2006

Ops kenmerk
2006-0000378219

Onderdeel
CZW/KOA

Blad
1 van 1

De minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties,

Gelet op de artikelen 1, eerste lid, en 2, eerste lid, van de Experimentenwet Kiezen op Afstand;

Besluit

Enig artikel

Tijdens de verkiezing van de leden van Tweede Kamer der Staten-Generaal in 2006 wordt een experiment gehouden met Stemmen in een willekeurig stemlokaal als bedoeld in hoofdstuk 2 van het Tijdelijk experimentenbesluit *Kiezen op Afstand in de volgende gemeente: Harenkarspel*.

Deze regeling zal in de Staatscourant worden geplaatst.

DE MINISTER VOOR BESTUURLIJKE Vernieuwing EN
KONINKRIJKSRELATIES,

Atzo Nicolai

18072007

De minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties,

Gelet op de artikelen 1, eerste lid, en 2, eerste lid, van de Experimentenwet Kiezen op Afstand;

Besluit

Artikel 1

Tijdens de verkiezing van de leden van Tweede Kamer der Staten-Generaal in 2006 wordt een experiment gehouden met Stemmen in een willekeurig stemlokaal als bedoeld in hoofdstuk 2 van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand in de volgende gemeenten:

Aa en Hunze	Bergen op Zoom	De Ronde Venen
Aalburg	Bernheze	De Wolden
Aalsmeer	Best	Delft
Aalten	Beuningen	Den Haag
Achtkarspelen	Beverwijk	Den Helder
Alblasserdam	Bolsward	Deventer
Albrandswaard	Borger-Odoorn	Diemen
Alkemade	Borne	Dinkelland
Alkmaar	Borsele	Doesburg
Almelo	Boxmeer	Dongen
Almere	Boxtel	Dongeradeel
Amersfoort	Breda	Dordrecht
Amstelveen	Breukelen	Drechterland
Amsterdam	Bronckhorst	Drimmelen
Andijk	Brummen	Duiven
Apeldoorn	Brunssum	Echt-Susteren
Appingedam	Bunnik	Ede
Arnhem	Bunschoten	Eemnes
Assen	Buren	Eemsmond
Baarn	Bussum	Eijsden
Barendrecht	Capelle aan den	Emmen
Barnveld	IJssel	Enschede
Beek	Castricum	Epe
Beesel	Coevorden	Ermelo
Bellingwedde	Cromstrijen	Etten-Leur
Bergambacht	Cuijk	Ferwerderadiel
Bergeijk	Culemborg	Franekeradeel
Bergen	Dalfsen	Geldermalsen

Datum
3 november 2006

Ons kenmerk
2006-0000305712

Blad
2 van 4

Geldrop-Mierlo	Hoogeveen	Menterwolde
Gemert-Bakel	Hoom	Middelburg
Gennep	Houten	Midden-Delfland
Gilze en Rijen	Huizen	Midden-Drenthe
Goedereede	Kampen	Mill en Sint Hubert
Goes	Kapelle	Millingen aan de
Goirle	Katwijk	Rijn
Gouda	Kerkrade	Moerdijk
Graafstroom	Krimpen aan den	Montfoort
Grave	IJssel	Mook en Middelaar
Groesbeek	Landgraaf	Naarden
Grootegast	Langedijk	Nederlek
Gulpen-Wittem	Laren	Nederweert
Haaksbergen	Leek	Nieuwegein
Haaren	Leerdam	Nieuwerkerk aan
Haarlem	Leeuwarden	den IJssel
Haarlemmerlede	Leiden	Nieuw-Lekkerland
en Spaarnwoude	Leiderdorp	Nijefurd
Halderberge	Leidschendam-	Nijkerk
Hardenberg	Voorburg	Nijmegen
Hardinxveld-	Lelystad	Noord-Beveland
Giessendam	Lemsterland	Noordenveld
Haren	Leusden	Noordoostpolder
Heemskerk	Lingewaal	Noordwijkerhout
Heemstede	Lingewaard	Nuenen c.a.
Heerenveen	Lisse	Nunspeet
Heerhugowaard	Littenseradiel	Oegstgeest
Heerlen	Lochem	Oisterwijk
Heiloo	Loenen	Oldebroek
Helden	Loon op Zand	Oldenzaal
Hellendoorn	Lopik	Oost-Gelre
Hellevoetsluis	Loppersum	Olst-Wijhe
Helmond	Losser	Onderbanken
Hendrik-Ido-	Maarssen	Oosterhout
Ambacht	Maasdonk	Ooststellingwerf
Hengelo	Maasdriel	Opsterland
Heumen	Maassluis	Ouder-Amstel
Heusden	Maastricht	Oudewater
Hillegom	Margraten	Overbetuwe
Hilvarenbeek	Marum	Papendrecht
Hilversum	Meerssen	Pekela
Hof van Twente	Menaldumadeel	Pijnacker-Nootdorp

Datum
3 november 2008

Ops nummer
2008-0000305712

Blad
3 van 4

Purmerend	Teylingen	Westvoorne
Putten	Tholen	Wierden
Raalte	Tiel	Wijdmeren
Reeuwijk	Tilburg	Wijk bij Duurstede
Renkum	Tubbergen	Winschoten
Reusel-De	Twenterand	Winsum
Mierden	Tynaarlo	Winterswijk
Rheden	Ubbergen	Woerden
Rhenen	Uden	Woudenberg
Ridderkerk	Urk	Woudrichem
Rijnwaarden	Utrechtse	Wymbritseradiel
Rijnwoude	Heuvelrug	Zaanstad
Rijssen-Holten	Vaals	Zaltbommel
Roosendaal	Vaikenburg aan de	Zederik
Rotterdam	Geul	Zeist
Rucphen	Valkenswaard	Zevenaar
Scheemda	Veendam	Zevenhuizen-
Schiedam	Veenendaal	Moerkapelle
Schinnen	Veere	Zijpe
Schoonhoven	Veghel	Zoetermeer
Schouwen-	Veldhoven	Zuidhorn
Duiveland	Velsen	Zutphen
Sevenum	Venlo	Zwijndrecht
s-Hertogenbosch	Venray	Zwolle
Simpelveld	Vlaardingen	
Sint-Michielsgestel	Vlagtwedde	
Sint-Oedenrode	Vlissingen	
Sittard-Geleen	Vlist	
Sliedrecht	Voerendaal	
Slochteren	Voorschoten	
Sluis	Vught	
Smallingerland	Waalre	
Sneek	Waalwijk	
Soest	Wageningen	
Someren	Wassenaar	
Spijkenisse	Weert	
Stadskanaal	Weesp	
Steenbergen	Werkendam	
Steenwijkerland	Westerveld	
Strijen	Westervoort	
Termeuzen	Westland	
Texel	Weststellingwerf	

Datum
3 november 2008

Ops kenmerk
2008-0000305712

Blad
4 van 4

Artikel 2

Tijdens de verkiezingen van de leden van de raad van de gemeente en van de leden van Tweede Kamer der Staten-Generaal in 2008 wordt een experiment gehouden met Stemmen in een willekeurig stemlokaal als bedoeld in hoofdstuk 2 van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand in de volgende herindelingsgebieden:

1. Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs en Bleiswijk
2. Medemblik, Noorden-Koggenland en Wognum

Bovengenoemde gebieden zullen deelnemen aan de verkiezingen als één experimenteergebied.

DE MINISTER VOOR BESTUURLIJKE VERNIEUWING EN
KONINKRIJKSRELATIES,

Atzo Nicolai

Evaluatie experiment stemmen
in een willekeurig stemlokaal bij
de Tweede Kamerverkiezingen
van 22 november 2006

STEMLOKAAL

Inhoudsopgave

- 1 INLEIDING..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.**
- 2 OPZET VAN HET EXPERIMENT..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.**
- 3 UITVOERING EXPERIMENT FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.**
 - 3.1 STEMPAS EN REGISTER INGETROKKEN STEMPASSEN (RIS)FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 3.2 AANMELDINGEN FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 3.3 COMMUNICATIE..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 3.3.1 COMMUNICATIE MET GEMEENTEN FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 3.3.2 COMMUNICATIE MET BURGERS FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 3.3.3 COMMUNICATIE MET DE PERS..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 3.4 TWEEDE KAMER FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 3.5 VOORVALLEN..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
- 4 RESULTATEN..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.**
 - 4.1 SAMENVATTING RAPPORT INTERVIEW•NSS... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.2 OVERIGE ERVARINGEN FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.3 STEMPAS..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.4 COMMUNICATIE..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.4.1 GEMEENTEN FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.4.2 BURGERS FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.4.3 PERS..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.5 TWEEDE KAMER FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.6 KOSTEN..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.7 SWS IN DE HERINDELINGSGEMEENTEN FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.6.1 BLEISWIJK, BERGSCHENHOEK EN BERKEL EN RODENRIJS (LANSINGERLAND)FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 4.6.2 MEDEMBLIK, WOGNUM EN NOORDER-KOGGENLAND (MEDEMBLIK)FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
- 5 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.**
 - 5.1 CONCLUSIES..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 5.1.1 ALGEMEEN..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 5.1.2 STEMPAS EN RIS FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 5.1.3 COMMUNICATIE FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 5.1.4 HERINDELINGSVERKIEZINGEN FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 5.2 AANBEVELINGEN FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 5.2.1 ALGEMEEN..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 5.2.2 STEMPAS EN RIS FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
 - 5.2.3 COMMUNICATIE FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
- 6 BIJLAGEN..... FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.**

1 Inleiding

Op woensdag 22 november 2006 waren er in Nederland Tweede Kamerverkiezingen. De reguliere verkiezingen zouden op 15 mei 2007 plaatsvinden. Door de val van het kabinet zijn de verkiezingen naar november 2006 verplaatst. Naast de Tweede Kamerverkiezingen hebben 24 gemeenten op 22 november 2006 ook verkiezingen gehouden voor de gemeenteraad in het kader van een gemeentelijke herindeling. (negen herindelingsgebieden)

De minister voor Bestuurlijk Vernieuwing en Koninkrijksrelaties (BVK) heeft op 6 april 2006 besloten om alle gemeenten die betrokken waren bij een herindeling uit te nodigen voor deelname aan een experiment met Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) bij deze verkiezingen.

Op 18 juli 2006 heeft de minister voor BVK alle gemeenten uitgenodigd om deel te nemen aan het experiment bij de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2006.

Deze beslissing is genomen om gemeenten en burgers in het licht van het wetsvoorstel om SWS landelijk in te voeren en het grootschalige experiment met SWS bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 (239 deelnemende gemeenten), wederom deze mogelijkheid te bieden. Bij de Tweede Kamerverkiezingen hebben 312 gemeenten deelgenomen aan dit experiment.

Van de in totaal 24 herindelingsgemeenten hebben zes gemeenten deelgenomen aan het experiment. Deze zes gemeenten vormden twee herin te delen gebieden. Een aantal gemeenten dat in eerste instantie voornemens was om mee te doen, heeft gezien de combinatie van de herindelings- en Tweede Kamerverkiezingen afgezien van deelname.

Mede naar aanleiding van de brief van 23 juni 2006 van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB) heeft de minister voor BVK besloten om de Provinciale Statenverkiezingen onder hetzelfde regime te laten plaatsvinden als de Tweede Kamerverkiezingen. Dit betekent dat ook bij de Provinciale Statenverkiezingen gemeenten de mogelijkheid hebben om deel te nemen aan een experiment met SWS.

Voorafgaand aan de organisatie van de verkiezingen speelde de discussie omtrent de stemmachines. Gemeenten die met Sdu-machines werkten moesten of met potlood stemmen of met Nedap-machines werken. Daarnaast zijn er extra beveiligingsmaatregelen genomen om het verkiezingsproces veilig te laten verlopen.

De Experimentenwet Kiezen op Afstand (KOA) schrijft een verplichte evaluatie voor ieder experiment voor. Net zoals bij de gemeenteraadsverkiezingen is vanwege de schaalgrootte besloten om het onderzoek uit te besteden. Bureau Interview•NSS heeft bij een steekproef van zestig gemeenten onderzoek gedaan onder gemeenteambtenaren en medewerkers van stembureaus. Daarnaast is er een groep kiesgerechtigden bevraagd over hun ervaringen met het experiment SWS. De resultaten van het onderzoek van Interview•NSS zijn opgenomen in hoofdstuk vier van dit rapport.

Ook heeft het ministerie van BZK de niet in de steekproef opgenomen gemeenten gevraagd om relevante informatie beschikbaar te stellen. De resultaten hiervan zijn tevens in hoofdstuk vier verwerkt.

In een aparte paragraaf zijn de evaluatieresultaten ten aanzien van de herindelingsgemeenten opgenomen. In twee nieuwe gemeenten werden gelijktijdig met de Tweede Kamerverkiezingen, verkiezingen gehouden voor de gemeenteraad van de nieuwe gemeente. Alleen als de voorbereidingen of uitvoering van het experiment bij de herindelingsverkiezingen afweek van de voorbereidingen of uitvoering van het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen is er in het algemene stuk aandacht aan de herindelingsgebieden besteed. Daarnaast heeft de projectgroep Kiezen op Afstand eigen ervaringen en bevindingen genoteerd. De evaluatie heeft plaatsgevonden onder begeleiding van een onafhankelijke externe commissie.

Landelijke invoering

De minister voor BVK heeft eind mei 2006 het wetsvoorstel voor landelijke invoering van SWS naar de Tweede Kamer gestuurd.

De Tweede Kamer heeft inmiddels het verslag¹ vastgesteld van het wetsvoorstel om SWS landelijk in te voeren. Met de beantwoording van het verslag wordt, overeenkomstig het verzoek van de Kiesraad, gewacht tot de ervaringen met SWS bij de Provinciale Statenverkiezingen bekend zijn. Dan zal tevens bezien worden in hoeverre het wetsvoorstel SWS naar aanleiding van de ervaringen nog moet worden aangepast. Daarnaast dient de landelijke invoering van SWS nog te worden bezien in het licht van de commissie Korthals Altes. De aanbevelingen en conclusies van deze commissie dienen meegenomen te worden in het vervolgtraject van SWS.

De bevindingen, conclusies en aanbevelingen in dit rapport kunnen een rol spelen bij de verdere parlementaire behandeling van het genoemde wetsvoorstel.

¹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, 30569, nr 6

2 Opzet van het experiment

Aanleiding en doelstelling

In 2000 hebben de toenmalige ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en voor Grote Steden- en Integratiebeleid besloten het project Kiezen op Afstand te starten. Uiteindelijke doelstelling van het project was het vergroten van het stemgemak voor de burger. Of formeel: het plaatsonafhankelijker maken van het stemmen.

Nieuwe stemwijzen worden niet zomaar geïntroduceerd. Zorgvuldigheid is geboden en daaraan wordt vorm gegeven door vooraf gaande aan de beslissing tot invoering een of meerdere experimenten te houden. In de Experimentenwet en het Experimentenbesluit Kiezen op Afstand is vastgelegd onder welke voorwaarden deze experimenten gehouden kunnen worden. De wet maakt twee nieuwe stemwijzen mogelijk: Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS), waarmee kiezers in ieder stemlokaal binnen de eigen gemeente terecht kunnen, en stemmen via internet (en telefoon) (ITS), waarmee Nederlandse kiezers in het buitenland op een eenvoudiger en toch veilige manier hun stem kunnen uitbrengen.

Eerdere experimenten

In 2004 zijn de eerste experimenten gehouden, bij de Europese verkiezingen van 10 juni. In de gemeenten Assen, Deventer, Heerlen en Nieuwegein werd geëxperimenteerd met het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ruim 87.500 kiesgerechtigden hebben toen hun stem uitgebracht met een stempas. Gemeenten, medewerkers van stembureaus en kiezers waren zeer positief. Zo positief dat de vier gemeenten bij het referendum over de Europese grondwet van 1 juni 2005 verzocht hebben weer te mogen experimenteren.

De rapportages van de experimenten bij de Europese verkiezingen en het referendum zijn op 11 november 2004 respectievelijk 6 april 2006 aan de Tweede Kamer aangeboden.²

Als gevolg van een gemeentelijke herindeling waren er op 17 november 2004 gemeenteraadsverkiezingen in de gemeenten Deventer en Bathmen. Burgemeester en wethouders van de gemeente Deventer hebben op 16 september 2004 de minister van BVK verzocht om bij deze raadsverkiezingen weer te mogen experimenteren met 'Stemmen in een willekeurig stemlokaal'. De minister heeft daarmee ingestemd. Deze rapportage is op 7 juni 2006 aan de Tweede Kamer aangeboden.³

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006 heeft experiment plaatsgevonden hieraan deden 239 gemeenten mee en het betrof 7,3 miljoen kiesgerechtigden. De resultaten van het eerste grootschalige experiment met SWS sloten aan bij de eerder bevindingen. Gemeenten, kiezers en stembureauleden oordeelde positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Gemeenten speelde in op de mogelijkheden die SWS biedt door extra stemlokalen in te stellen.

Experiment 2007

Mede naar aanleiding van de brief van 23 juni 2006 van de VNG en de NVVB heeft de minister voor BVK besloten om de Provinciale Statenverkiezingen onder hetzelfde regime

² Tweede Kamer, vergaderjaar 2004-2005, 29 800 VII, nr. 11 resp. Tweede Kamer vergaderjaar 2005-2006, 30300 VII, nr. 56.

³ Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, 30 300 VII, nr. 64

te laten plaatsvinden als de Tweede Kamerverkiezingen. Dit betekent dat ook bij de Provinciale Statenverkiezingen gemeenten de mogelijkheid hebben om deel te nemen aan een experiment met SWS. Om de aanmelding voor gemeenten te vergemakkelijken heeft de minister op 31 augustus 2006 alle gemeenten uitgenodigd om deel te nemen aan een experiment met SWS bij de Provinciale Statenverkiezingen. Dit maakte het voor gemeente mogelijk om één keer te beslissen over deelname aan de experimenten bij zowel de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 als de Provinciale Statenverkiezingen van 7 maart 2007.

Evaluatie

De Experimentenwet schrijft een verplichte evaluatie van ieder experiment voor. Doelstelling van de evaluatie is de ervaringen van gemeenten, stembureauleden en kiezers in kaart te brengen. Het resultaat van de evaluatie van het experiment SWS bij de Tweede Kamerverkiezingen en de herindelingsverkiezingen van 22 november 2006 heeft u nu in handen.

In opdracht van het ministerie heeft bureau Interview•NSS onderzoek gedaan naar het verloop van het experiment. Interview•NSS heeft de ervaringen gepeild van 60 gemeenten, 300 stembureauleden en 1.200 kiesgerechtigden. Via deze steekproef zijn de deelnemende gemeenten zo min mogelijk belast en ontstaat toch een representatief beeld. De uitkomsten van dit onderzoek komen aan de orde in paragraaf 4.1 en in de conclusies en aanbevelingen in hoofdstuk vijf.

Daarnaast heeft het ministerie evaluerende gesprekken gevoerd met de stempasproducenten, de gemeente Den Haag, Rotterdam en Amsterdam en met vertegenwoordigers van de bij de herindelingen betrokken gemeenten.

De evaluatie is begeleid door een begeleidingscommissie. De instelling van deze commissie is wettelijk verplicht. De commissie stond onder voorzitterschap van de heer J.M.M. Polman, burgemeester van Bergen op Zoom. De aanbevelingen van de commissie zijn vervat in een brief aan de minister voor BVK. De brief treft u bij dit rapport als bijlage II-8 aan.

3 Uitvoering experiment

3.1 Stempas en Register Ingetrokken Stempassen (RIS)

Bij het stemmen in een willekeurig stemlokaal wordt gebruikgemaakt van nieuwe voorzieningen bij het stemproces, de stempas en het register ingetrokken stempassen (RIS). De kiesgerechtigden in de deelnemende gemeenten kunnen hierdoor in een stemlokaal naar keuze hun stem uitbrengen. Zij hoeven niet meer naar een voorgeschreven stemlokaal maar kunnen bijvoorbeeld op weg naar werk of winkel hun stem uitbrengen. Hiervoor krijgen alle kiesgerechtigden een stempas. Stempassen die ongeldig zijn worden opgenomen in een register van ingetrokken stempassen.

Naar aanleiding van signalen van gemeenten en gezien het ongelukkig uitvallen van de drie dagen termijn voor het aanvragen van de vervangende stempas, is deze termijn voor het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen op vijf dagen vastgesteld. Hiervoor is het Tijdelijke experimentenbesluit KOA aangepast. (zie bijlage II-9). Kiezers hadden hierdoor de mogelijkheid om tot vijf dagen voor de verkiezingen een vervangende stempas aan te vragen. De mogelijkheid dat de burgemeester de termijn verruimd tot en met de dag voor de stemming bleef gehandhaafd.

3.2 Aanmeldingen

Aanmeldingsproces gemeenten

Op 18 juli 2006 is aan alle gemeenten een uitnodigingsbrief verzonden om deel te nemen aan SWS. Hiervoor moesten zij een voorlopige aanmelding sturen naar het ministerie van BZK, waarna de gemeenteraad later nog kon beslissen over een definitieve aanmelding. De definitieve aanmelding moest in eerste instantie voor 10 september 2006 bij het ministerie van BZK binnen zijn. Omdat bleek dat een aantal gemeenten niet voor deze datum kon besluiten, is besloten de termijn te verlengen naar 1 november 2006. Eén gemeente melde zich pas op 14 november 2006 aan. Voor deze gemeente heeft de minister een apart aanwijzingsbesluit genomen.

De minister heeft op 3 november 2006 besloten tot aanwijzing van 311 gemeenten. Het tweede aanwijzingsbesluit, voor de resterende gemeente, is door de minister op 16 november 2006 genomen. Tevens zijn voor de verkiezingen van de leden van de raad van de gemeente en van de leden van Tweede Kamer der Staten-Generaal twee herindelingsgebieden, namelijk Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs en Bleiswijk, en Medemblik, Noorden-Koggenland en Wognum, aangewezen voor het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal. Bovengenoemde gebieden zullen deelnemen aan de verkiezingen als één experimenteergebied.

Stimuleringsbijdrage

Gezien het vervoegen van de verkiezingen was er in eerste instantie geen financiële ruimte om een stimuleringsbijdrage uit te keren aan alle deelnemende gemeenten. Bij de uitnodiging voor deelname aan het experiment zijn alle gemeenten hierover geïnformeerd.

In een bestuurlijk overleg tussen de ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Financiën met de VNG, is er echter besloten om zowel bij de Tweede Kamer- als bij de Provinciale Statenverkiezingen een stimuleringsbijdrage uit te keren. Met de brief van 29 september 2006 zijn alle gemeenten hierover geïnformeerd.

De stimuleringsbijdrage bedraagt voor beide verkiezingen € 0,10 per kiesgerechtigde. De

totale stimuleringsbijdrage voor de Tweede Kamerverkiezingen bedroeg voor de 312 deelnemende gemeenten € 979.418.

Afmeldingen

Twee gemeenten (Uithoorn en Gaasterlân-Sleat) hadden zich voorlopig aangemeld voor deelname aan het experiment, maar hebben na besluitvorming van de gemeenteraad, zich afgemeld.

Bij afmelding heeft het ministerie verzocht om de reden voor afmelding door te geven. De volgende redenen om niet mee te doen met SWS zijn door de gemeenten aan het ministerie doorgegeven:

- ontbrekende politieke wil gemeenteraad
- het feit dat op de dag van de stemming geen vervangende stempas meer kan worden verstrekt

Vijf gemeenten (Uithoorn, Horst aan de Maas, Druuten, Groningen en Beemster) hebben aangegeven waarom ze niet deelnemen aan het experiment. De redenen die zij hiervoor aangaven betroffen:

- met de stempas kan niet in het hele land gestemd worden;
- twijfel over de veiligheid van het systeem;
- procedurele aspecten van de organisatie van de verkiezingen;
- onvoldoende zekerheid over de veiligheid van stemmen met een stempas;
- de toegevoegde waarde voor kiezers is vrijwel nihil, omdat er geen grote winkelcentra, ziekenhuizen, treinstations en andere accommodaties zijn waar veel ingezetenen om uiteenlopende redenen naar toe gaan;
- kiezers die op de dag van de stemming niet in het bezit zijn van hun stempas - en die hun stem niet als volmachtstem hebben overgedragen - kunnen bij SWS niet van hun kiesrecht gebruik maken;
- Stemmen in een willekeurig stemlokaal brengt voor de gemeenten extra kosten met zich mee.

Voor de herindelingsverkiezingen hebben zeven gemeenten zich afgemeld nadat zij zich voorlopig hadden aangemeld. Dit kwam hoofdzakelijk doordat de Tweede Kamerverkiezingen en de herindelingsverkiezingen uiteindelijk op dezelfde dag plaatsvonden. De combinatie van deze verkiezingen zorgde voor extra werkzaamheden.

3.3 Communicatie

De communicatie over het experiment is te verdelen over drie hoofddoelgroepen: de gemeenten, de burgers en de pers.

3.3.1 Communicatie met gemeenten

Het ministerie van BZK heeft ervoor gekozen om gemeenten op verschillende manieren te informeren over het experiment SWS. Deze paragraaf geeft een overzicht van de manieren waarop het ministerie de communicatie met de gemeenten heeft vormgegeven.

Circulaire

Het ministerie heeft samen met de Kiesraad een circulaire voor de Tweede Kamerverkiezingen opgesteld. Deze circulaire is op 25 september 2006 verzonden naar de gemeenten. Op 10 november 2006 is in een aanvullende circulaire voor de Tweede

Kamerverkiezingen, welke voornamelijk over stemmachines ging, een passage opgenomen over SWS. In de circulaire van 25 september 2006 met betrekking tot SWS is verwezen naar de circulaire van 5 januari 2006 over de gemeenteraadsverkiezingen.

De circulaires hebben als belangrijkste instrument gediend om de gemeenten op de hoogte stellen van SWS en de veranderingen die optreden in het stemproces.

De circulaire over Tweede Kamerverkiezingen bestaat uit een hoofdtekst en twee bijlagen, bijlage één gaat over SWS. In dit deel van de circulaire wordt voornamelijk ingegaan op onderwerpen die bij het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen wel relevant zijn maar niet bij de gemeenteraadsverkiezingen, zoals het aanvragen van een kiezerspas. Daarnaast wordt er ingegaan op de wijzigingen in de regelgeving.

Hieronder treft u de inhoudsopgave van bijlage één, over het experiment, uit de circulaire aan:

Bijlage 1 Experiment Stemmen in een Willekeurig Stemlokaal (SWS)

1. *Inleiding*
2. *Inhoudelijke onderwerpen*
 - 2.1 *Termijn aanvraag vervangende stempas*
 - 2.2 *De stempas*
 - 2.3 *Het register van ingetrokken stempassen (RIS)*
 - 2.4 *Kiezerspas*
3. *Ervaringen experiment SWS 2006*
4. *Evaluatie*
5. *Communicatie en informatie*
6. *Aanmelden voor Provinciale Statenverkiezingen*

Voor het SWS deel zijn twee stukken bij de circulaire gevoegd.

- Het onderdeel van de ministeriële regeling met de eisen die aan de stempassen worden gesteld;
- De aanpassing van het tijdelijke experimentenbesluit KOA, Staatsblad 401, Besluit van 21 augustus 2006 tot wijziging van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand.

Bijlage twee handelde over herindelingsverkiezingen. In deze bijlage wordt ingegaan op de consequenties van de combinatie van Tweede Kamer- en herindelingsverkiezingen. SWS was een integraal onderdeel van dit deel van de circulaire.

In de aanvullende circulaire voor de Tweede Kamerverkiezingen is ook een onderdeel opgenomen over SWS. Dit is gedaan omdat er tijdens de voorbereidingen van het experiment een aantal aandachtspunten naar voren kwam. Hieronder een overzicht van de onderwerpen die over SWS zijn opgenomen in deze circulaire.

4 Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS)

*Stembureauleden van buiten de gemeente
Instructie stembureauleden bij SWS*

De website

De website www.minbzk.nl/koa is ook bij het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen gebruikt om gemeenten en burgers informatie te verschaffen. Op deze website staat informatie over het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) en over internetstemmen (IT). Op het SWS-deel van de website staat alle relevante informatie over eerdere experimenten en het experiment van 22 november 2006.

De website is hoofdzakelijk bedoeld en gemaakt voor gemeenten die informatie zoeken over Kiezen op Afstand. Maar een belangrijk doel van de site is ook dat burgers informatie kunnen vinden over het experiment. In contacten met gemeenten is veelvuldig verwezen naar de website voor achtergrondinformatie.

Elektronische nieuwsbrief

In de periode tot de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 is regelmatig een elektronische nieuwsbrief uitgebracht over ontwikkelingen rond het experiment SWS: het aanvragen van een vervangende stempas, het aanvragen van informatiemateriaal, het Informatiepunt verkiezingen, de circulaire, de evaluatie, de verschillende stempassen en dergelijke.

In totaal zijn er zes algemene nieuwsbrieven verzonden; daarnaast hebben de evaluatiegemeenten één nieuwsbrief ontvangen.

Informatiepunt Verkiezingen

Vanaf 24 juli 2006 was het Informatiepunt Verkiezingen bereikbaar, Door de korte periode tussen de Provinciale Statenverkiezingen en de Tweede Kamerverkiezingen is het Informatiepunt tot na de verkiezingen van maart 2007 bereikbaar gebleven. Het Informatiepunt Verkiezingen is een gezamenlijk initiatief van het ministerie van BZK en de Kiesraad. Het verstrekken van informatie, het uitleggen van de kieswetgeving en het voorlichten over de gang van zaken rondom de gemeenteraadsverkiezingen waren de belangrijkste taken van het Informatiepunt. Gemeenten, burgers en andere belangstellenden, zoals pers en politieke partijen, konden een beroep doen op dit punt. Bij het Informatiepunt verkiezingen zijn rond de dag van stemming ongeveer 100 meldingen geweest van personen met opmerkingen over SWS, belangrijkste onderwerp: het niet meer kunnen aanvragen van een vervangende stempas.

Overige communicatie

Om de vragen van gemeenten in goede banen te leiden heeft de projectgroep KOA een informatienummer (070 426 8010) en e-mailadres (KOA@minbzk.nl) ingesteld. Via dit nummer en e-mailadres zijn veel vragen en opmerkingen van gemeenten binnengekomen over SWS: enerzijds praktisch van aard, over de aanmelding, het stimuleringsbesluit en dergelijke, anderzijds waren het inhoudelijke opmerkingen en vragen. Over de volgende onderwerpen zijn de meeste vragen gesteld:

- termijn vervangende stempas
- persoonlijk ophalen van de vervangende stempas
- combinatie van verkiezingen
- controle volmachtbewijzen RIS
- inrichten van stembureaus naar aanleiding van de artikelen K12 en K13 van de

Kieswet.

Vanaf de start van het Informatiepunt zijn de e-mailvragen naar die op KOA@minbzk.nl binnenkwamen ter beantwoording naar het Informatiepunt doorgestuurd.

3.3.2 Communicatie met burgers

Burgers zijn op verschillende manieren geïnformeerd over het experiment. Naast de aandacht in de media konden zij terecht op de website van het project www.minbzk.nl/koa. Het Informatiepunt Verkiezingen was iedere dag van 9.00 tot 17.30 uur geopend voor vragen over de verkiezingen. Uiteraard lag het zwaartepunt van de informatievoorziening naar de burgers bij de deelnemende gemeenten.

De opkomstcampagne 'U heeft het voor het zeggen'

Het ministerie van BZK heeft de taak burgers te informeren en te betrekken bij de Tweede Kamerverkiezingen. Het ministerie voerde daarom een opkomstbevorderende campagne met als doel de houding ten aanzien van stemmen positief te beïnvloeden en burgers te informeren over de verkiezingen. De campagne richtte zich op alle kiesgerechtigde burgers in Nederland (algemeen publiek van 18 jaar en ouder) met een focus op 'twijfelaars' (mensen die normaal gesproken niet altijd gaan stemmen).

De media-inzet bestaat uit een Postbus 51-plusroulement voor radio en tv met aanvullende inzet voor radio en tv. Daarnaast waren er zoekmachinemarketing en pollvertising ingezet waar gemeenten posters konden bestellen. In de folders werd een onderscheid gemaakt tussen gemeenten die wel en niet meededen met SWS. Ook op de website werd specifieke aandacht besteed aan het experiment en hoe om te gaan met de stempas.

3.3.3 Communicatie met de pers

Het ministerie heeft bij de Tweede Kamerverkiezingen twee persberichten over SWS uitgebracht. Het eerste persbericht, 'Kiezer kiest zijn stemlokaal', berichtte over de mogelijkheid voor gemeenten om opnieuw deel te nemen aan SWS. Het tweede persbericht, 'Ruim 10 miljoen kiesgerechtigden stemmen in stemlokaal naar keuze', ging in op de aanwijzing van de 312 deelnemende gemeenten.

3.4 Tweede Kamer

De Tweede Kamer is in de brief van 29 september 2006 door de minister voor BVK geïnformeerd over diens voornemen tot het houden van het experiment met SWS bij de Tweede Kamerverkiezingen. In de brief is inhoudelijk ingegaan op de experimenten die in het kader van het project Kiezen op Afstand bij de Tweede Kamerverkiezingen werden gehouden. Het betrof hier naast het experiment met SWS ook een experiment met internetstemmen voor Nederlanders in het buitenland.

Er zijn verder geen Kamervragen gesteld over het experiment met 'stemmen in een willekeurig stemlokaal'.

3.5 Voorvallen

In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen zijn er enkele voorvallen geweest met het drukken en distribueren van de stempas. Hieronder zal kort worden ingegaan op deze voorvallen en wat de betekenis hiervan is voor SWS.

Distributie/Verzending

In de gemeente Amsterdam bleek dat bij ongeveer 700 kiezers geen stempassen bezorgd waren. De gemeente heeft, na ontvangst van klachten, de kiezers tijdig per brief op de hoogte gesteld dat zij een nieuwe stempas konden ophalen. Deze brief is echter bij een groot deel van de betrokkenen niet aangekomen. De gemeente heeft toen zelf de postbezorging uitgevoerd. De gemeente heeft ook via de media zoals AT5 de kiezers hiervan op de hoogte gesteld.

Productie/Drukken

In de gemeenten Rijssen-Holten, Dordrecht en Tholen zijn er problemen opgetreden bij de productie van de stempassen. Daarbij zijn in delen van de gemeenten bij kiezers meerdere stempassen bezorgd. De gemeenten Rijssen-Holten en Tholen hebben vervolgens alle reeds bezorgde stempassen ongeldig verklaard en aan alle kiezers binnen de gemeente een nieuwe stempas (met een nieuwe lay-out) uitgereikt. De gemeente Dordrecht heeft kunnen achterhalen welke kiezers het betrof, en heeft alleen deze stempassen ongeldig verklaard en de betrokkenen een nieuwe stempas uitgereikt. De problemen bleken veroorzaakt door herstarts bij het printen van de gegevens op de stempassen.

Consequenties voor SWS

Bovenstaande incidenten wijzen op de risico's die de productie (in het bijzonder de personalisatie) en de distributie van stempassen met zich meebrengen. Op de stempas dienen de juiste gegevens te staan. Dit is van groter belang dan bij de oproepingskaart. Immers, bij de oproepingskaart kan gebruik worden gemaakt van een positief register waar de gegevens van de stemgerechtigde staan vermeld. Bij de stempas is dat niet het geval.

Gemeenten dienen zich bewust te zijn van deze risico's. Door verschillende controlemomenten in te bouwen kunnen dergelijke voorvallen worden tegengegaan. Hierbij kan gedacht worden aan het zelf versturen van de stembescheiden, het steekproefsgewijs controleren van stempassen en het controleren van de aantallen aangeleverde kiezersbestanden en gedrukte stempassen.

In bovenstaande gevallen is in overleg met de stempasleverancier gewerkt aan het vinden van een oplossing. In het Experimentenbesluit KOA is specifiek aangegeven dat dergelijke problemen kunnen betekenen dat stempassen ongeldig worden verklaard.

4 Resultaten

Kort samengevat kunnen de resultaten van het experiment positief worden genoemd. Uit het onderzoek van Interview•NSS (zie bijlage I) en ervaringen van het ministerie blijkt dat zowel gemeenten en leden van stembureaus als kiezers zeer positief zijn over de nieuwe wijze van stemmen: van de ondervraagde kiezers bleek, dat vijftien procent van de kiezers die op de hoogte waren, in een ander dan het gebruikelijke stembureau heeft gestemd.

Daarnaast heeft het ministerie reacties ontvangen van niet in de officiële evaluatie opgenomen gemeenten en heeft het gesproken met de stempasproducenten, de gemeenten Amsterdam, Rotterdam en Den Haag en de herindelingsgemeenten die hebben deelgenomen aan SWS.

4.1 Samenvatting rapport Interview•NSS

Interview•NSS deed in opdracht van het ministerie onderzoek onder 60 gemeenten, 300 stembureauleden, 900 kiezers en 300 niet-kiezers. Uiteindelijk hebben 55 gemeenten, 302 stembureauleden en 2404 kiesgerechtigden deelgenomen aan het onderzoek.

1. Samenvatting

Voor de tweede keer is het experiment stemmen in een willekeurig stemlokaal (sws) op grote schaal uitgevoerd. Dit maal tijdens de Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2006. In opdracht van het ICTU en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft INTERVIEW-NSS in samenwerking met Cap Gemini een evaluatie uitgevoerd onder kiesgerechtigden, gemeentefunctionarissen en medewerkers van het stembureau.

1.1 Kiesgerechtigden

Overall kunnen stemmen is belangrijker dan kunnen stemmen met legitimatie Het merendeel van de kiesgerechtigden, acht op de tien, staat positief tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Wanneer we de kiezers wijzen op het grootste nadeel – dat het niet meer mogelijk is om te stemmen zonder stempas – prefereert nog steeds de meerderheid de nieuwe manier van stemmen. Tien procent van de niet stemmers zegt niet gestemd te hebben omdat zij de stempas kwijt waren. Van alle kiesgerechtigden is dit twee procent.

Bekendheid met de mogelijkheid groter dan bij de gemeenteraadsverkiezingen
Driekwart van de kiesgerechtigden was op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is meer dan bij de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Het merendeel was geïnformeerd via de stempas of een brief van de gemeente.

Eén op de tien kiesgerechtigden heeft elders gestemd

Van de stemmers die op de hoogte waren van de mogelijkheid heeft vijftien procent gebruik gemaakt van de mogelijkheid om elders te stemmen. Van alle kiesgerechtigden is dit tien procent. De voornaamste reden om te stemmen in een willekeurig stemlokaal is, net als bij de gemeenteraadsverkiezingen, dat het andere stembureau op de route lag. Van alle kiesgerechtigden overweegt het merendeel, 59 procent, om in de toekomst (misschien) in een ander stemlokaal dan het 'eigen' stemlokaal te stemmen.

Vijftien procent meer geneigd om te gaan stemmen

Vijftien procent van de kiesgerechtigden zegt meer geneigd te zijn te gaan stemmen als ze tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen terecht kunnen. Van de mensen die elders gestemd hebben, zegt vier procent niet te zijn gaan stemmen wanneer ze alleen bij hun eigen stemlokaal terecht hadden gekund. Bij de gemeenteraadsverkiezingen was dit tien procent.

Voorkeur voor verzending stempas in envelop

Over de helderheid van de stempas horen we overwegend positieve geluiden. Wel zou volgens twaalf procent van de stemmers op de stempas duidelijker moeten worden vermeld dat het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ook vinden diverse stemmers de pas fraudegevoelig: slechts vier op de tien denken dat het lastig is de stempas na te maken. Het verzenden van de stempas in envelop, al dan niet met begeleidende brief, kan op de meeste steun rekenen.

1.2 Gemeenten

Gemeentefunctionarissen zijn overwegend positief

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen zien we veel steun voor stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op één na, zeggen al de ondervraagde gemeentefunctionarissen – alles bij elkaar – overwegend positief te zijn over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Bijna alle gemeenten kiezen de volgende keer voor (nagenoeg) dezelfde aanpak.

Gekozen voor de leverancier die eerder ook de stembescheiden drukte. De meeste gemeenten hebben gekozen voor Procura als leverancier van hun stempassen. Veel gemeenten kiezen voor een leverancier omdat die eerder ook al de stembescheiden drukte. Ruim een kwart van de gemeenten heeft afspraken gemaakt met de leverancier over wie wat doet als er problemen optreden bij de productie of distributie. De meeste gemeenten hebben de stempas los, zonder envelop, verstuurd.

Twee vervangende stempassen per duizend kiesgerechtigden

Gemiddeld hebben de gemeenten per duizend kiesgerechtigden twee vervangende stempassen uitgereikt en zijn vier kiesgerechtigden opgenomen in het RIS. Het RIS bestaat voor het grootste deel uit kiesgerechtigden die een vervangende stempas of kiezerspas hebben aangevraagd. De stembureau's waar de meeste 'kiezers van buitenaf' verschenen, zijn meestal centraal gelegen. Daarnaast zijn ze vaak nabij winkels en nabij openbaar vervoer.

Onbegrip kiezers dat op de dag zelf geen vervangende stempas kan worden aangevraagd

Eenderde van de gemeenten zegt tegen problemen te zijn aangelopen. Hierbij noemen zij vooral het onbegrip van de kiezers dat ze op de dag zelf geen vervangende stempas meer kunnen aanvragen. Ook horen we van problemen met kiezers die zeggen geen stempas te hebben ontvangen terwijl deze wel is verstuurd.

Voorlichting via website, kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen

Voor de voorlichting hebben de meeste gemeenten informatie geplaatst op hun website, op de kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen. De vragen waarmee de kiesgerechtigden contact opnamen met de gemeente betreffen meestal het kwijt zijn van de stempas. Elf procent van de functionarissen is negatief over de informatievoorziening van het ministerie naar de gemeente.

Meerkosten bedragen acht cent per kiesgerechtigde

De meeste gemeente hebben iets meer kosten gehad dan bij de reguliere verkiezingen. De extra kosten per kiesgerechtigde bedragen circa acht cent. De voornaamste kostenpost is de productie van de stempas en de voorlichting. Na aftrek van de kosten voor de voorlichting, een kostenpost die in de loop der tijd zal verdwijnen, komen we uit op een bedrag van zes cent per kiesgerechtigde.

1.3 Medewerkers stemlokalen

Plezierige manier van werken

De meeste medewerkers van de stembureaus staan positief tegenover het nieuwe systeem. Dit was ook na de gemeenteraadsverkiezingen het geval. Het wordt getypeerd als een plezierige manier van werken, goed uitvoerbaar en overzichtelijk. Wel ziet drie op de tien medewerkers het systeem als fraudegevoelig. Het merendeel van de medewerkers, 82 procent, vindt het belangrijker dat stemgerechtigden in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen dan dat zij zonder legitimatiebewijs kunnen stemmen.

Positieve reacties van kiezers

De medewerkers hebben voornamelijk positieve reacties gekregen van de kiezers. Acht procent kreeg ook een of meerdere negatieve reacties. Meestal ging het over het niet meer kunnen stemmen met het identiteitsbewijs. Verder heeft 65 procent van de medewerkers te maken gehad met kiezers zonder stempas, maar dit bleef meestal beperkt tot slechts een handvol kiezers. Een kwart van de medewerkers heeft te maken gehad met (enkele) kiezers die dachten dat het ook mogelijk was om in een andere gemeente te stemmen.

Nieuwe systeem is een verbetering

Op een enkeling na vinden alle medewerkers de nieuwe wijze van stemmen vriendelijk en toegankelijk voor de kiezers. De nieuwe werkwijze, het bijhouden van een negatieve lijst in plaats van een positieve, vinden vier op de vijf medewerkers een verbetering. Van alle medewerkers zegt tweederde minder tijd kwijt te zijn per kiezer.

Goed geïnformeerd over nieuwe werkwijze

Bijna alle medewerkers (97 procent) vinden dat zij goed geïnformeerd waren over de nieuwe wijze van stemmen, vier op de vijf vonden dat zij goed waren ingelicht over de echtheidskenmerken. 86 procent vond de echtheidskenmerken van de stempas redelijk goed of zeer goed herkenbaar. De meeste medewerkers konden spontaan één tot twee kenmerken opnoemen.

Vier op de tien vragen de kiezers zich te legitimeren

Buiten de gemachtigden heeft 43 procent van de medewerkers wel eens om legitimatie gevraagd. De reden hiervoor was meestal omdat er twijfel was over de leeftijd of omdat een persoon onbetrouwbaar overkwam. Daarnaast hebben diverse medewerkers steekproefsgewijs om legitimatie gevraagd.

1.4 Analyse opkomst

Hogere opkomst bij stemmen in een willekeurig stemlokaal Net als na de gemeenteraadsverkiezingen zien we een gunstigere opkomstontwikkeling in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is. Met name in de grote steden zien we grote verschillen tussen de deelnemende gemeenten en de niet-deelnemende gemeenten.

1.5 Conclusie

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan op veel steun rekenen, zowel onder de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stemlokalen als de gemeenten. Dit sluit aan bij de bevindingen van het onderzoek dat we na de gemeenteraads-verkiezingen hebben uitgevoerd.

De gemeenten die geselecteerd zijn voor de evaluatie hebben het ministerie de aantallen kiezers doorgegeven die in een ander stemlokaal zijn gaan stemmen. Op gemeenteniveau heeft ongeveer 8% van de kiezers gebruik gemaakt van de mogelijkheid om in een ander stemlokaal te stemmen. Dit is ongeveer gelijk aan de gemeenteraadsverkiezingen.

4.2 Overige ervaringen

In deze paragraaf wordt ingegaan op ervaringen die de projectgroep heeft ontvangen van niet (aan de evaluatie) deelnemende gemeenten, marktpartijen etc.

Het project heeft slechts van enkele niet voor de evaluatie geselecteerde gemeenten een eigen evaluatie mogen ontvangen. Het beeld uit deze evaluaties sluit aan bij het algemene beeld van de evaluatie. Het gebruik van de mogelijkheid om in een ander stemlokaal te stemmen is nagenoeg ongewijzigd. De kiezers lijken wel beter op de hoogte van het stemmen met een stempas.

In de paragraaf wordt verder ingegaan op een onderzoek van TNT post naar het verzenden van stempassen en op een onderzoek van de gemeente Eindhoven naar het aanvragen van een vervangende oproepingskaart op de dag van stemming.

TNT post heeft een onderzoek uitgevoerd naar het verzenden van stempassen en het beklijven hiervan bij de kiezers. Het onderzoek heeft plaatsgevonden in vijf gemeenten, hierbij zijn kiezers uit de volgende gemeenten ondervraagd:

- Den Haag, verzending in enveloppe met brief/folder
- Rotterdam, verzending in enveloppe met brief/folder
- Nijmegen, verzending in enveloppe maar zonder brief/folder
- Maastricht, verzending zonder enveloppe
- Arnhem, verzending zonder enveloppe

Belangrijkste conclusie van dit onderzoek is dat kiezers die de stempas in een enveloppe ontvangen de verzending beter waarderen, beter bewust zijn van de ontvangst van de stempas en beter op de hoogte zijn van de veranderingen in het stemproces als gevolg van SWS. TNT post zal ook bij de Provinciale Statenverkiezingen een onderzoek uitvoeren.

De gemeente Eindhoven, een gemeente die niet heeft deelgenomen aan het experiment, heeft onderzoek gedaan naar het aantal vervangende oproepingskaarten dat op de dag van stemming is uitgereikt. In het onderzoek komt naar voren dat er in het totaal 920 vervangende oproepingskaarten op de dag van stemming zijn uitgereikt. Dit is 0,58% van het totaal aantal kiezers.

4.2.2 Gesprekken met de drie grote gemeenten

Voor de evaluatie van SWS heeft het ministerie gesprekken gevoerd met de drie grote gemeenten. De belangrijkste punten die tijdens deze gesprekken naar voren kwamen, staan hieronder vermeld:

- Eén dag vaststellen voor de vervangende stempas. (tot twee dagen voor de verkiezingen (de voorkeur gaat uit naar 12.00 uur 's middags)
- Legitimatie verplicht stellen omdat dit het proces veiliger maakt. Ondanks de wettelijke mogelijkheid die er nu is, vinden stembureauleden het moeilijk om hier gebruik van te maken. Stembureauleden zijn bang dat ze van willekeur verweten worden. Daarnaast zijn er klachten geweest van kiezers die bezwaar hadden omdat er geen legitimatie werd gevraagd bij het stemmen.
- Meer aandacht voor SWS in de landelijke campagne. De vertegenwoordigers van de grote gemeenten waren verbaasd dat gezien het overgrote deel van de gemeenten dat deelneemt aan het experiment er geen landelijke campagne op dit punt is gevoerd.

- Een van de functionarissen stelde een alternatief voor SWS voor. De aanvraag van de kiezerspas gemakkelijker maken en bekendheid hiervan vergroten, in combinatie met stembureaus dicht in de buurt, bijvoorbeeld met een maximum van 500 meter.

4.3 Stempas

Bij het experiment met SWS in 2004 hebben vijf bedrijven een stempasmodel aangeboden. Ook bij het experiment in de 2006 is er gebruikgemaakt van de stempasmodellen van deze leveranciers. Daarnaast heeft een aantal gemeenten een eigen model stempas gekozen. Al deze stempassen voldoen aan de eisen zoals deze gesteld zijn in bijlage 1 van de Tijdelijke experimentenregeling Kiezen op Afstand.

Hieronder staat vermeld hoeveel gemeenten gekozen hebben voor de stempas van de vijf stempasleveranciers en welke gemeenten een eigen model hebben vastgesteld:

Stempasproducent	Aantal gemeenten	Percentage gemeenten
Centric	27	8,7
CIB	5	1,6
Joh. Enschede	8	2,6
Procura	261	83,7
Sdu	8	2,6
Eigen model	3	1,0

Gesprekken met stempasleveranciers

Voor de evaluatie is ook met de producenten van stempassen gesproken.

Om het proces beter te laten verlopen, is er een aantal punten die de leveranciers graag anders zouden zien. Dat zijn over het algemeen punten waar zij tijdens de productie en levering van de stempas mee te maken hebben gekregen. Hieronder staan deze punten beschreven:

- het vaststellen van een landelijke einddatum voor het aanvragen van een vervangende stempas zodat deze gegevens niet meer verschillen per gemeente;
- het invoeren van een legitimatieplicht, om zodoende het eventuele misbruik bij bijvoorbeeld volmachtverlening tegen te kunnen gaan;
- het benadrukken van betere voorlichting aan stembureauleden, omdat deze niet altijd voldoende op de hoogte zijn van procedures en relevante bepalingen in de regelgeving;
- de termijn voor het aanvragen van een kiezerspas en eventueel ook de schriftelijke volmacht zou gelijk kunnen worden gesteld met de termijn voor het aanvragen van een vervangende stempas.

De bij de Tweede Kamerverkiezingen aangeboden stempassen verschilden niet wezenlijk van de stempassen zoals deze bij de gemeenteraadsverkiezingen werden aangeboden. Vaak is wel de kleur van de stempas of van het drukwerk aangepast om een onderscheid aan te brengen met de stempas bij andere verkiezingen.

Verder hebben de stempasproducenten verschillende ervaringen bij het drukken van stempassen.

Eén van de producenten heeft aangegeven dat hij geen stempas aanbiedt bij de Provinciale Statenverkiezingen. De samenwerking met één van zijn partners is niet naar tevredenheid verlopen.

4.4 Communicatie

Communicatie heeft een belangrijke rol gespeeld. We onderscheiden steeds de communicatie met gemeenten, burgers en pers. Bij het Informatiepunt verkiezingen zijn 1.927 vragen of opmerkingen binnen gekomen. In 161 (8,4%) gevallen betrof het een melding over SWS. Zes vragen werden gesteld door politieke partijen of maatschappelijke organisaties. De overige waren vragen van burgers, gemeenten of pers.

4.4.1 Gemeenten

Zoals in het onderzoek van Interview•NSS naar voren komt is de meest gehoorde klacht over de informatievoorziening naar de gemeenten de tijdigheid geweest. Gemeenten vinden dat zij te laat zijn ingelicht door het ministerie van BZK over het experiment. Over de inhoud van de voorlichting waren gemeenten tevreden.

Gemeenten geven wel aan dat de discussie omtrent de stembureaus de organisatie van de verkiezingen compliceerde. De voor de evaluatie geselecteerde gemeenten gaven aan dat de combinatie van de maatregelen ten aanzien van de stembureaus en de eisen van de evaluatie veel druk op de leden van het stembureau legde.

Bij het Informatiepunt verkiezingen zijn van de gemeenten 45 vragen over SWS binnengekomen. Dat is 28% van het aantal vragen over SWS. Relatief en absoluut zijn er minder vragen over SWS van gemeenten bij het Informatiepunt binnengekomen.

4.4.2 Burgers

Burgers zijn geïnformeerd via de algemene opkomstcampagne van het ministerie ('U heeft het voor het zeggen') en het Informatiepunt.

Gemeenten hebben het campagnemateriaal ingezet naast of gecombineerd met de eigen voorlichting. 297 gemeenten hebben campagnemateriaal opgevraagd en gebruikt, waaronder de folder met specifieke informatie over het experiment en de stempas.

Het Informatiepunt heeft in totaal 103 meldingen met betrekking tot het SWS van burgers ontvangen en verwerkt. Dit betrof 59% van alle meldingen over SWS. Het voornaamste onderwerp: de vervangende stempas.

Dit betekent een aanzienlijke toename van het aantal vragen ten opzichte van de gemeenteraadsverkiezingen.

4.4.3 Pers

De persberichten van het ministerie hebben hun weg naar de pers gevonden. In verschillende kranten en websites is aandacht aan SWS besteed. Naast de twee landelijke persberichten, hebben ook verschillende gemeenten de publiciteit gezocht. Deze berichten gingen hoofdzakelijk over de deelname van de gemeenten aan het experiment. Ook is er op landelijk en lokaal gebied veel aandacht besteed aan mobiele stembureaus. Zo was er onder andere in de Spits aandacht voor de mobiele stembureaus in Amsterdam, Nijmegen en Zwijndrecht. Op de dag van de verkiezingen was er ook op de nieuwssites en op de televisie ruimschoots aandacht voor het mobiele stembureau op het station in Zwijndrecht. Na de verkiezingen is er aandacht geweest voor de kiezers die niet hebben kunnen stemmen door SWS.

Uit de cijfers van het Informatiepunt Verkiezingen blijkt dat de pers het Informatiepunt Verkiezingen zeven keer benaderde met betrekking tot SWS.

4.5 Tweede Kamer

Op 17 januari 2007 heeft de minister voor BVK een brief over het verloop van de Tweede Kamerverkiezingen met betrekking tot stemmachines en stempassen aan de Kamer gestuurd. De brief geeft een korte omschrijving van de aandachtspunten en geconstateerde voorvallen en bevat de door de minister genomen maatregelen. Mede naar aanleiding van deze brief heeft de Vaste Kamercommissie voor BZK een AO belegd over stemmachines en stempassen. Het AO vond plaats op 8 februari 2007.

Verschillende kamerleden benadrukten het belang van de manier van verzending en constateerden dat het niet meer kunnen aanvragen van een vervangende stempas op de dag van de stemming een nadeel van het systeem was.

Tevens werd het Zweedse model aangehaald als voorbeeld. Het Zweedse stelsel werkt met 'advance voting'. Kiezers hebben daarbij de mogelijkheid om vanaf 18 dagen voorafgaand aan de dag van stemming een stem uit te brengen. Op de dag van stemming kan er alleen in het stemlokaal in het stemdistrict gestemd worden. Kiezers die gebruik hebben gemaakt van de mogelijkheid om eerder te stemmen, kunnen ook in het aangewezen stemlokaal stemmen. De eerder uitgebrachte stem wordt dan ongeldig verklaard.

4.6 Kosten

Het experiment met SWS heeft voor de meeste gemeenten tot extra kosten geleid. Een aantal gemeenten geeft aan dat de kosten gelijk zijn gebleven.

Ten aanzien van de kosten is het moeilijk om een eenduidig beeld te schetsen. Gemiddeld is er acht cent per kiesgerechtigde uitgegeven. Uit het onderzoek komt naar voren dat vooral de groot-stedelijke gebieden de meeste extra kosten hebben gemaakt. Bij deze gemeenten is er een aantal uitschieters naar boven.⁴

Vooraf de voorlichting heeft tot veel extra kosten geleid. Daarnaast hebben ook een aantal andere voornamelijk incidentele posten tot veel kosten geleid, zoals de (verplichte) instructie van stembureauleden en het meewerken aan of houden van een evaluatie. Deze posten maken ruim 40% van de kosten uit.

4.7 SWS in de herindelingsgemeenten

Tegelijk met het experiment met SWS bij de Tweede Kamerverkiezingen vond er in twee herindelingsgebieden een experiment met SWS plaats.

Gezien het samenvallen van twee verkiezingen op dezelfde dag, is er naar de 24 herindelingsgemeenten goed gecommuniceerd wat dit voor consequenties had voor eventuele deelname aan Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS).

Uit de Wet algemene regels herindeling (Wet Arhi) volgt dat het niet is toegestaan dat gemeenten bij de herindelingsverkiezingen afzonderlijk deelnemen aan het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS). Op grond van de Wet Arhi vindt er

⁴ Zie paragraaf 5.4 blz. 33. van het onderzoek van Interview-NSS.

namelijk één verkiezing plaats voor het gehele herindelingsgebied. Deelname aan SWS is daarom alleen maar mogelijk als alle gemeenten die bij één samenvoeging betrokken zijn, zich hiervoor hebben aangemeld.

Bovendien is deelname aan SWS uitsluitend mogelijk, als voor zowel de Tweede Kamer- als voor de herindelingsverkiezingen aan SWS wordt deelgenomen. Het is immers ongewenst als de kiezer bij de ene verkiezing met een stempas in elk stembureau kan stemmen, terwijl hij voor de andere verkiezing een oproepingskaart ontvangt om in een bepaald stembureau te stemmen. Van belang daarbij is dat de kiezers bij beide verkiezingen binnen hetzelfde gebied in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen.

De zes aan SWS deelnemende gemeenten (dit betrof twee her in te delen gebieden) hebben de kiezer de vrijheid gegeven om zijn stem uit te brengen in een stemlokaal naar keuze binnen het hele herindelingsgebied.

De minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties heeft daarom in het aanwijzingsbesluit ook voor de Tweede Kamerverkiezing het grondgebied van de nieuwe gemeente aangewezen als gebied waar de kiezer met een stempas kan stemmen.

Om een goed beeld te krijgen van de ervaringen van de herindelingsgemeenten, heeft het ministerie gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van deze gemeenten.

4.6.1 Bleiswijk, Bergschenhoek en Berkel en Rodenrijs (Lansingerland)

In het begin had de gemeente haar twijfels over deelname aan SWS, omdat de Tweede Kamerverkiezingen ook op 22 november 2006 plaatsvonden.

De gemeenteraden zijn vrij snel akkoord gegaan met deelname aan het experiment met SWS bij beide verkiezingen. De organisatie met de drie 'oude' gemeenten is goed verlopen. De symbolische waarde van SWS, namelijk dat al in het gehele gebied van de nieuwe gemeente gestemd kon worden, werd gewaardeerd.

Voor zowel de Tweede Kamer- als de gemeenteraadsverkiezingen, is gekozen voor de stempas van Procura. Dit omdat de contacten met Procura goed zijn. De stempassen waren voor beide verkiezingen anders van kleur (rood of blauw) en het logo van de verkiezingen (GR of TK) stond op de stempas.

De kiezers hadden tot de vrijdag voorafgaand aan de dag van stemming de tijd om een vervangende stempas aan te vragen. Omdat kiezers overal binnen het nieuw in te delen gebied mochten stemmen, moesten de RIS'sen van de drie gemeenten worden samengevoegd. De tijd die de gemeente voor de vervanging en de registratie daarvan heeft genomen, acht zij wel noodzakelijk met het oog op de organisatie. Bij reguliere verkiezingen zou deze termijn wel kunnen worden verlengd tot en met de maandag voor de verkiezingen.

Vooraf voor de stembureauleden was het handig dat zij bij de verkiezingen niet hoefden te werken met twee kiezersregisters, maar met twee RIS'sen.

De gemeente heeft op de dag van stemming weinig klachten ontvangen van kiezers dat zij niet konden stemmen. Nog geen tien personen wilden op de dag zelf een vervangende stempas aanvragen.

Via de verkiezingskrant heeft de gemeente de kiezers geïnformeerd over SWS. Deze krant is in full-color verzonden naar de kiezers als huis-aan-huisblad. Ook in de huiskranten is informatie geschreven over SWS. Deze manier van communiceren was mede mogelijk doordat de gemeente veel geld beschikbaar had voor deze verkiezingen. Toch bleek dat relatief veel mensen niet op de hoogte waren van de mogelijkheid om overal te stemmen.

De instructiebijeenkomsten voor de stembureauleden waren niet verplicht. Omdat er meerdere instructiebijeenkomsten waren, hadden de leden de mogelijkheid om zelf te bepalen welke het beste uitkwam. Ongeveer 90 procent van de leden is gekomen.

Wegens succes van de verkiezingen met SWS zal de nieuwe gemeente bij de Provinciale Statenverkiezingen waarschijnlijk ook meedoen met SWS.

4.6.2 Medemblik, Wognum en Noorder-Koggenland (Medemblik)

De gemeente vindt het positief dat er door SWS overal binnen het gebied van de nieuwe gemeente gestemd kon worden. Het nadeel van het experiment is echter het feit dat zonder stempas niet gestemd kan worden. Vijf tot zes kiezers hebben op de dag van de verkiezingen nog een vervangende stempas aangevraagd. De gemeente had deze termijn vastgesteld op de dag voor de verkiezingen. Op die dag hebben ongeveer 25 mensen een vervangende stempas aangevraagd.

De gemeente heeft op organisatiegebied geen problemen gehad met de uitvoering van SWS. Het Register Ingetrokken Stempassen (RIS) was kort en gemakkelijk raadpleegbaar.

De gemeenten heeft gebruik gemaakt van de stempas van Procura. Hier heeft de gemeente voor gekozen, omdat de gemeente ook op andere gebieden met Procura samenwerkt. Voor de Tweede Kamer- en herindelingsverkiezingen heeft de gemeente gebruik gemaakt van twee verschillende stempassen. Deze waren met een andere kleur bedrukt namelijk, rood en blauw. De stempassen zijn door TNT post verzonden. Voordat de stempassen verzonden zijn heeft de gemeente nog een controle uitgevoerd. De gemeente heeft met TNT van te voren duidelijke afspraken gemaakt met betrekking tot de levering van de stempassen. De gemeente staat positief tegenover de mogelijke invoering van één datum voor de vervangende stempas.

De gemeente Noorder-Koggenland heeft als organiserende gemeente de organisatie van de herindelingsverkiezingen voor zijn rekening genomen.

Weinig kiezers hebben gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. De oorzaak hiervan ligt in het feit dat alle drie de gemeenten uit verschillende woonkernen bestaan met een eigen stemlokaal of stemlokalen. Kiezers zijn hierdoor trouw aan hun eigen stemlokaal.

De communicatie van het experiment heeft plaatsgevonden via plaatselijke weekbladen en het aanplakken op publicatieborden. Ook heeft Medemblik, net als Lansingerland, een herindelingskrant uitgebracht waarin ook aandacht aan de stempas is besteed.

De voorlichting van de stembureauleden was verplicht gesteld. Dit was ook mede omdat

er bij de verkiezingen gebruik werd gemaakt van twee stemmachines. Stembureauleden hebben geen problemen aan de gemeenten doorgegeven.

18072007

5 Conclusies en aanbevelingen

Op basis van deze evaluatie trekt het ministerie de volgende conclusies en doet de volgende aanbevelingen. Deze aanbevelingen kunnen een rol spelen in de parlementaire behandeling van het voorstel om de Kieswet zo te wijzigen dat stemmen in een willekeurig stemlokaal in iedere gemeente en voor iedere Nederlandse kiesgerechtigde mogelijk zal zijn.

5.1 Conclusies

De algemene conclusie luidt dat het experiment met SWS goed is verlopen. Op de dag zelf en in de periode daarna zijn er geen noemenswaardige problemen opgetreden. Wel zijn er in voortraject meer voorvallen op te tekenen dan bij het experiment bij de gemeenteraadsverkiezingen.

Hieronder worden per onderdeel conclusies getrokken over het functioneren van de verschillende voorzieningen zoals de stempas en het register. Vervolgens wordt ingegaan op de communicatie.

5.1.1 Algemeen

1. Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan evenals bij de gemeenteraadsverkiezingen op veel steun rekenen. Zowel de kiesgerechtigden (82%) en de medewerkers van de stembureaus (95%) als de gemeenten staan positief ten aanzien van deze mogelijkheid (één van de 55 respondenten is negatief over SWS) .
2. De meeste kiesgerechtigden (64%) vinden de keuzevrijheid bij stemmen in een willekeurig stemlokaal belangrijker dan eventueel verlies van de stem doordat zonder stempas niet gestemd kan worden. Bij de gemeenteraadsverkiezingen was dit 66%.
3. Steeds meer gemeenten maken gebruik van de mogelijkheid om een mobiel of extra stembureau in te stellen. Stations en winkelgebieden blijken populaire plekken te zijn. Van de mensen die niet altijd gaan stemmen, zegt een aanzienlijk deel (40%) dat zij meer geneigd zijn om te gaan stemmen als het overal kan.
4. In gemeenten waar het op 22 november 2006 mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal stijgt de opkomst sterker (verschil van 0,6 % op basis van gemeenten en 0,9% op basis van kiesgerechtigden⁵) dan bij gemeenten waar het niet mogelijk was. Hierbij gaat het om de gemeenten die deelgenomen hebben aan de Tweede Kamerverkiezingen in 2003 en in 2006. De regionale verschillen zijn bij de Tweede Kamerverkiezingen groter dan bij de gemeenteraadsverkiezingen.
5. Het werk van de stembureauleden verandert aanzienlijk doordat bij stemmen in een willekeurig stemlokaal niet meer met een positief maar met een negatief register wordt gewerkt. Medewerkers hoeven niet meer een lange lijst met namen af te lopen wanneer een kiesgerechtigde zich meldt. Wel moeten zij beter letten op de gegevens

⁵ 0,6% is gebaseerd op de opkomstcijfers per gemeente, 0,9% is gebaseerd op de opkomst van alle kiesgerechtigden in de aan SWS deelnemende gemeenten.

op, en de kenmerken van de stempas. Van de bevoegdheid om de kiezer van zijn identiteit te doen laten blijken wordt weinig gebruikt, ook als het om kiezers gaat met twee volmachten.

6. Het merendeel van de stembureau-medewerkers (83%) vindt de nieuwe werkwijze, als gevolg van SWS een verbetering: het is efficiënter doordat men minder tijd per kiezer kwijt is.
7. Het opstellen van het RIS en het uitreiken van vervangende stempassen zijn de voornaamste organisatorische aanpassingen die de gemeenten hebben moeten maken. Bijna alle functionarissen zijn tevreden over het verloop hiervan.
8. De meerkosten voor stemmen in een willekeurig stemlokaal bedragen gemiddeld circa acht cent per kiesgerechtigde, bij een stimuleringsbijdrage van tien cent. De meerkosten zijn voor een groot deel incidenteel. Een aanzienlijk deel, ruim 40%, komt voort uit de voorlichtingscampagne voor burgers, de instructie van stembureauleden en de evaluatie van het experiment.⁶
9. De combinatie van de verkiezingen voor de leden van de gemeenteraad met die van de leden van de Tweede Kamer heeft in de deelnemende gemeenten niet tot problemen geleid. De mogelijkheid om overal in de nieuwe gemeente te kunnen stemmen werd door de gemeenten gewaardeerd. In de praktijk hebben echter weinig kiezers hiervan gebruik gemaakt.

5.1.2 Stempas en RIS

10. De gebruikte stempassen voldeden allemaal aan de eisen die bijlage 1 van het Tijdelijke experimentenregeling KOA worden gesteld. Echter, de belevingen van burgers, stembureauleden en gemeenten liepen uiteen. Voor een deel van de kiesgerechtigden en stembureauleden voldeed de stempas niet aan de verwachtingen: de stempas zou te veel op de oproepingskaart lijken; daarnaast zijn sommige echtheidskenmerken zonder hulpmiddelen niet of nauwelijks zichtbaar. Dit blijkt negatieve consequenties voor de uitstraling en de 'ervaren' fraudebestendigheid van de stempas te hebben.
11. Het niet kunnen aanvragen van een vervangende stempas op de dag zelf vormt een probleem. Van de kiesgerechtigden heeft twee procent aangegeven niet te zijn gaan stemmen omdat ze hun stempas kwijt waren. Dit is hoger dan bij de gemeenteraadsverkiezingen.
12. Het register van ingetrokken stempassen heeft in alle gemeenten zijn diensten bewezen. Gemeenten hebben geen problemen gerapporteerd met het bijhouden en de functionaliteit van het RIS.

5.1.3 Communicatie

Gemeenten

⁶ zie tabel 5.4, bladzijde 33 van het rapport van Interview•NSS

13. De informatie van het ministerie van BZK aan gemeenten is adequaat⁷, maar moet eerder aan de gemeenten verstrekt worden. De inzet van verschillende vormen van informatievoorziening heeft zijn meerwaarde bewezen.
14. Gemeenten hadden gezien de omvang van het experiment meer voorlichting naar de burgers van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties verwacht.

Burgers

15. Drievierde van de ondervraagde burgers was voldoende geïnformeerd over SWS. Eénvierde van de ondervraagde kiesgerechtigden was onvoldoende op de hoogte van de nieuwe stemwijze. Burgers waren dus beter op de hoogte dan bij de gemeenteraadsverkiezingen. Toen gaf eenderde van de burgers aan niet voldoende op de hoogte te zijn. Veel burgers zijn vooral gericht geweest op de gemeente voor informatievoorziening.

Pers

16. De communicatie met de pers is redelijk goed verlopen. Er zijn twee persberichten uitgegaan. In de pers kregen vooral de mobiele stembureaus en de incidenten de aandacht.

5.1.4 Herindelingsverkiezingen

17. De bevindingen ten aanzien van de herindelingsgebieden wijken niet substantieel af van hetgeen dat geconstateerd wordt ten aanzien van de overige aan het experiment deelnemende gemeenten. Dit geldt zowel voor de resultaten van het onderzoek van Interview•NSS als voor de overige resultaten. Opvallend is dat ondanks de mogelijkheid om in het gehele gebied van de nieuwe gemeenten te kunnen stemmen, hiervan weinig gebruik is gemaakt.

5.2 Aanbevelingen

Gezien de mogelijke landelijke invoering zijn de ervaringen die opgedaan zijn bij het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen belangrijk om meegenomen te worden. In onderstaande aanbevelingen wordt ingegaan op enerzijds aanbevelingen met betrekking tot de uitvoering van SWS en anderzijds aanbevelingen van algemenere aard over de inrichting van het gehele proces.

Ondanks dat het experiment zonder noemenswaardige problemen verlopen is, is er aantal zaken waar verbeteringen mogelijk zijn. Hieronder komt een aantal aanbevelingen aan bod.

5.2.1 Algemeen

1. Van verschillende kanten is aandacht gevraagd over de instructie van stembureauleden. Gezien de veranderingen die optreden door deelname aan SWS dient er extra aandacht aan de instructie van stembureauleden te worden gegeven, met name aan de controle van de stempas en aan het RIS. Tevens zou bij de instructie meer aandacht besteedt dienen te worden aan het vragen van legitimatie van kiezers.

⁷ 56% is positief, 33%, neutraal en 11% negatief over de informatievoorziening door het ministerie, - zie bladzijde 32 van het rapport van Interview•NSS

2. De informatie over de mogelijkheden rondom het aanvragen van een vervangende stempas dient zowel door het ministerie van BZK als de gemeenten beter onder de aandacht van de kiezers te worden gebracht. Hierbij dienen ook landelijke voorlichtingsmiddelen te worden ingezet.
3. De termijn voor het aanvragen van de vervangende stempas dient geüniformeerd te worden. Voornaamste reden is dat er dan eenduidig een dag is voor alle kiezers om een vervangende stempas aan te vragen. De voorlichting over het aanvragen van een vervangende stempas kan hierdoor eenvoudiger worden. Deze voordelen wegen zwaarder dan het nadeel dat bij geen uniformering in sommige gemeenten korter voor de verkiezingen een vervangende stempas aangevraagd kan worden. Deze aanbeveling wijkt af van de aanbeveling zoals deze bij het experiment bij de gemeenteraadsverkiezingen is gedaan. De reden hiervoor zijn de nieuwe inzichten die zijn verkregen bij het experiment tijdens de Tweede Kamerverkiezingen.
4. Het ontwikkelen van een voorziening om een vervangende stempas aan te vragen tussen het sluiten van de termijn voor het aanvragen van een vervangende stempas en de dag van stemming, is gezien de huidige manier van werken niet mogelijk.
5. Een onderwerp dat bij de Tweede Kamerverkiezingen aandacht heeft gekregen is het verplicht legitimeren door kiezers. Hoewel dit niet direct samenhangt met SWS, is het aanbevelenswaardig om onderzoek te doen naar de voor- en nadelen van het zich verplicht laten legitimeren.
6. Gemeenten kunnen en moeten creatief inspelen op de voorkeuren van burgers/kiezers; niet langer vraagt de overheid de burgers naar haar toe te komen om te stemmen; de overheid volgt nu de gang van de burger om op de meeste logische plek het kunnen stemmen aan te bieden; hiermee neemt de dienstverlening aan de burger toe. SWS biedt gemeenten de mogelijkheid om op een effectieve en creatieve manier stembureaus in te zetten. Dit kunnen naast vaste stembureaus ook mobiele of extra stembureaus met aangepaste openingstijden zijn.
7. De rijksoverheid dient SWS niet als eindstation van het plaatsafhankelijker maken van stemmen te beschouwen. Ook na de mogelijk landelijke invoering van SWS dienen er initiatieven ontplooid te worden om burgers tegemoet te komen bij het kiezen van de plek waar zij hun stem willen uitbrengen. Aanbevolen wordt onderzoek te verrichten naar voorzieningen die dit mogelijk kunnen maken zoals een elektronisch landelijk raadpleegbaar kiezersregister.
8. Het tijdens het Algemeen Overleg met de vaste Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aangehaalde Zweedse stelsel, kan wel een rol spelen om het stemmen plaatsafhankelijker te maken. Maar dan als alternatief voor SWS en niet zozeer als aanvulling of voorbeeld

5.2.2 Stempas en RIS

9. De stempas verdient een andere uitstraling, die meer recht doet aan de 'waarde' van de stempas en de verwachtingen van de burger. Concreet kan hierbij gedacht worden aan het aanscherpen van de eisen op het gebied van papier soort, kleur en echtheidskenmerken. Hierbij moet dan wel rekening gehouden worden met de extra

kosten die dit met zich mee kan brengen.

10. Verder is het aanbevelenswaardig om één model stempas voor te schrijven. Hierdoor zijn de teksten op de stempassen eenduidig. Dit is mede van belang omdat gebleken is dat de stempas als belangrijkste informatiebron voor de kiezers dient. Ook in de voorlichting biedt het voorschrijven van één model stempas voordelen.
11. De verzending van de stempas dient bij voorkeur te gebeuren via een enveloppe. Hierbij kan dan tevens extra informatie aan de kiesgerechtigden worden toegezonden.
12. Gemeenten dienen duidelijke controlemomenten in te bouwen bij het drukken en distribueren van de stempassen. Hierbij wordt gedacht aan het zelf versturen van de stembescheiden, het steekproefsgewijs controleren van stempassen en het controleren van de aantallen aangeleverde kiezersbestanden en gedrukte stempassen. Vooral herstarts bij het bedrukken van de stempassen blijken tot problemen te leiden.
13. Er dient een voorziening voor het RIS te komen voor gevallen waarbij er een groot aantal stempassen tegelijk ongeldig verklaard kan worden. Zodoende kan er een compact RIS komen zonder overbodige informatie.
14. Naast de controle van de stempas door de leden van het stembureau bij toelating tot de stemming dient ook overwogen te worden om een extra controle in te bouwen, bijvoorbeeld na de stemming. Mogelijkerwijs kan dit plaatsvinden door middel van barcodes op de stempas. Hierdoor kan mogelijke fraude beter gesignaleerd worden.

5.2.3 Communicatie

Voordeel bij landelijke invoering is dat er in de voorlichting over verkiezingen sprake is van één boodschap voor kiezers in alle gemeenten. Dit voordeel moet benut worden.

Gemeenten

15. De communicatie met gemeenten dient vroegtijdig te zijn. Vooral bij landelijke invoering is dit van belang. Nieuwe gemeenten dienen het stemmen met de stempas nog onder de knie te krijgen. Gemeenten die al vaker hebben meegedaan moeten de mogelijke nieuwe elementen invoeren.
16. De inzet van meerdere communicatiemiddelen, zoals elektronische nieuwsbrieven en circulaires, om gemeenten te informeren dient bij het volgende experiment en bij de eerste verkiezingen na landelijke invoering van SWS, gehandhaafd te blijven. Uiteraard kan er na enkele verkiezingen met SWS minder nadruk op de communicatie met de gemeenten komen.
17. In de communicatie met de gemeenten zal het ministerie aandacht moeten vragen voor de voorlichting aan stembureauleden. Onder andere over het feit dat een gemachtigde alleen gelijktijdig met het uitbrengen van zijn eigen stem de stem(men) voor de volmachtgever(s) kan uitbrengen. De eindverantwoordelijkheid hiervoor blijft echter bij de gemeenten liggen.

Burgers

18. SWS leidt tot een aantal wijzigingen voor de kiezer. In de landelijke campagne van het ministerie moeten deze wijzigingen een centrale rol innemen. Hierbij dienen de kiezers nadrukkelijk op de veranderingen die SWS teweeg brengt, te worden gewezen namelijk; zonder stempas kan men niet stemmen, heeft men de stempas niet ontvangen of is men hem verloren vraag dan tijdig een nieuwe aan en dat alleen binnen de eigen gemeente in een willekeurig stemlokaal gestemd kan worden.
19. Het Informatiepunt Verkiezingen moet meer onder de aandacht worden gebracht van gemeenten en burgers. Gemeenten kunnen burgers met vragen over de verkiezingen doorverwijzen naar het informatiepunt.

Pers

18. Bij het komende experiment en bij de landelijke invoering van SWS dient er meer publiciteit gegenereerd te worden. Dit mede in het licht van het informatieniveau van burgers. In de communicatie met de pers moeten de veranderingen die optreden voor de kiezers een prominente rol spelen. Indien gewenst dient de minister actief de boodschap over de vervangende stempas uit te dragen.

6 Bijlagen

I rapport Interview•NSS

II

1. Uitnodiging deelname project 'stemmen in een willekeurig stemlokaal' (met bijlage) van 18 juli 2006
2. Tweede Kamer brief over voortgang KOA van 29 september 2006
3. Benoemingsbesluit van de begeleidingscommissie van 17 oktober 2006
4. Besluit over de stimuleringsbijdrage van 29 september 2006
5. Eerste en tweede aanwijzingsbesluit van de 312 gemeenten van 3 november 2006 en 16 november 2006
6. De vijf stempassen met voor- en achterzijde
7. Brief van de begeleidingscommissie over de evaluatie SWS
8. Staatsblad 401, Besluit van 21 augustus 2006 tot wijziging van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand